

MEDELTIDSARKEOLOGISKA FÖRENINGEN (META)

META

Kraftstorg 1

223 50 LUND

93: 3-4

META
MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT

META:s styrelse/huvudredaktion

Peter Carelli
Lars Ersgård
Ingrid Gustin
Anders Jonasson

Mats Mogren
Mats Roslund
Katalin Sabo

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund,

Meta ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1993 kr 100:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till tidsskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, Arkeologiska institutionen, Krafts torg 1, 223 50 Lund.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.
ISSN 0348-7903

Redaktionellt

META's redaktion använder sig inte av en annorlunda almanacka än övriga medborgare. Det är alltså inte någon apokryfisk tideräkning som orsakat förseningen av nummer 3 - 4 1993. Redaktionen ber om ursäkt för de manustekniska problem som fördröjt läsglädjen och hoppas att de tålmodiga prenumeranterna låter sig blikkas med ett spännande tema och ett välfyllt nummer.

Årets sista META inriktar sig på ett svårfångat problem i det arkeologiska källmaterialet; förhållandet mellan Rike och Stat och dessa begrepps materiella uttryck. Mått på organisationsnivåer är något som brukar ligga inom ramen för studier av skriftligt källmaterial och diskussionen även arkeologer emellan har haft tyngdpunkten där. Eftersom det existerar mycket få skriftliga dokument från och om Skandinavien i tidig medeltid återkommer ofta samma källor i debatten.

För att variera diskussionen och pröva arkeologins möjligheter och begränsningar bad META's redaktion några forskare som redan tidigare gjort sig hörda om frågan att försöka finna riksbildningen i det arkeologiska källmaterialet. Skilda åsikter har framförts där en tidig riksetablering i vendeltid tycks framhävas i Danmark medan sen vikingatid och tidig medeltid har poängterats i Norge och Sverige. Vad är det som ger dessa tidsskillnader? Kan det bero på ett kronologiskt faktum där etableringen av ett danskt rike ligger tidigare än i övriga Skandinavien eller är det skilda definitioner på överhöghet som orsakar olikheten? För att söka en förklaring finns åsikter från danskt och svenskt håll framförda i detta nummer. Vår förhoppning är att också andra känner sig manade att delta i dialogen i framtida nummer av META.

Johan Callmer bjuder på en bred europeisk översikt där han lyfter fram de yttre inspirationskällor från romartid och framåt som kan ha förts över till nordisk mark. De arkeologiska spåren menar Callmer att vi kan söka i bebyggelsecentra, standardiserade vapen, mynt, texter och symboler för ett enat område.

Åke Hyenstrand pekar på två förklaringar till riksbildande. Han menar att de sociala och materiella förutsättningarna för ett enande av territorier var viktiga, men att en gemensam ram av myter och symboler var nödvändiga för att sammanlänka individer över större områden.

Från danskt håll presenterar Ulf Näsman tankar som uppstått under arbetet med projektet *Fra Stamme til Stat*. Möjligheterna att studera utvecklingen menar Näsman är beroende av en tvärdisciplinär hållning, medan en enligt honom konstlad uppdelning mellan en förhistorisk och en historisk arkeologi försvårar överblicken. Perioden från äldre romersk järnålder till högmedeltid kategoriseras istället som protohistorisk och ger med sina speciella förutsättningar i källmaterialen möjligheter till förståelse för riksbildandets dynamik. En viktig förutsättning för samhörighet är en stamgemenskap som i det arkeologiska materialet avspeglar sig i regioner med likartad materiell kultur. I dessa, samt i det skriftliga kontinentala källmaterialet, skönjer Näsman danernas begynnande överhöghet redan under folkvandrings-tid.

Arkeologins möjligheter och begränsningar diskuteras i detta nummer också av Jes Wienberg. Med utgångspunkt i Henrik Jacobsens avhandling *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion* frågar han sig om vi som arkeologer skall upphöra med att tolka samhället som döljer sig bakom källorna. Är det ett kvantitativt eller ett teoretiskt problem som ligger till grund för svårigheterna?

Stefan Larsson ger en gedigen bakgrund till de förändringar inom lundsisk fältarkeologi som under stor vedermöda arbetats fram under de senaste åren. Utvecklingen och förfiningen av grävningssmetodiken menar han är nödvändig för upprättandet av trovärdiga kronologier, rumsliga analyser och förståelsen av kulturlagerbildningen i medeltidsstäderna. Givetvis orsakar de nya kraven direkta kostnadsökningar för arkeologiska undersökningar. Effekten blir då inte bara en ökad kvalitet i källmaterialet utan ger också en signal om att borttagandet av kulturlager inte skall accepteras utan ordentlig prövning. Primärsyftet med lagskyddet av fornlämningar, dvs bevarande, understryks för en stad som Lund, där exploateringarna i tätortens centrala delar under några decennier åsamkat stora hål i det gemensamma kulturarvet.

Eva Svensson tar upp diskussionen om Nyare Tidens Arkeologi (NTA). Hon efterlyser en diskussion om NTA's vetenskapliga värde och kritiserar synen som verkar vara förhärskande bland dagens antikvariska myndigheter. Är åldern på fornlämningar bestämmande vid värderingen av det historiska källvärdet. Kan arkeologin ge en tydligare inblick i äldre tiders liv än enbart det skriftliga materialet?

Lena Flodin informerar om ett stadsarkeologiskt geografiskt informa-

tionssystem under upparbetning som skall underlätta uppföljningen av projektet Medeltidsstadens stadsarkeologiska register. Databaserade kartor skall lätt kunna bli tillgängliga och förändringar i miljön snabbt införas för att bli underlag för antikvariska beslut.

En nyhet introduceras med detta nummer av META. Som ett svar på de förfrågningar om utökad information om nyutkommen arkeologisk litteratur har redaktionen börjat bevaka Universitetsbibliotekets i Lund nyförvärv. Detta skall förbättra den mer sporadiska bevakning som funnits tidigare.

Ett stipendium ur Erik Cinthios fond delades under året ut till Henrik Jacobsen för hans avhandling *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion*.

META- redaktionen i Lund

Titeln på Tina Borstams omslagsbild är "Draködaren- eller konsten att bita sig själv i svansen".

KALLELSE TILL ÅRSMÖTE

MEDELTIDSARKEOLOGISKA FÖRENINGEN
HÅLLER ÅRSMÖTE MÅNDAGEN DEN 7 MARS 1994.

PLATS: PENTRYT PÅ "NYA" INSTITUTIONEN,
SANDGATAN 1, LUND

TID: 16.30

Från herravälde till statlighet i Skandinavien ca. 0 - 1100 e. kr.

Johan Callmer

Statsbildning har inom arkeologikretsar i Skandinavien diskuterats mycket intensivt under senare år. Diskussionen har haft ganska olika karaktär i de tre länderna. I Danmark har tendensen varit att söka förlägga statsbildningen till vendeltiden (jmf projektet *Fra stamme til stat, Fra stamme til stat* i Danmark 1988-91). För närvarande synes uppfattningen bland många danska arkeologer vara att statsbildningen redan är genomförd i början av 700-talet. Väsentligt annorlunda har man resonerat i Norge. Mot bakgrund av att de historiska källorna knappast ger stöd för ett första försök till riks-samling förrän i slutet av 800-talet eller kring 900 har man mer inriktat sig på att försöka se vilka förstadiet som finns och framför allt hur politiska strukturer byggts upp inom mindre områden under folkvandringstid och yngre järnålder (Magnusson & Myhre 1986, Myhre 1987, Ringstad 1992). De delvis motsägelsefulla äldsta historiska källorna rörande någon form av stat i Sverige har säkert ett direkt samband med de mycket olika ståndpunkter som intas av svenska forskare. I huvudsak har två uppfattningar formulerats. En skola förkastar allt tal om en tidig statsbildning i Mellansverige och hävdar att den politiska utvecklingen avsevärt mycket tidigare nått statsliknande status i Götalandskapen (Hyenstrand 1989). Den andra uppfattningen, som för närvarande kan sägas sakna inflytelserika företrädare, är att statsbildningen är tidig i Svealandskapen (Gahrn 1993).

Den arkeologiska diskussionens avhängighet av den skrifthistoriska i de olika länderna framträder med all tydlighet. Endast i Norge har man med viss framgång försökt föra resonemanget utan att alltför mycket luta sig mot de skriftliga källorna. Detta synes vara mycket välbetänkt eftersom de skrifthistoriska källornas utsago otvivelaktigt är mycket ensidig, torftig och ofullständig. Särskilt deras ojämna fördelning över tiden faller i ögonen. Oavsätt om dessa källor behandlas med den största filologiska och källkritiska skicklighet måste de i huvudsak uppfattas som synnerligen osäkra, svårtolkade och motsägelsefulla. De förmår inte att ge en fast bakgrundsstruktur som de arkeologiska resultaten kan grupperas mot. Utan att för ett ögonblick bortse från det nödvändiga i att jämföra arkeologins resultat med

historians måste vi med kraft hävda att arkeologin med all nödvändighet måste arbeta med egna resonemang. Dessa arkeologiska resonemang måste både omfatta de unika, empiriskt uppfattade sekvenserna i Skandinavien och olika generella modeller för statsbildning.

Hur kan då arkeologin på ett mera självständigt sätt behandla problematiken med statsbildning? Först måste frågan om olika sorters stater och fastare politiska strukturer beröras. Försöken att definiera begreppet stat visar hur utomordentligt svårt det är att i det enskilda fallet entydigt avgöra om ett samhälle är en stat eller inte (jmf Service 1975 s. 21 ff). Claessens och Skalnics och andras inflytelserika definitioner (1978,1981) som i stort går ut på att förutsättningen är två sociala skickt av härskare och undersåtar räcker knappast för att skilja stat och statlighet från hierarkiska strukturer mera generellt. Snarast måste vi uppfatta statsbegreppet som en skala i vars ena ände vi har den totala staten, förhoppningsvis endast en begreppsmässig abstraktion. När vi talar om statsbildning i Skandinavien någon gång under yngre järnålder eller äldre medeltid befinner vi oss naturligvis nära den statslösa änden på den nämnda skalan. Den äldre medeltidens nordiska statsbildningar var som vi känner dem svagt integrerade. De bestod av ett antal mindre, mer eller mindre autonoma områden endast löst sammanhållna. De hade ofta närmast karaktären av etablerade hegemonier som sträckte sig så långt ett övervälde kunde hävdas med den tidens maktmedel. Sannerligt är de dessa politiska bildningars samband framåt i tiden med de nordiska rikena som lätt till att deras inslag av statlighet övertolkas. I de medeltida kungadömena finns dock alldeles klart påtagliga drag av statlighet. Några sådana drag som kan behandlas av arkeologin ska här nämnas.

En rad kriterier som kan brukas för att tentativt skilja ut drag av statlighet i förgångna samhällen skall här övervägas. Av fundamental betydelse för den arkeologiska diskussionen av statsbildningsproblematiken är urskiljandet av centra, dvs boplatser med centrala politiska och religiösa funktioner. För att vi ska kunna tala om statlighet på en nivå motsvarande förhållandena under vikingatid och äldre medeltid ska supraregionala politiska centra kunna urskiljas. Det gäller således att kunna påvisa centra som har avsevärt större betydelse än de vi kan peka på i talrika regioner under delar av järnåldern. Ett i historisk och samhällsvetenskaplig forskning ofta använt kriterium är det monopoliserade våldet. Trots att något sådant drag otvivelaktigt vore svårt att belägga i arkeologiskt material måste spår av uniformering, standardiserad vapenutrustning mm allvarligt analyseras. En

statsstruktur kräver administration för att uppnå kontroll av ett visst mått och därför fordras kommunikation genom meddelanden i form av text eller tecken. Arkeologin kan i samarbete med filologer analysera ett eventuellt förekommande relevant material. Manifestationer i form av stora byggnader eller anläggningar är värda att granska i samband med detta problem. Man kan då stanna inför speciellt stora och resurskrävande företag men särskilt viktiga är sådana som ger vittnesbörd om planmässig anläggning och konsekvens. Någon form av statssymbolik kan ofta förknippas med tidiga stater i stora delar av Gamla Världen. Sådana symboler kan uppträda som tecken på föremål med speciell användning och särskilt på mynt. Huruvida själva myntpräglingen kan uppfattas som uteslutande knuten till staten under i perioden i fråga är tveksamt. Nedan skall det arkeologiska materialets indikationer kort beröras.

Innan vi går in på det arkeologiska materialet på detta sätt vill jag kraftigt betona uppfattningen att statsbildningen i Nordeuropa under sen järnålder och tidig medeltid i princip är resultatet både av inre förutsättningar i Skandinavien ekonomi och samhällsstruktur och av yttre förebilder i det förgångna och i samtiden. Den är med andra ord i princip en sekundär statsbildningsprocess. De inre förutsättningarna kommer jag beröra i samband med det arkeologiska materialet men föbilderna skall mera samlat tagas upp här. Kännedomen om Romarriket har tidigt nått långt in i barbarernas områden, sannolikt redan under Republikens tid. Den romerska kulturens betydelse som förebild särskilt för germanfolken bortom riksgränsen är välkänd. Om än kanske ofullständig har kunskap om Romarrikets organisation som stat och kejsarens nästan oinskränkta maktställning nått långt utanför imperiet. Särskilt maktområdets oerhörda storlek och den militära styrkan och makten har säkerligen ganska klart uppfattats och deras innebörd har på olika sätt bearbetats i den germanska traditionen. Otvivelaktigt kan mycket tidigt en förebild för stora politiska bildningar ha skapats. Ermanariks oerhört vidsträckt maktområde i Sydösteuropa faller i tankarna. Det romerska riket som förebild finns naturligtvis kvar under en mycket lång tid. Den senantika romerska staten utövade också en utomordentligt stor påverkan på utformningen av det frankiska rikets organisation. Dessutom var Romarrikets organisation också en förebild för påvedömet och den har därigenom under hela den, i kontinental terminologi, tidiga medeltiden utgjort en organisation, varav delar efter hand blivit bekanta allt längre in i den hedniska världen.

Huruvida det Bysantinska riket under tiden före vikingatiden varit direkt närmare känt i Skandinavien är osäkert men knappast omöjligt. Kunskapen om folkvandringstidens barbarstater i Syd- och Sydvästeuropa har dock sannolikt varit avsevärt mycket större. Berättelser om dessa staters härskare uppträder som sagostoff i den fornnordiska litteraturen. Såväl genom artefakter som vandrat långa vägar som genom tydliga kulturinflytanden och genom den germanska djuromamentiken, som nära binder samman de nordliga germanfolken med de kontinentala i ett kognitivt system, framgår det hur omfattande idéutbytet under folkvandringstiden och vendeltiden varit.

Det karolingiska rikets framväxt under 700- talet måste varit väl känd i stora delar av Sydsandinavien både genom den allt intensivare handeln, de nu allt talrikare handelsplatserna som förmedlat en mycket starkt ökad informationsmängd och indirekt via olika kontakter med den sachsiska befolkningen. Såväl styrkan som bristerna i den karolingiska statsorganisationen måste legat i full dag för de mer välinformerade i Sydsandinavien i slutet av 700- talet och i början av 800- talet kommer den första militära konfrontationen.

Under vikingatiden har kunskapen om Gamla Världens viktigaste statsystem varit spridd i Nordeuropa. Ett betydande antal inflytelserika människor har besökt både det Bysantinska riket och Kalifatet. Kunskaper om khazarernas kaganat och volgabulgareernas statsbildning vid Volgakröken har också funnits här och där. För den sena vikingatiden är de samtida tänkbara förebilderna som ligger närmast kungariket England och det Ottonska Tyskland. Av stort intresse som förebilder är de statsbildningar som skandinaver upprättat utanför Skandinavien. Viktigast av dessa är kungariket York och det Ryska riket. Eftersom dessa två statsbildningar utgör enkla tillämpningar av statsidén i en delvis skandinavisk kulturmiljö har de kanske i själva verket allra störst betydelse som jämförelseobjekt för de vikingatida skandinaviska statsbildningarna.

Under den romerska järnåldern har samhället i stora delar av Sydsandinavien tydliga drag av social stratifiering som kan tolkas som existensen av ett betydande elitskikt. Det är lätt att övervärdera den sociala differensen mellan den äldre järnålderns och den yngre järnålderns samhälle (jmf Hedeager 1987 s. 137). Huvudsakligen genom studier av gravmaterialet kan en viss hierarki av olika rika gravar urskiljas och utifrån ett sådant resonemang kan ett översta, exklusivt samhällsskikt definieras. En sådan analys

måste i första hand bygga på kvalitativa skillnader i gravgodset och inte i första hand på kvantitativa (jmf Hedeager 1990). Svårigheterna att urskilja dessa översta skikt är emellertid mycket stora eftersom gravsednen är starkt skiftande i olika delar av området. Det är då lätt att få den uppfattningen att vissa områden varit avsevärt mycket rikare än andra och att tydliga politiska maktcentra varit en realitet (Hansen 1991). Denna avvägning mellan rikare och fattigare områden är synnerligen svår att göra medan möjligheterna att urskilja centra är avsevärt större. Centre tecknar sig emellertid på mycket olika sätt. Endast några exempel skall här ges. Det kan röra sig om synnerligen rika gravfält eller grupper av gravfält. Det kan också röra sig om speciella typer av depotfynd, särskilt de så kallade vapenofferfynden. Vi kan också peka på mycket stora boplatser med intensiv bebyggelse och det kan ibland påvisas boplatser som är speciella genom sitt exklusiva fyndmaterial. Inte sällan förekommer olika kombinationer av dessa olika typer av iakttagelser.

Man kan således på många håll peka ut politiska och samtidigt religiösa centra. Avsaknaden av redan identifierade centra i vissa områden kan dock på intet sätt sägas vara en garanti för att sådana inte existerat. Dessa indikationer på centra kan sägas teckna ett mönster av bygder med ett centrum. Dessa centra har som redan betonats olika karaktär. Ibland framstår de således mycket skarpt medan de ibland är mer diffusa. Ofta kan dessa bygder påvisas ha ganska distinkta gränser och mellan bygderna har ibland glest befolkade eller ibland helt obefolkade områden sträckt sig. Denna uppbyggnad av bebyggelselandskapet blir mer tydlig under yngre romersk järnålder och folkvandringstid inom delar av Sydsandinavien. Det förefaller mycket osäkert om man över huvud taget kan diskutera dessa bygder och deras politiska system i samband med statsbildning om man därmed menar politiska formationer med drag av statlighet. Det rör sig snarare om lokala sociala hierarkier av varierande komplexitet. Därmed utgör de en viktig förutsättning i begynnelsen för en utveckling mot statsbildning.

Under folkvandringstid förstärks bilden av polarisering av bebyggelselandskapet. Rikedomscentra framträder ofta med en anmärkningsvärd tydlighet i Sydsandinavien. Särskilt anmärkningsvärt är naturligtvis Gudmeområdet med sina talrika depotfynd (Thrane 1987). Kulturella skillnader i synen på deponering kan emellertid ha gjort kontrasten väl stark mellan vissa av dessa centra. I huvudsak kan dessa folkvandringstida centra liksom många äldre centra uppfattas som politiska och religiösa mittpunkter

i begränsade bygder. Något riktigt tydligt överregionalt centrum har knappast kunnat identifieras trots fyndrikedomen i Gudme till exempel. Standardiserade vapen, texter och tecken förekommer men synes snarast ingå i ett mönster av socialt betingade kontakter mellan de översta samhällsskikten i de olika bygderna. Enstaka stora och särskilt resurskrävande företag som till exempel Raknehaugen i Romerike har krävt en omfattande organisation men knappast nödvändigtvis en sådan med drag av statlighet. Specifika statssymboler kan inte identifieras och någon myntning förekommer inte i Skandinavien. Från folkvandringstiden har vi de första säkra historiska upplysningarna om de politiska förhållandena i Skandinavien. De tycks bekräfta den bild resonemang utifrån det arkeologiska materialet givit med ofta relativt små bygder som de viktigaste elementen i bebyggelsestrukturen i stort. Ett antal av dessa bygder bär namn som är sammansättningar med ordet rike vilket kan uppfattas som att det rör sig om områden som någon behärskat (Callmer 1991). Någon har hävdad herraväldet över en bygd. Det förekommer också namn som sannolikt betecknar större områden eller grupper av bygder. Inget tyder på att dessa utgjort integrerade politiska bildningar utan kan snarast uppfattas som konfederationer med tveksam stabilitet eller övervälden med avhängiga territorier. Sådana övervälden och konfederationer har säkerligen haft en benägenhet att återuppstå i vissa geopolitiska specifika områden. En rad sådana kan utpekas utmed den norska kusten, på Jyllands östkust, de danska öarna, på svenska Västkusten, i Götalands slättbygder, runt Mälaren och på Öland och Gotland.

Under den ännu i det arkeologiska materialet relativt diffusa äldre vendeltiden kan inga tydliga skillnader i mönstret noteras. Bebyggelsens fördelning genomgår inga tydliga förändringar. En rad nya exklusiva boplatser ofta med betydande storlek, rikt fyndmaterial och central belägenhet kan grupperas med de centra som redan för folkvandringstiden kunnat lokaliseras. Otvivelaktigt är de av ganska olika karaktär och representerar säkerligen olika nivåer. Liksom tidigare synes den politiska strukturen bestå av härskare eller grupper av härskare i bygder som står i nära inbördes kontakter med varandra genom allianser. Tillfälliga hegemonier kan som tidigare upprättas men de har föga stabilitet. Det är dock möjligt att det under vendeltiden blir en tydligare gruppering av starkare centra och sådana som tydligt har en sekundär ställning. Ännu så länge är detta snarast antydningar och kräver ytterligare målinriktade undersökningar för att kunna verifieras. Dessa centra kan dock ingalunda uppfattas som supraregionala centra.

Vare sig iakttagelser rörande vapen, utrustning eller texter eller tecken ger antydningar om att någon statlig samhällsordning etablerats under vendeltiden i Skandinavien.

För den yngre vendeltiden har det gjorts iakttagelser vars tolkningar som statliga manifestationer diskuterats mycket. Samtliga iakttagelser gäller en eventuell statsbildning i sydvästra Danmark. Vissa långt gående tolkningar har hävdats en tidig dansk stat omfattande stora delar av Sydsandinavien. De argument som förts fram bygger på följande observationer: en tidig datering av Danevirke (nu möjligen till tiden kring 700), dateringen av Kanhavekanalen på Samsø till första hälften av 700-talet och slutligen den tomtreglerade handelsplatsen i Ribe med en mycket specifik myntcirkulation från 720- eller 730-talet framåt (bra sammanfattning hos Näsman 1991 s. 165). Anläggningen av olika försvarsvallssystem är väl kända från olika delar av Europa och kan ingalunda uppfattas som specifikt förknippad med stater. Som exempel kan de olika, i huvudsak tidig eller mellansaxiska dykes i England i vissa fall förknippas med kungadömen men förekommer även när det rör sig om betydligt blygsammare politiska bildningar (Lethbridge 1958, Myres 1964). Kanhavekanalen är heller inte en anläggning som i sig är exklusivt att förknippa med statlig organisation. Handelsplatsen i Ribe är från början en oreglerad handelsplats som först senare får sin tomtindelning. Huruvida det här helt eller delvis rör sig om självreglering som t ex tomtindelningen på flera frisiska långvurter eller om det istället är fråga om en av den politiska makten dekreterad indelning kan vara svårt att avgöra. Användningen på handelsplatsen i Ribe uteslutande av sk Wodan-Monster sceattas från ca 725/30 och fram till efter 750 visar på en sofistikerad användning av mynt på platsen. Wodan-Monster typens utbredning i Västeuropa med inte obetydlig förekomst i Rhenmynningsområdet, England och inte minst Friesland gör en säker tolkning av myntningen som knuten till en centralmakt på Jylland svår (jmf Metcalf 1986). En undersökning av en med Ribe någorlunda jämförbar handelsplats och dess myntmaterial på Nordsjökusten eller i Weser- eller i Elbe-mynningarna skulle kunna ge viktiga bidrag. Mynt med lokal total dominans eller nästan total dominans på handelsplatser i England uppträder på ett helt annat sätt än Wodan-Monster typen i Ribe (framför allt H-typen i Hamwih) (Metcalf 1988). De skriftliga källornas omnämnande av ett besök i sydvästra Danmark av S:t Willibrord hos en kung Ongendus alldeles i början av 700-talet innebär knappast mer för diskussionen än Jordanes' omnämnande av en

kung i Romsdal i Norge på 500-talet. Sammanfattningsvis är det endast myntningen som skulle kunna vittna om något drag av statlighet i den politiska organisationen i sydvästra Danmark och den kräver vidare bearbetning.

Trots att vi således måste inta en skeptisk inställning till de observationer som förts fram som argument för en tidig statsbildning på Jylland måste vi utifrån de historiska källornas utsago om konflikterna under början av 800-talet mellan Karolingerriket och kung Godfred i Jylland räkna med en uppbyggnad av en stark politisk makt i Västdanmark under 700-talet. Dess karaktär är svår att avgöra men sannolikt har den bestått av ett centralt maktområde med sin tyngdpunkt i Jelling och med ett antal mer eller mindre starkt avhängiga mindre politiska bildningar i periferin. Denna periferi sträcker sig tidvis till Vestfold i Norge, till Skåne (åtminstone dess sydvästra del) och kanske till Halland. Mycket i de historiska källorna talar för att detta kungadöme var instabilt och att periferiernas avhängighet alltid var problematisk. Om vi emellertid ser till det arkeologiska materialet är det mycket ont om iakttagelsersom skulle kunna diskuteras i detta sammanhang. Kung Godfred har till exempel förfogat över betydande kavalleristyrkor. Vad är deras arkeologiska bakgrund? Vilken karaktär hade dessa trupper? Var de följen, uppbåd eller någon form av regelbunden militär organisation eller någon kombination av dessa (Callmer 1990)? Den uppfattning man kan ha om detta tidiga danska kungadöme är nästan uteslutande avhängigt av de historiska källorna. Bland de arkeologiska och närbesläktade källorna kan endast det numismatiska materialet påvisas ha sannolik relevans för problemställningen. Vår kunskap om de tidiga nordiska myntens kronologi, präglingsorter, präglingsförhållanden och eventuella myntherrar är trots utmärkta numismatiska insatser ännu mycket otillräcklig (Malmer 1966). De tidiga nordiska mynten skulle kunna ha ett samband med det tidiga danska kungadömet men deras uppträdande gör en tolkning av dem som resultat av en statlig myntning osäker. Alternativ saknas inte.

För Norges del är det i första hand en rad arkeologiska iakttagelser i Viken som satts i samband med tidig statsbildning. Dels rör det sig om Borrefältet och övriga skeppsgravar i Vestfold och dels om handelsplatsen vid Kaupang. Sammantaget antyder dessa iakttagelser att det existerat ett viktigt politiskt centrum i Vestfold. Möjligen har dess fysiska läge skiftat över tiden. Samtliga skeppsgravar utom Oseberg är dock från 900-talet vilket gör den sistnämnda graven till en solitär i 800-talet. Äldre rika

gravar finns dock på Borrefältet (Myhre 1992). Handelsplatsens relation till ett samtida politiskt centrum är oklar. Som redan påpekats har Vestfold tidvis ingått i det i Jylland baserade makrområdet. Kanske just Osebergs-graven visar på karaktären av maktförhållande mellan Jylland och Vestfold där vi kan räkna med en åtminstone tidvis, sekundär maktsfär. Något markant drag av statlighet kan inte noteras för denna tid i Norge.

För Mellansveriges är förhållandena komplicerade. Otvivelaktigt har en rad mindre maktcentra existerat redan under vendeltid i olika delar av Mälardalen och angränsande områden. I några fall kan dessa sannolikhöjas även för folkvandringstiden. Trots vår ringa kunskap om Gamla Uppsala finns det enrad indicier som talar för platsens betydelse som politisk och religiös centralplats också under sen vendeltid och vikingatid. Inte bara de vidsträckta gravfälten utan också de för mellansvenska förhållanden mycket stora boplatsoområdena samt den dominerande platån med sin hallbyggnad är sådana indicier. De arkeologiska iakttagelserna ger på nuvarande kunskapsnivå ingen klar bild av de relativa förhållandena mellan politiska centra på olika nivåer (jmf de nu pågående undersökningarna). Mycket talar ju för att Uppsala legat på en hög nivå medan dess relation till t ex Adelsö nära Birka är tveksam. Rör det sig om samma politiska bildning eller är det flera? Tidvis kan det otvivelaktigt röra sig om mer än en. Den enda skriftliga källa som är värd att nämna för den äldre vikingatiden är Vita Ansgarii författad av Rimbert och av denna synes framgå att en konung med maktbas i Mälardalen förfogade över ett relativt stort område i Mellansverige. Med arkeologisk metod gripbara entydiga manifestationer av statlighet synes saknas.

De talrika politiska och religiösa centra som vi mer eller mindre tydligt kan urskilja i delar av Norge och i de svenska Götalandskapen samt i östra och norra Danmark har oftast utelämnats ur diskussionen om själva statsbildningsprocessen. Detta är säkert felaktigt. För att förstå skeendet är det utomordentligt viktigt att också ingående behandla dem. Just frågan varför de inte blev utgångspunkten för längre bestående maktstrukturer är central. Många av dessa platser slås ut men inte sällan för de speciella funktioner framåt i tiden och ibland förekommer återetablering på platsen för ett äldre centrum. Tyvärr medger inte utrymmet här en längre diskussion om detta speciella problem utan huvudvikten måste läggas vid de "framgångsrika" regionerna.

Sannolikt sker vikingatidens första skandinaviska statbildningar utanför

Norden redan under 800-talet. Beteckningen skandinaviska är given med förbehåll eftersom lokala element spelat en betydande roll både i väster och öster. De av danska vikingar erövrade områdena i England får en tydligare politisk organisation, administrativ organisation och myntning under 800-talets andra hälft. Främst är det dock bildandet av ett skandinaviskt maktområde i nordvästra Ryssland som väcker vårt intresse. Mycket tyder på att ett förrurikidiskt ryskt rike existerat redan under första hälften av 800-talet (Callmer 1994). Rikets struktur med endast ett antal nyckelpunkter i ett större landskap som helt eller delvis ej kontrollerades påminner på ett påtagligt sätt om förhållandena på Irland med ett antal kuststäder på den i övrigt oberoende ön. Otvivelaktigt var en mycket fast organisation nödvändig för att hålla samman detta tidiga ryska rike. Det finns också all anledning att tro att yttre förebilder spelat en större roll i den tidiga ryska staten än i Skandinavien vid samma tid. Man kan utgå från att systemen för kontroll var någon form av innovation. Av övriga karaktäristika kan man peka på sannolika tidiga inslag av statssymbolik. Rovfågeln, sannolikt örnen, blir en symbol för det statsbärande skiktet och senare för Rurikiderna.

Även för större delen av 900-talet är det svårt att hävda tecken på en statlig organisation i det arkeologiska materialet. Regionala centra tycks fortfarande blomstra i de flesta delar av Skandinavien. Så är fallet i Danmark där regionala politiska centra kunnat påvisas både i norra Jylland och på östra Själland, dvs det jylländska kungadömet periferi (Christensen 1991, Nilsson 1992). Hegemonin kan mycket väl mestadels ha upprätthållits från Jelling och eventuella andra hjärtpunkter i Jylland men den politiska bildningen har av allt att döma fortfarande varit ett dominerande centralt maktområde med underkuvade, tributpliktiga mindre politiska enheter i periferin. Dessa mindre politiska enheter har varit av olika karaktär och storlek. De har varierat från ej helt obetydliga kungadömen till löst organiserade småbygder. Ett uttryck för en vag uppfattning om statlighet skulle en viss kontinuitet i myntningen vara om den nu ytterst kan knytas till det jylländska kungadömet med centrum i Jelling.

För Norges del är förhållandena ganska oklara men flera äldre rikedomscentra tycks fortsätta sin existens under 900-talet och antyder därmed att strukturen kan ha varit likartad den i Danmark. Det politiska överväldet i Norge synes enligt de historiska källorna ha varit vacklande och olika landsdelar har försökt att få övertaget.

Intrycket är för Mellansveriges del likartat. Om ett övervälde hävdats av

en politisk makt i centrala Mellansverige och tidvis långt söderut utmed östersjökusten har det knappast haft karaktären av en statlig organisation utan om instabila strukturer med avhängiga och tributpliktiga områden. Mälardalens geopolitiska läge har dock ständigt gynnat uppbyggnaden av sådana politiska bildningar. Mälardalen binder inte för inte samman mer omfattande bebyggelseområden än någon annan region i denna del av Östersjöområdet.

En rad iakttagelser rörande de två stora handelsplatserna Birka och Hedeby gör att deras samband med de politiska förändringarna bör beröras. Under andra hälften av 800-talet försvinner en rad andra rangens handelsplatser i hela Skandinavien. Fjärrhandeln synes bli alltmer knuten till de största handelsplatserna och mer kontrollerad. Uppträdandet av talrika vappengravar och ofta tillika kammargravar på handelsplatsernas gravfält stödjer uppfattningen att nya elitgrupper spelar en viktig roll både i Birka och i Hedeby. Även om vi genom Rimbert känner till att de lokala kungarna haft representanter med omfattande befogenheter i både Hedeby och Birka torde detta vara något nytt. Liknande iakttagelser kan göras på andra håll bland annat i det ryska riket. Den politiska makten har på olika sätt profiterat på fjärrhandeln. Viktiga delar av de produkter som cirkulerat i politiskt betingade gåvoutbyten har erhållits denna väg men tidigare har den politiska makten inte funnits representerad på detta sätt på själva handelsplatserna. För Hedebys del visar både arkeologiska iakttagelser och de historiska källorna på en historisk bildning, kanske med en kung residerande på själva handelsplatsen. För Birkas del är det inte otänkbart att Adelsö-kungen fortsatt residera på andra sidan fjärden men kontrollen var en annan än tidigare. Är det möjligt att se när och hur dessa förändringar inträder? Den ganska dåliga upparbetningen som vi idag har av det arkeologiska materialet medger knappast annat än gissningar. En utveckling mot starkare statlig kontroll tyder en rad iakttagelser i det ryska riket. Befästa centra, den minskade genomströmningen av dirhemer, distinkta nya kontrollpunkter (administrativ och militära).

Det finns sannolikt en inneboende konflikt mellan fjärrhandels modus vivendi och en mycket stark politisk kontroll för under andra hälften av 900-talet kollapsar det system som varit uppbyggt kring handelsplatserna nästan helt. Hedeby och Wolin existerar vidare men till en början starkt försvagade. Idéerna om statsorganisation av ett politiskt välde hade dock mot andra hälften av 900-talet blivit betydligt mera utvecklade och förstäl-

sen för dess konkreta administrativa och ideologiska svårigheter hade fördjupats. Otvivelaktigt finns här med ett tankegodt som går tillbaka till berättelserna om Romarriket och folkvandringstidens germanska kungadömen i Sydeuropa men vida viktigare är de samtida riksorganisationerna av mera statligt slag. Både uppbyggnaden av det engelska kungadömet utgående från Wessex och det tyska rikets starka utveckling från 900-talets första hälft har varit viktiga förebilder. Av lika stor betydelse var inflytandet från de vikingatida politiska system som byggts upp i Ryssland och på Brittiska öarna inom ramen för av skandinaver ominerade politiska processer.

Även för de forskare som i huvudsak menar att arkeologin resultat är den viktigaste källan till kunskap om perioder när vi helt eller nästan helt saknar skriftliga källor torde det stå klart att det först är under andra hälften av 900-talet som ett tydligt statligt inslag kan iakttas i den politiska organisationen i Skandinavien. Av utomordentlig vikt för att se måttet av planmässigheten i den politiska organisationen i Jellingkungadömet är naturligtvis ringborgarna av Trelleborgstyp (Roesdahl 1980 s. 146). Deras påfallande enhetlighet, även om de ingalunda är identiska, och deras geografiska belägenhet vittnar otvetydigt om en omfattande central planering, en betydande kapacitet att organisera och genomföra byggena och klar blick för geopolitiska realiteter i ambitionen att både fastare kontrollera och starkare dominera ett avsevärt större territorium än det politiska kärnområdet som Jellingkungarna tidigare förmått direkt kontrollera. Det är ringborgarna som kan ge oss en uppfattning om denna förändring i politiskt tänkande men däremot knappast en del andra byggnadsföretag som dragits fram i detta sammanhang som Ravning Enge bron (Ramskou 1977) och diverse förpålningar vid inloppen till vikar och laguner (Rieck 1991). Dessa sistnämnda byggnadsföretag förutsätter ingalunda någon statlig organisation och inte ens deras ungefär samtida datering är någon absolut bindande omständighet.

Statlighet indicerar också de centra som grundlägges i slutet av 900-talet i huvudsak i Sydskandinavien. Urbana miljöer och rent av mer urbana miljöer existerade tidigare från 700-talet men här möter vi nu en planmässig etablering som har starka administrativa inslag. Redan när de anläggs är de tänkta som supraregionala centra (Andrén 1989). Denna roll förstärks ytterligare när kyrkans organisation utvecklas. Den äldre och mellersta vikingatidens handelsplatser hade ingalunda denna karaktär även om deras politis-

ka anknytning sannolikt ökade under 900-talet som ovan påpekats. De nya centra som här är aktuella är Roskilde och Lund och de något yngre Ålborg, Viborg, Odense, Slagelse och Ringsted i Danmark och Trondheim och Oslo i Norge. Sigtuna är något äldre men det förefaller som om dess grundläggning snarare är ett försök att skapa ett nytt Birka än en grundläggelse av samma slag som i Danmark och Norge. Först senare under 1000-talet får Sigtuna inslag av detta nyare mönster. Det är helt tydligt att detta drag av statlighet är bäst företrätt på danskt område.

Ett viktigt kriterium för denna tydliga form av statlighet är också det uppsving inhemska myntning får från och med tiden kring år 1000. Även om flertalet utmyntningar är mycket begränsade och delvis diskontinuerliga är det i jämförelse med äldre förhållanden en väsentligen ny situation. Någon genomtänkt statssymbolik uppträder i Skandinavien knappast förrän under loppet av 1000-talet. Ett antal kontinentala symboler togs i och för sig över men det sker som slavisk kopiering snarare än ett genomtänkt val av symbol. Därmed kan vi hävda att detta drag utvecklas sent i Skandinavien.

Andra indicier för statlighet har ovan standardiserad vapenutrustning och uniformering varit. Man kan faktiskt i materialet kring år 1000 och under 1000-talet se tecken på en viss standardisering (kanske Lehtosalo-Hilander 1985 behandlar ett sådant material). Det är emellertid mycket osäkert om detta drag verkligen har något samband med den politiska utvecklingen.

Användningen av texter och tecken ökar mycket starkt under andra hälften av 900-talet och 1000-talet (Moltke 1976). Dess samband med statlighetens utveckling är inte helt klar men användningen av runor i den nya typen av urbana centra synes ha varit omfattande. Runskriftens användning i rent administrativa syften har dock varit begränsad så vitt vi idag kan förstå.

Sammanfattningsvis måste vi konstatera att trots att idéer och tankar om staten säkert tidigt nått Skandinavien har de större politiska bildningarna som förekommit långt fram i tiden haft karaktär av herravälde över en region eller ett övervälde över regioner byggt på lojalitetsförhållanden och de har saknat inslag av statlighet. Det är först mot 900-talets slut som statstanken mera påtagligt kom att spela en viktig roll för samhällsutvecklingen. Detta visar de arkeologiska källorna ganska tydligt. Förhållandena kring myntningen av de äldsta nordiska mynten bör dock närmare undersökas. Det finns under perioder av övergångstiden mellan vikingatid och me-

deltid tidvis ett mycket starkt intresse för att upprätta en statlighet i Skandinavien, särskilt i Danmark. Dessa försök är delvis av övergående art och den världsliga statligheten är under hela medeltiden problematisk i Skandinavien. Man faller ofta tillbaka på de äldre strukturerna.

En viss tidsskillnad kan föreligga mellan Skandinaviens sydvästra delar och de nordligare med avseende på tidpunkt när drag av statlighet uppträder. Den är dock knappast stor. Kanske det snarare är så att den har olika karaktär i de olika delarna av Skandinavien. Både betydelsen och intensiteten i dessa inslag är olika. Danmarks omfattande interaktion med statsbildningar i söder och väster betyder mycket för att befästa statstanken där. Både i Sverige och Norge har man sett på ett annat sätt på de centrala politiska frågorna under äldre medeltid.

Johan Callmer är professor i arkeologi vid Humboldt - universitetet, Berlin.

Litteratur

- Andrén, A. State and town in the Middle Ages: the Scandinavian experience. *Theory and Society*. 1989.
- Callmer, J. (Rezension von) M. Müller Wille. Das Wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby Bienebek (Kr. Rendsburg-Eckernförde). Teil II. Offa Bücher N.F., Bd. 62. *Germania*, 68. 1987.1990.
- Territory and dominion in the Late Iron Age in Southern Scandinavia. I: Jennbert, K et al. (red.). *Regions and reflections*. 1991.
 - The early archaeology of the Rus' ca. A.D. 600-900. *Medieval Scandinavia*.1994.
- Claessen, H J M & Skalnik, P (eds). *The Early State*. 1978.
- *The Study of the State*. 1981.
- Christensen, T. *Lejre-syn og sagn*.. 1991.
- Fra Stamme til Stat i Danmark*, 1-2. 1988-91.
- Gahrn, L. Svearna i de uppländska folklanden och det svenska rikets uppkomst. *Uppland*, 1993.
- Hansen, U Lund. Himlingøye undersøgelse. Om baggrunden for Stevnsområdets rige gravfund i yngre romertid. I: Fabech, C et al. (red.). *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. 1991.
- Hedeager, L. Empire, frontier and the barbarian hinterland: Rome and northern Europe from A.D. 1-400. Rowlands, M et al. (red.) *Centre and Periphery in the Ancient World*. 1987.
- *Danmarks jernalder- mellem stamme og stat*.1990.
- Hyenstrand, Å. *Sverige 989. Makt och herravälde I*. Stockholm Archaeological Reports, Nr 24. 1989.
- Lehtosalo - Hilander, P - L. Viking Age spearheads in Finland. *Society and trade in the Baltic during the Viking Age*. Acta Visbyensia, VII. 1985.
- Lethbridge, T C. The riddle of the dykes. *Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society*, 51. 1958.
- Magnus, B & Myhre, B. Forhistorien. *Norges historie*. Red. K Mykland. Bd 1. 1986.
- Malmer, B. *Nordiska mynt före år 1000*. 1966.
- Metcalf, M. Nyt om sceattas av typen Wodan/monster. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1986: 6. 1986.
- The coins. *Southampton finds*, vol. 1. 1988.
- Moltke, E. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. 1976.
- Myhre, B. Chieftain's graves and chiefdom territories. *Studien zur Sachsen-*

- forschung*, 6. 1987.
- Borre - et merovingertidssenter i Øst - Norge. *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca. 400 - 1000 e. Kr. Åkerseminariet, Hamar 1990. Universitetets oldsaksamling. Skrifter*, ny rekke, nr 13. 1992.
- Myres, J N L. Wansdyke and the origin of Wessex. I: Trevor, H (ed.) *Essays in British History*. 1964.
- Nilsson, T. Stentinget. En inlandsbebyggelse med handel og håndverk fra yngre jernalder og vikingtid. *Kuml*, 1990. 1992.
- Näsman, U. Det syvende århundrede - et mørkt tidsrum i ny belysning. *Fra Stamme til Stat i Danmark*, 2. 1991.
- Ramskou, T. Vikingebroen. *Skalk* 1977: 1. 1977.
- Rieck, F. Aspects of coastal defence in Denmark. *Aspects of maritime Scandinavia A.D. 200 - 1200*. 1991.
- Ringstad, B. Økonomiske og politiske senter på Vestlandet ca. 400 - 1000 e. Kr. *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca. 400 - 1000 e. Kr. Åkerseminariet, Hamar 1990. Universitetets oldsaksamling. Skrifter*, ny rekke, nr 13. 1992.
- Roesdahl, E. *Danmarks vikingetid*. 1980.
- Service, E. *Origins of the state and civilization*. 1975.
- Thrane, H. Das Gudme - Problem und das Gudme - Untersuchung. Fragen der Besiedlung in die Völkerwanderungs- und Merowingerzeit auf Fünen. *Frühmittelalterliche Studien*, Bd 21. 1987.

Drakdödare och hjältesaga - en essä om riksenande

Åke Hyenstrand

Den stora utställningen *Den svenska historien* 1993 nådde snabbt ett av sina mål, nämligen att starta en nyttig debatt kring historia och historiesyn. Olika åsikter har brutits mot varandra. En viktig synpunkt som har kommit fram med större tydlighet är skillnaden mellan det förflutna och historien. Det förflutna kommer vi aldrig ifrån, det finns ständigt där. Historia däremot, är något vi själva skapar, antingen genom våra egna minnen eller genom det förflutnas tolkare och berättare, vare sig det då är fråga om historiker, arkeologer eller museifolk. Detta innebär att den återberättade historien aldrig kan vara hela sanningen, den styrs i hög grad av den som tolkar och berättar.

Den som tolkar och berättar har således ett skarpt verktyg i sin hand. Genom att välja och prioritera, genom att lägga särskilda perspektiv och värderingar på det förflutna, kan man påverka människor i olika riktningar, skapa världsbilder och förmedla åsikter. Det finns mängder med exempel på detta, alla är inte lika trevliga att påminna om. Genom att skapa och förmedla sitt lands historia söker man bidra till det egna samhällets stabilitet och fortlevnad. Detta innebär att man i vissa situationer, kanske i en kris, känner särskilda behov av att betona sin egen historia och det egna rikets uppkomst.

Det finns givetvis många som ser dagens utställning i detta sammanhang, inte minst med hänsyn till vad som kommer att ske med Europa. Vare sig detta är sant eller inte kan vi se hur mönstret har upprepats under historiens gång.

Man kan ta ett exempel från Dalarna, den välkända Ornässtugan. Där skapades under 1700-talet ett monument över en hjältesaga, nämligen Gustav Vasas äventyr i Dalarna. Gustav III reste också runt i Dalarna och sökte legitimera sig själv genom hänvisning till den förste Vasakonungen. Ornässtugan blev ett museum och står idag som ett välbesökt minnesmärke, en symbol för ett viktigt led i svensk riksbildning, ett skede som inom några decennier ligger 500 år tillbaka i tiden.

Det fanns ett behov av hjältesagan, som efter Peder Svart utbyggdes med folkminnen under stormaktstiden, den tid man hade särskilt stort behov av

nationella symboler. Dessa folkminnen är i hög grad närmast "arketypiska" vandringssägner.

Den källkritiska historieforskningen har efter granskning kanske tagit ifrån oss hjältesagan, i varje fall finns det inte mycket kvar av den. Vi vet att Gustav Vasa varit i Mora, sannolikt också i Ornäs, men detaljerna kring allt detta är dunkla. Måhända är det denna historikernas granskning som fjärrmat forskningen från vad människor vill höra. Denna skillnad har till synes framkommit i utställningen. Det finns de som ser universitetens roll som mindre intressant i detta sammanhang. Det är viktigt att denna skilje-linje, om den finns, analyseras. Har forskningen blivit alltför tråkig? Man kan även vända på frågan och påstå följande: den historia vi skapat centralt har varit svår att acceptera på många håll, särskilt ute i landet. Den traditionella synen på svensk riksbildning med svealandskapen i centrum ledde under 1980-talet till en förnyad debatt, den s.k. Västgötadebatten. Denna har lett fram till omprövning bland vissa forskare.

Symbolen för utställningen *Den svenska historien* är Bernt Notkes magnifika skulptur i Storkyrkan, skapad i slutet av 1400-talet med anledning av Sten Stures seger vid slaget på Brunkeberg. Man kan med fog påstå att Notke här vid 1400-talets slut använder ett par för långa tider gemensamma symboler eller arketyper för det goda och onda, ryttaren och draken, här aktiverade i scenen med drakens dödande. Sten Sture använder inte historien i sig för att legitimera sin ställning, vilket var så typiskt för stormaktstiden, utan en internationell symbolik. Vi skall stanna ett ögonblick inför detta märkliga fenomen och försöka finna en linje över tiden. För att göra detta kan man lägga fram en mycket enkel tidslinjal enligt följande.

Vi lägger ett tusenårsperspektiv från Sten Stures tid och bakåt. Under denna period, 500-1500, sker de förändringar som leder fram till en svensk riksbildning. Många anser att den första stabila grunden lades ungefär halv-vägs, låt oss säga omkring år 1000. Vi erinrar oss vissa fakta som speglar denna tid, t ex det äldsta Sigtuna och Olof Skötkonung med sin stora utmyntning. Därmed har vi skapat, i varje fall som modell, två halva årtusenden. Om vi delar andra halvan mitt itu hamnar vi vid 1200-talets mitt med Birger Jarl och Magnus Ladulås, av allt att döma vid den tid då kungamak-ten konsoliderades och det svenska riket i realiteten fanns etablerat. Däremellan hade mycket hänt: jordbruksteknik, städernas bildande, sockenbildning, kyrkobyggande, kristendomen, stiftens etablering med mäktiga bisko-par, bergsbruket och mycket annat.

Låt oss på motsvarande sätt dela upp den första halvan. Då går gränsen omkring 750, dvs den tid som vi numera allt klarare vill se som turbulent och i själva verket vikingatidens början. Dessförinnan, från 500 och framåt, kan vi ute i Europa skönja skilda germanstater, t ex Östgoterna i Norditalien med den mäktige ledaren Teoderik. En expansion sker från Frankerriket mot grannstaterna. Religionsaspekter är centrala och kristendomen vinner insteg. En hovkultur utvecklas med ryttaren som ideal, symbol för Guds förkämpar. För Nordens del innebär perioden en första genomgripande europisering, något vi ser i de arkeologiska fynden.

Vi har uppgifter om att nordiska hövdingasöner tjänstgjorde vid de europeiska hoven. De återvände med en ny kultur i bagaget, troligen ofta kristet färgad. Det är sannolikt att de välkända skåpbåtgravarna i Uppland från denna tid, dvs vid Vendel och Valsgärde, markerar detta. I dessa båtar ligger den beväpnade ryttaren med hela sin utrustning - man tänker onekligt på kontinentens beväpnade förkämpar för Gud, av vilka Kristusgestalten i kristendomens arianistiska form var en av flera. En annan sådan förkämpe var Teoderik, legendernas Didrik av Bern. Med andra ord, i denna miljö utvecklades legender och folkminnen, vilka spreds norrut, omformades och till stora delar kom att nedtecknas i sagolitteraturen.

Under 700-talet, kanske främst mot dess slut, expanderar det nya imperiet, det karolingiska. Vid denna tid anläggs Birka och en ny våg av internationalisering inleds. Karl den store låter sig krönas till kejsare år 800. I linje med det välkända mönstret legitimerar han sin maktställning genom att återropa historien, den romerska. I Norden sker framstötningar av mission, vi kan bara peka på Ansgar. En viktig fråga är dock vilken religion man då på kejsarens uppdrag sökte förmedla, kanske var det den rent katolska där Kristusgestalten var upphöjd till Gud, inte bara hans förkämpe. I det arkeologiska gravmaterialet får vapnen och ryttarutrustningarna ett allt starkare genomslag i Norden. Detta har tolkats som uttryck för vikingatidens allmänna krigiska ideal. Denna syn har ifrågasatts, man kan måhända ha sett ett annat ideal, den potentielle förkämpe för något, varför inte drakdödaren? Man kan återknyta till detta och draken igen.

Drakdödaren i Storkyrkan är en sentida version av många motsvarigheter. I den germanska tidigkristna miljön, låt oss säga under 500-talet, var draken och ormen synonyma som metaforer för ondskan. De återfinns även i kristen konst: den beridne förkämpe som dödar draken. Detta motiv finns framställt på blick till en hjälm från Vendel (grav I). Drakdödarele-

genden återupprepas ofta i konst, litteratur och förknippas med legendernas hjältar: helgonet Georg, Didrik av Bern, Beowulf, Sigurd Fafnesbane och andra. Ormen övergår till en fyrbent, monsterliknande varelse av de typer vi kan se i Storkyrkan.

Symboler kan dock vara mångtydiga, betydelsen kan ändras. Det skulle föra för långt att närmare penetrera symboliken i drakar och ryttare. Det sagda är en förenkling och drakens roll som symbol för det onda är långt ifrån entydig i historien, liksom inte heller ryttaren som företrädare för det goda eller makten. Men låt oss ändå stanna upp inför detta, för symbolerna, en stund till. Jag vill därför att vi skall titta på ett annat monument, ganska exakt 500 år äldre än det i Storkyrkan. Vi beger oss till Jelling på Jylland och beskådar den märkliga runstenen kung Haralds minnesmärke.

Harald införde kristendomen och hans monument fullkomligt osar symbolik: Kristusfiguren, draken, trisklarna och lejonet. Det sistnämnda har vi inte talat om tidigare men är en central symbol, kanske för makten men kanske även för uppståndelsen liksom i kontinental religion. Vi erinrar oss legenden om lejonungarna som föds döda eller blinda, men som återuppväcks genom rytandet.

Liksom St Göransgruppen är denna runsten ett monument över en stor seger som kan stå som den allt överskuggande symbolen för nordiskt rikse-nande. Vi kan se hur dess symbolik kom att återupprepas i runstenskonsten, inte minst i Sverige under tiden från omkring 1000 fram genom hela 1000-talet. Lejonet och ryttaren återkommer ibland, men det som kännetecknar framställningarna är draken, drakslingorna, ofta i förening med det kristna korset. Vad innebär detta? Är det samma drake som återfinns i legenderna om drakdödaren eller är det något annat, måhända draken som väktaren?

Runstenarna markerar främst övergången: från livet till döden eller från hedendomen till kristendomen, dvs en acceptans av något nytt. Deras form i sig överensstämmer ofta med dörren, genomgången och passagen, en klassisk symbolvärld där dörren eller porten spelar en central roll. Vad symboliserar då draken på runstenarna? Kan det vara det godas seger, skriftens över draken, är det en metafor för att man nu kan behärska det onda, fått kontrollen över detta, dvs besegrat draken? Vi måste ställa frågan. Om det är så, representerar runstenarnas symbolvärld en närmast enorm acceptans av en föreställningssvärld med drakdöandet i centrum.

Vi kanske här börjar närma oss ett svar på frågan: varför Sverige blev

Sverige. Det finns många förklaringar till detta. Man kan peka på de politiska förhållandena, på de ekonomiska och sociala, på maktens struktur och en rad olika saker. I varje delförklaring finns en kärna av sanning, och man kan kombinera förklaringarna till en till synes ganska logisk helhetsbild. Detta är den materiella kulturens vittnesbörd, redovisad i det arkeologiska materialet och i viktiga skriftliga källor, inte minst i Rimberts Ansgarbeskrivning och i Adam av Bremens kyrkohistoria från 1070-talet. För att en djupare förståelse skall uppnås bör vi titta på två andra saker, dels vad den andliga kulturen kan ha betytt, dels vari förutsättningarna kan ha funnits vid den aktuella tiden. Svaret på frågan är i själva verket detta: Sverige blev Sverige när förutsättningar, både andliga och materiella, fanns att ta emot de strömningar som välldes in över landet, att omforma dessa till eget samhällsbyggande och få maktstrukturerna att fungera tillsammans.

Vi måste då gå tillbaka till vikingatiden, låt oss kalla det för period 2 i det ovan antygga kronologiska schemat. Till mera konkreta förutsättningar för en riksbildning, som vi kan spåra under 1000-talet, ganska klart hos Adam av Bremen, kan vi nämna några; det bör ha funnits en stormannaklass som kunde bära upp ett samhälle, det borde ha funnits någon form av tidigare organisation, på vilken en delvis ny kunde byggas. Man kan på den indelning som kom att genomföras, dvs i landskap, härad, hundaren och socknar, också stift. Vidare bör det finnas en föreställning om makten och upparbetade kommunikationer med omvärlden, som så klart markerades i Birka. En annan fråga är: vem hade behov av riket Sverige, var uppstått detta behov och hur sökte man tillgodose behovet? Ytterligare frågor kan ställas: vilken roll spelade ett yttre tryck och varifrån kom detta? Kom det från kontinenten, dvs från de karolingiska och ottonska imperierna, från öster från det ryska riket eller enbart från Danmark? Alla dessa frågor har ställts och är i högsta grad relevanta. Vi skall dock lämna frågorna och titta lite på förutsättningarna. Att det funnits en stormannaklass kan vi utgå ifrån, både genom det arkeologiska källmaterialet och av de skriftliga källorna. Rimbart beskriver en kungamakt i Birka och indirekt stormännen genom kungens följe eller hird.

Vi kan alltså spåra vissa av förutsättningarna. Den förutsättning som här skjutits fram är en speciell, en form av för många människor gemensam referensram, vi kanske kan kalla det för ett för flertalet begripligt symbolspråk och gemensamma myter och legender. Detta bör ha funnits och vi anar det i konsten, särskilt i den nordiska djuromamentiken. Det är inte

otänkbart att lejonet här återkommer ständigt i skepnad av djurstilamas mönster och bandslingor. De nämnda draxslingorna på runstenarna är exempel på sen "djuromamentik", tillämpad på manifesta monument. Även om den tolkning som framfördes nyss kan vara mycket förenklad kan man knappast komma ifrån en samverkan mellan text, symbolladdade djur- och drakbilder, ryttare, kanske också dörren i stenarnas form och i "portalliknande" ornamet.

Runstenarna symboliserar motsättningen mellan livet och döden och besegradet av ormen-draken, allt understött av segrarens symboler, dvs korset, ibland lejonet och andra tecken. Hypotesen innebär vidare att denna symbolvärld är resultatet av den under flera hundra år framvuxna andliga referensram, som med sin utformning i Jelling var en av förutsättningarna för riksbildning. Den katolska kristendomen menade ju att tron besegrade döden. Den som förfogade över det redskap som denna tro innebar, kom ju att få den makt som behövdes för att aktivera alla de politiska och ekonomiska förutsättningar som skapats under vikingatiden.

Skillnaderna mellan vad som är hedniskt och vad som är kristet behöver dock inte vara särskilt skarpa eller i varje fall är mera komplicerade än vad man trott. Den stora och avgörande skillnaden kan vara att Kristusgestalten kom att betraktas som en Gud i sig. Detta behöver i sin tur inte innebära att de gamla gudarna helt spelat ut sin roll. Måhända fick de i detta skede, låt oss säga 1000-talets senare del och 1100-talet, en annan roll som återknyter till inledningen, nämligen hur en ny makt för att legitimera sig behövde historien, precis som Karl den store och Gustav III. Man förnekade inte det gamla utan utnyttjande sig av detta, i varje fall kan detta också vara en hypotes och som skulle kunna förklara arkaiserande konst under tidig medeltid. En fråga i sammanhanget: varför använde man så ofta de gamla gudarnas namn på den nya indelningen: hundaresnamn som Torsåker och Ulleråker, sockennamn som Odenvi, Torsåker, Frösunda etc?

Frågan varför Sverige blev Sverige står måhända obesvarad efter den slingrande framställningen. Det budskap det sagda vill ge är sammanfattningsvis det att till alla faktorer som framförts bör fogas en tidigare ofta förbisedd: den andliga eller mentala beredskapen, formulerad i legender, konst och litteratur och som på klassisk grund formades i det tidigaste Europa. För 1000 år sedan gjordes de första mera framgångsrika försöken att lägga de nordiska staterna till detta Europa. En icke obetydlig del av detta andliga eller om man så vill intellektuella arv som bidrog till detta

kan ha legat i symbolen för denna utställning, den beväpnade ryttaren som besestrar draken. Sedan må man tycka vad man vill om Sten Sture som person eller det godas riddare, men det är en annan historia.

Åke Hyenstrand är professor vid Arkeologiska institutionen i Stockholm

Denna artikel baseras på ett föredrag på SHM i samband med utställningen *Den svenska historien*.

Från Region till Rike - Fra Stamme til Stat Om danernas etnogenes och om den danska riksbildningen

Ulf Näsman

År 1984 inleddes på initiativ av Peder Mortensen, Forhistorisk Museum, Moesgård, Århus, ett arkeologiskt forskningsprogram vid Statens Humanistiske Forskningsråd. Projektet fick namnet *Fra Stamme til Stat* (underförstått i *Danmark*, som framgår av publikationsseriens titel, Mortensen & Rasmussen (red.) 1988; 1991).

Bakgrunden för en så stor programsatsning var ett från slutet av 70-talet växande intresse bland danska arkeologer och historiker för frågan, om det är möjligt att från en överordnad synpunkt skapa en sammanhängande bild av samhällsutvecklingen från Kr.f. till medeltidens början. Med *Fra Stamme til Stat* önskade Forskningsrådet och den tvärvetenskapligt sammansatta ledningen att uppnå en förståelse av *samspelet mellan de ekonomiska, sociala och politiska förhållandena från romersk järnålder till och med vikingatid som bakgrund för den danska riksbildningen*.

Givetvis bör man fråga sig vad det nyväckta intresset för den danska riksbildningen och dess bakgrund berodde på.

I förordet till projektets första publikation framhävs "de mange nye og væsentlige fund og iagttagelser, som de seneste år havde frembragt." Krigsbyteofferfynden från Ejsbøl och Illerup nämnes, liksom de många daterade farledsspärrarna från romersk järnålder och vikingatid. Utgrävningar och efterföljande analyser av gravplatser och bebyggelser hade avslöjat stora ändringar i den sociala strukturen och i den ekonomiska organisationen av samhället. Men de många i tid och rum åtskilda undersökningarna av sociala, militära och ekonomiska förhållanden behövde sättas in i en gemensam teoretisk och metodisk ram. Av detta följde tämligen naturligt, att huvudfrågan blev möjligheten att arkeologiskt undersöka också utveckling av samhällenas styresform och politiska organisation, en utveckling som med nödvändighet har löpt parallellt med de iakttagna ändringarna av socialstruktur och ekonomi. Studiet av de senare förhållandena är något, som arkeologer ofta sysslar med, medan endast få nordiska arkeologer har sökt förstå olika politiska system som stamsamhällen och riksbyggnader, och

möjligheten att studera dem arkeologiskt har sällan granskats grundläggande. *Fra Stamme til Stat*-projektet satte detta som sitt mål.

Naturligtvis kan man idag se, att forskarsamhällets värdering, att just ovannämnda fynd och undersökningar var viktiga och att perspektivet från stam till stat var riktigt, hade en bakgrund i generella strömningar bland akademiska intellektuella i Europa, bl.a. i förbindelse med debatten om önskvärheten av ökad europeisk ekonomisk och politisk integration. Men som enda förklaring är det en otillräcklig och ytlig analys.

Två aspekter på problemkomplexet tränger sig på: 1) de nordiska folkens etnogenes - uppkomsten av de stammar, som på nordisk botten framträder i skriftliga källor från järnålder och medeltid, och 2) de tre nordiska kungari-

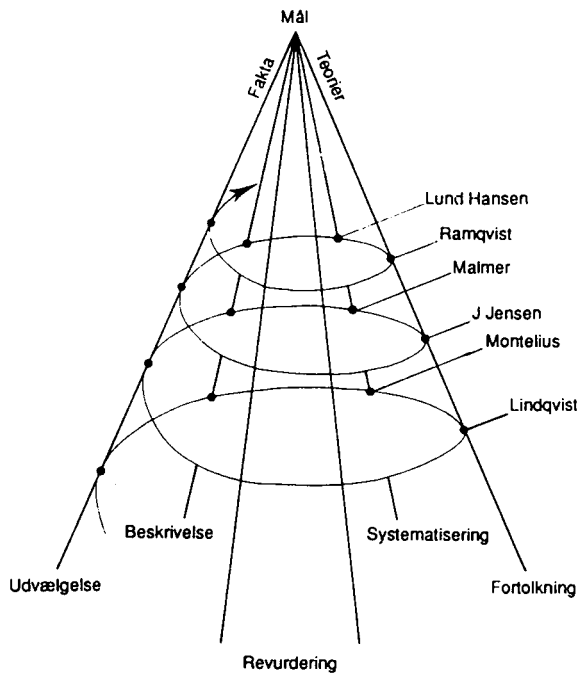

Fig. 1. Forskningsspiralen. Baserad på Gardin 1980 fig. 26 med ändringar beskrivna i Näsman 1991a.

kenas uppkomst i vikingatid och äldre medeltid (Norge och Sverige) eller dessförinnan (Danmark).

Ser man djupare i forskningshistorien, upptäcker man snart, att den fas av politiska studier, som arkeologien för närvarande befinner sig i och som det danska *Fra Stamme til Stat*-projektet är det tydligaste utslaget av, står i skuld till tidigare generationers forskare. I själva verket befinner vi oss i en forskningsspiral, där insatser av forskare på 30-talet ingår i en äldre liknande fas av djupt samhällsintresserad arkeologi (fig. 1.).

Det nuvarande stora intresset för just dessa frågor är en ganska naturlig följd av och rimlig reaktion på den fokusering på sociala och ekonomiska förändringar, som på 60- och 70-talet uppstod under inflytande från "new archaeology" och olika marxistiska teoretiska riktningar (t.ex. Jensen 1979; 1982). Kulmen och avslutning på denna era nåddes med en doktorsavhandling som är teoretiskt baserad på strukturmarxismen (Hedeager 1990; arbetet är i huvudsak skrivet åren 1981-84). Samtidigt tog projektet *Fra Stamme til Stat* i Danmark med dess historiskt-etnografiskt färgade program nästa lilla steg vidare i forskningsspiralen.

60- och 70-talets "nya" arkeologi reagerade i sin tur på utgångspunkten i 50- och 60-talets "gamla" arkeologi. På 50- och 60-talen koncentrerade forskarna sig främst om arkeologins metodiska och teoretiska grunder: kronologi, typologi och formlära. Källmaterialet - föremål och "anläggningar" - stod i centrum, medan samhällsanalysen fick överleva i den akademiska periferin, utflyttad till populärvetenskapligheten.

Orsaken till denna begränsning av perspektivet låg i 30- och 40-talets grova missbruk av politiskt användbara delar av den arkeologiska och historiska forskningen. Som stöd för nationalistiska hållningar och för att främja politiska krav utnyttjades och vrängdes arkeologiens och historiens framställningar av de politiska och etniska förhållandena, särskilt angående de s.k. germanska folken, inom begreppsramen *Volk, Stamm, Territorium* och värre ändå *Blut und Boden*. Men därför bör man inte förkasta all forskning på temat från stam till stat under krigsåren eller förkrigstiden. Bland dåtidens insatser återfinns faktisk forskning av bestående värde, faktuellt, metodiskt och teoretiskt, som det ännu går att bevara som bärande inslag i den nordisk arkeologins grund.

Således finns det en forskningstradition att ta hänsyn till vid det fortsatta byggandet på 90- och 0-talens arkeologiska konstruktion. Redan inhämtad kunskap, redan kända metodiska utgångspunkter, och redan formulerade te-

orier borde nutidens forskare inte spilla tid och resurser på att reproducera. Skall vi dessutom undgå att upprepa förgående generationers misstag, så måste vi känna till också dem. Den politiskt begrundade prostitution, som tyska och andra arkeologer hamnade i på 30- och 40-talen, och som många arkeologer under nu upplösta socialistregimer också råkade in i, är åter ett hot mot den vetenskapliga friheten i delar av Europa, också i Nordens grannländer. Vi har därför inte råd att overse äldre forsknings resultat och erfarenheter, goda som dåliga.

Det är givetvis viktigt, att den nya fas av djärvt tolkande och ambitiöst förklarande forskning, som den nordiska arkeologin nu befinner sig i, avslutas med väl genomförda undersökningar och goda resultat. Endast slutsatser baserade på forskning av hög karat skapar den provocerande bakgrund, som forskningen behöver för att åter kunna samla sig till en förnyad runda i forskningsprocessen genom nytt urval, ny beskrivning och ny systematisering av data. En förutsättning för lyckade resultat är givetvis, att forskarna i Norden väl följer med i den livliga internationella debatten inom forskningsfältet, och jag måste då påpeka, att mycket av det bästa i denna forskning sker i annan regi än den anglo-amerikanska arkeologi, som har dominerat nordisk arkeologi sedan 60-talet. Fransk, nederländsk, polsk, tysk, österrikisk forskning om det första årtusendet e.Kr. förtjänar större uppmärksamhet än den fått de senaste årtiondena.

På 80- och 90-talen stärktes insatsen i Danmark markant vad gäller att förstå bakgrunden för både danernas etnogenes, dvs. ett av de nordiska folkens brokiga ursprung, och det danska rikets uppkomst, dvs. en av de nordiska nationalstaternas äldsta historia. Som sagt är detta ett ganska naturligt utslag av forskningens utveckling, och liknande tendenser ses också i Norge och Sverige, om än med mindre koncentrerad insats i form av samlande forskningsprogram.

När danska arkeologer i dag ställer frågan, om det finns ett förhållande mellan arkeologens regionala gruppering av det arkeologiska källmaterialet och forntidens politiska eller etniska enheter, så prövar vi samtidigt gränserna för vår vetenskaps förmåga att genomföra politisk och social analys. Genom att studera detta förhållande över tid tvingas vi studera orsakerna till förändring och undersöker därigenom för arkeologin grundläggande tankar om samhällets utveckling.

Tidsrummet för *Fra Stamme til Stat*-projektet - det första årtusendet efter

Kr.f. - är historisk tid i stora delar av Europa och protohistorisk tid i en stor del av resten, inkl. Danmark. Således ger samtida skriftliga källor och analogier med den historiska forskningens analyser av förhållanden i andra bättre kända områden oss ovärderliga möjligheter till kontroll och värdering av de arkeologiska tolkningarnas sannolikhet och pålitlighet. En sådan möjlighet att efterpröva sina resultat saknar den i egentlig mening förhistoriske arkeologen. Därför är den arkeologiska insatsen inom *Fra Stamme til Stat*-projektet inte bara angelägen för järnålders- och vikingatidsarkeologer, men också för brons- och stenåldersforskarna kan erfarenheterna få metodisk betydelse vid studiet av etniska, politiska och sociala förhållanden. För nordisk medeltidsarkeologi bör det "förhistoriska" projektet kunna inspirera till motsvarande insatser, då också den äldre medeltiden snarare är protohistorisk än en historisk period i egentlig mening.

Detta synsätt innebär en uppluckring av gränsen mellan s.k. förhistorisk och s.k. historisk arkeologi. Denna gräns är konstlad och värdet av att upprätthålla de två skilda discipliner, som några universitet erbjuder i nordisk arkeologi - den förhistoriska och den medeltida - bör därför ifrågasättas. För att bättre förstå förhållandet mellan arkeologi och historia bör man inskjuta ett övergångsskede, där forskningen i realiteten sker i en protohistorisk period. I Sydskandinavien är tidsrummet för protohistorisk arkeologi mycket långt, minst tolv århundraden från äldre romersk järnålder till högmedeltid. Endast dessförinnan är det förhistorisk arkeologi och först därefter historisk arkeologi.

Fra Stamme til Stat-projektets namn är baserat på en alliteration, som ligger väl på tungan (jf. titeln på Hedeagers avhandling *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*). Trots sin elegans är ordsammansättningen problematisk. Men just därför har den kanske också medverkat till att begreppen blivit mer klara. Juristen och rättshistorikern Ole Fenger kunde efter projektets första symposium i 1984 konstatera, att stambegreppet tydligen var så ohanterligt och stod för så många skilda ting, att forskarna under symposiet undgick att använda det till något som helst precis (Fenger 1991). Begreppet stat däremot blev flitigt använt, men dessvärre helt oegentligt enligt Fenger. "Stat" står för "ordnat tillstånd" och "organiserat samhälle" (*DEO*), vilket inte ger någon precis avgränsning. Begreppets egen historia visar emellertid, att det i texter på nordiska språk bör reserveras till att beteckna den suveräna statsmakten. Ett samhälle förtjänar

beteckningen stat först, då dets ledning har egentligt inflytande på rättsordningen. Det innebär, att begreppet "stat" först kan användas om den kungamakt, som utvecklades under och efter renässansen med Machiavellis *Il principe* som portalfigur, och att en statsmakt i Danmark etableras först 1660-61, när kungen med *enevældet* blev suverän lagstiftare. Så långt Fenger.

Det utbredda användandet av begreppet stat i nordisk arkeologisk litteratur förklaras givetvis av det starka inflytandet från engelskspråkig forskning. I engelska språket användes begreppet *state*, som har samma grundbetydelse och etymologiska ursprung som "stat", mycket bredare i den vetenskapliga litteraturen, där begrepp som "early state" används mycket brett med en otydlig gräns mot både kunga- och hövdingadömen. Det är att förlösa vårt viktigaste tankeinstrument, modersmålets begreppsapparat, att använda "stat" om järnålderns och medeltidens kungariken. Och vi har det utmärkta alternativet "rike". "Rike" betyder "herredöme", "makt", i första hand över människor, och i överförd mening används begreppet om det territorium de bebor, dvs. "land", "stat" (*DEO*). Vi använder "rike" ensamstående eller i kombinationer som kungarike. Herredömen kan emellertid vara av många slag, kungadöme, hövdingadöme, hertigdöme, osv.

Avgörande för den politiska aspekten på problemet det danska rikets uppkomst är således att studera framväxten av ett centralstyre. Hur långt det är arkeologiskt möjligt, är naturligtvis i sig ett knivigt problem.

Den andra aspekten på frågan om Danmarks äldsta historia är givetvis den etniska, och man tvingas strax ta ställning till begreppet "stamme" i projektnamnet. Bortsett från den vanliga betydelsen trästam betecknar begreppet bl.a. det, som är den centrala delen av något, och således kan stam betyda "ätt" (*DEO*; jfr. "härstamning"). Med "stam" kan man alltså beteckna en grupp av människor, som bildar en etnisk enhet utifrån gemensamma myter om att bl.a. ha samma härkomst. Studier av de klassiska källornas upplysningar om stammar, som hade ett germanskt språk, visar att stammen ofta hade en bärande kärna, där stammens traditioner hölls i hävd och vidarefördes till nästa generation. I äldre järnålder leddes de germanska stammarna av en eller flera kungar, eller de var organiserade som en oligarki, ett fåmannavälde av småkungar och klanhövdingar. I germanska samhällen tycks stamidentiteten särskilt knuten till kunga- och hövdingaätterna. Den germanska språkidentiteten, den stora likheten i den materiella kul-

turen och de arkeologiskt påvisbara kulturförbindelserna talar för, att frågan om danernas etnogenes skall finna sitt svar i ett "pan-germanskt" europeiskt sammanhang.

"Danerna" ("slättlandsfolket" enligt *DEO*) är en beteckning känd sedan 500-talet för en av många etniska grupper/stammar i Sydsandinavien. Bland många andra mer eller mindre dunkla stamnamn, som är bevarade i källor från romersk järnålder och folkvandringstid och lokaliserade till det nuvarande Danmark, kan nämnas angler, heruler, jutar och kimbrier. Många gamla stamnamn lever vidare i landskapsnamn som t.ex. Angeln och Jylland.

De få skriftliga källorna är av avgörande betydelse för arkeologens möjlighet att tolka sitt källmaterial i etniska och politiska termer. De antyder, att antalet självständiga etniska grupper i äldre järnålder var stort, men också att de hade blivit betydligt färre under folkvandringstid. Från vendeltid och vikingatid hör man egentligen endast om daner som beteckning på en självständig enhet, men då snarare en politisk än en etnisk enhet. Flera av de tidigare självständiga stammarna fortlevde nämligen som regionala etniska grupper inom danernas rike, som t.ex. jutarna i Jylland. "Daner" var nu ett kollektivbegrepp för flera av de tidigare stammarna, ett samlingsnamn knutet till danernas riksbildning, en beteckning för innevånarna i riket *Dania*, *Denemearc* eller *tanmuark*.

Lösningen på frågan om danskarnas etnogenes förtonar sig i äldre järnålderns dunkla källor. Det enda säkra är att beteckningen "daner" inte är känd i källor äldre än 500-talet. Deras ledare betecknades rex och de leddes således av en självständig regent, dvs. det vi kallar en kung. Arkeologin visar genom vapenofferfynd, farledsspärrar och andra befästningsverk, att många krig mellan sydskanaviska stammar ägde rum från 100- till 400-talet. Det man kämpade om har väl varit herreväldet över andra stammars människor och resurserna i det av dem bebodda landet. Samtidigt tyder de skriftliga källorna på att antalet självständiga etniska enheter gick ned under dessa århundraden.

Detta kan tolkas in i de regionala analyser av materiell kultur som danska arkeologer genomfört (t.ex. Ringtved 1988; Nielsen 1991). I äldre romersk järnålder kan en lång rad arkeologiskt avgränsade regioner urskiljas, kanske så många som 15 i Danmark och Skåne. Under yngre romersk järnålder är de färre och under folkvandringstid kan man kanske inte urskilja fler än 7 regioner. Under vendeltid är de regionala skillnaderna ännu

mindre, och används samma måttstock som under äldre järnålder kan man egentligen bara tala om en eller två sydkandinaviska regioner plus Bornholm. Ännu i vikingatid och äldre medeltid ses regionala mönster, som säkerligen speglar den regionala sammansmältningens utdragna förlopp och att förhållandena länge varierade i Vest- och Østdanmark (Andrén 1983).

Sammantaget förefaller det alltså som om danerna skulle vara en etnisk gruppering, som uppkom under yngre romersk järnålder. De inte bara överlevde 100-400-talens strider men fick också en dominerande position.

Danernas etnogenes skall givetvis ses som en komplicerad historisk process, och som sådan svårgripbar med arkeologisk metod. Utan skriftliga källor skulle vi överhuvudtaget inte kunna tala om "daner" eller att de tillhör en grupp stammar som talade ett "germanskt" språk. Faktiskt har vi inte heller egentligt grundlag till att vare sig beskriva eller förstå utvecklingen av järnålderns samhällssystem annat än i mycket generella politiska termer. Det är från denna utgångspunkt jag formulerade mitt förslag (1988), att vi bäst kan förstå det sydkandinaviska arkeologiska materialet genom analogier med de beskrivningar av andra germanska folk, som historikerna baserar på det stora skriftliga källmaterialet om kontinentala folk (grundläggande Wenskus 1961). Wenskus' tjocka bok om de germanska folkens etniska och politiska utveckling innebär i mycket kort sammandrag, att de många små stammarna genom trycket från nomadfolk och det romerska riket och genom inbördes konkurrens pressades in i större enheter, stamförbund. Stamförbunden var i början löst sammanhållna, men ofta kunde en delstam så småningom tillkämpa sig hegemoni och med tiden helt underlägga sig de andra stammarna, först militärt, sedan politiskt. Inom ramen för dessa stamförbund utvecklades de första av den kontinentala medeltidens kungariket, t.ex. frankerriket.

Både arkeologiska och skriftliga källor talar för att danerna senast under folkvandringstid uppnådde hegemoni över flera av de andra stammarna i Sydkandinavien, och under vendel- och vikingatid behöver knappast råda tvekan om att danernas rike var den mäktigaste politiska faktorn i Skandinavien.

Rike betyder makt, kungarike är en kungs makt över människor och det land/de länder de bebor. Viktigt för arkeologins möjlighet att diskutera samhällsskicket är således, att makt faktiskt finner uttryck i den materiella

kulturen. Makten kan arkeologiskt markerar sig på flera sätt, som t.ex. kostbara föremål som guldbeslagna svärd och hjälmar eller som dyrbara importvaror. Kontinentala maktsymboler återfinns använda i inhemskt sammanhang och kontinentalt bildspråk ses omtolkat i inhemsk konst, insatt i en nordisk förståelsesram som t.ex. på brakteater och pressblecksfigurer.

Imponerande byggnadsverk som hallarna i Gudme och Lejre eller vikingatidens kasernborgar och vägbroar demonstrerar byggherrens makt och inflytande, medan mäktiga gravmonument som i Lejre och Jelling signalerar arvtagarnas krav på en av härstamning legitimerad makt. Genom att analysera materiella manifestationer av makt under järnåldern kan arkeologen beskriva ett hierarkiskt strukturerat socialt system. Genom att förbinda fyndmaterialet med fyndkontexten i ett landskapligt perspektiv kan man beskriva det "politiska landskapet" och här har begreppet "centralplats" en framträdande plats i debatten om riksbildningsprocessen (Näsman 1991 a&b; Näsman & Roesdahl 1992; Jensen & Watt 1992; exemplet Skåne i Fabech 1993).

Gudme komplexet på Fyn är det bästa exemplet på en centralplats från yngre romersk järnålder och folkvandringstid (Thrane 1992) och Sorte Muld på Bornholm bör också nämnas (Jørgensen 1990; Watt 1991), medan Uppåkra och Vä i Skåne borde tas upp till ny undersökning (Stjernquist 1951). Från folkvandringstid, vendeltid och vikingatid finns nu en lång rad s.k. centralplatser i snart hela Sydsandinavien, men ännu präglas valet av kriterier för en entydig definition av begreppet "centralplats" av stor osäkerhet. När begreppen är utredda, kommer vi sannolikt att se, att centralplatser kan ha varierande funktioner och att vi måste inordna dem i regionala bebyggelsehierarkier. Däremot skall vi knappast söka efter entydiga "stamcentra" i stammarnas bosättningsområden eller egentliga "huvudstäder" i kungarikena.

En centralplats som Dankirke ersätts redan på 700-talet av protostaden Ribe och i loppet av vikingatiden och den äldsta medeltiden ersätts centralplatser i hela Sydsandinavien av stadsbildningar, t.ex. kan man anta, att Lejre ersätts av Roskilde, Uppåkra av Lund, Bejsebakken av Ålborg. Urbaniseringen speglar, att ett centralstyre genom ett allt starkare grepp om handel och hantverk skaffar sig allt bättre kontroll med den agrara produktionens överskott. Många centralplatser förlorar härvid sina överordnande funktioner och fortsätter som bondbyar eller fiskelägen. Andra bebyggelser

kan man förmoda bevarar delar av sin tidigare centerfunktion i form av en huvudgård eller en kungsgård, t.ex. Ravlunda, eller som en lokal hamn. Vid sidan av kungens köpstäder fortsätter just adelns gårdar och hamnar flera av de tidigare centralplatsernas funktioner in i medeltiden och senare (Busck 1991).

Fler utgrävningar av centralplatser och fortsatta studier av fyndmaterialet kommer troligen att ge svar på många frågor om danernas etnogenes och det danska rikets skapelse. Vi måste utbygga kunskapen om centralplatsernas förhållande till de vanliga bebyggelserna i lokalområdet, om sambandet med andra centra i både regionalt och överregionalt perspektiv, och om förbindelserna till samhällen utanför Sydsandinavien.

Forskningen om centralplatser, som framförallt bedrivs av förhistoriska arkeologer, måste fortsättas in i historisk tid så förbindelse uppnås med det äldsta kartmaterialet och de skriftliga källorna. På det rikshistoriska planet har vi kontakt mellan arkeologiskt och skriftligt källmaterial redan under järnåldern och under vikingatiden kan man rentav finna den på regional nivå i några landsdelar. Men för att vi skall få full förståelse av riksbildningen måste en förbindelse mellan arkeologi och historia etableras helt ned på by- och huvudgårdsnivå. Därför måste järnålderns centralplatser följas fram till de skriftliga källorna, och ett urval av de skriftliga källornas huvudgårdar och kungsgårdar bör följas tillbaka i tid arkeologiskt. Insatser som dem i Ystad-projektet visar en väg fram (Riddersporre 1989; Callmer 1992; Tesch 1992), och i Statens Humanistiske Forskningsråds nya arkeologiska satsningsområde *Gård og Landsby* kommer Charlotte Fabech och Jytte Ringtved, bägge Aarhus Universitet Moesgård, att utforska andra vägar inom projektet *Bebyggelse og Kulturlandskab*.

Fra Stamme til Stat-projektet visar, att forskning om etnogenes och om riksbildning tvingas gå den tunga och osäkra metodiska vägen från arkeologiska regioner till det historiska riket. Det är endast i långtidsperspektivet från romersk järnålder till högmedeltid som problemen med det spröda källmaterialet om danerna och det danska rikets uppkomst kan lösas. Arkeologer, historiker, vegetationshistoriker och många andra måste samarbeta för att det skall lyckas att förstå de intrikata processerna bakom riksbildningen. Forskningsrådets satsning på *Fra Stamme til Stat*-projektet har skapat en ny bas för fortsatta undersökningar och fördjupade studier.

De behövs. Inte minst borde initiativ tas att genomföra motsvarande

forskningsprogram i Norge och Sverige. Och Skånelandens roll förtjänar i danskt perspektiv särskild uppmärksamhet.

Ulf Näsman är docent i yngre järnålderns och vikingatidens arkeologi vid Afd. for Forhistorisk Arkæologi, Moesgård, Aarhus Universitet.

Litteratur

- DEO = Nielsen, Niels Åge. *Dansk etymologisk ordbog*. (1a uppl. 1966). 1991.
- Andrén, Anders. Städer och kungamakt. *Scandia* 49/1: pp. 31-76. 1983.
- Busck, Steen. Byer og handel i Limfjordsområdet i 1600- 1700-årene. I: *Limfjordsprojektet. Rapport 2. Geologi, vegetationshistorie og bebyggelse omkring Limfjorden*: pp. 85-97. 1991.
- Callmer, Johan. A contribution to the prehistory and early history of the south Scandinavian manor. The Bjäresjö investigations. I: L. Larsson *et al.* (red.): pp. 411-457. 1992.
- Fabech, Charlotte. Skåne - et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden. *Tor* 25: pp. 201-245. 1993.
- Fenger, Ole. Fra stammeret til statsbegreb. I: Mortensen & Rasmussen (red.): pp. 289-296. 1991.
- Gardin, Jean-Claude. *Archaeological constructs*. 1980.
- Hedeager, Lotte. Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat. 1990.
- Hvass, Steen & Birger Storgaard (red.). *Da Klinger i muld... 25 år arkæologi i Danmark*. 1991.
- Jensen, Jørgen. *Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800*. Dansk socialhistorie 1. 1979.
- *The Prehistory of Denmark*.. 1982.
- Jensen, Stig & Margrethe Watt. Handelscentre og centralpladser. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.) 1991: pp. 195-201. 1992.
- Jørgensen, Lars. *Bækkegård and Glasergård. Two cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm*. Arkæologiske studier 8. 1990.

- Larsson, Lars et al. (red.) *The archaeology of the cultural landscape. Field work and research in a south Swedish rural region*. Acta Archaeologica Lundensia Ser. in 4o 19. 1992.
- Mortensen, Peder & Birgit M. Rasmussen (red.). *Fra Stamme til Stat i Danmark. 1 Jernalderens samfund*. Jysk arkæologisk selskabs skrifter 22/1. 1988.
- Mortensen, Peder & Birgit M. Rasmussen (red.). *Fra Stamme til Stat i Danmark. 2 Høvedingesamfund og kongemagt*. Jysk arkæologisk selskabs skrifter 22/2. 1991.
- Nielsen, Karen Højlund. Centrum og periferi i 6.-8. årh. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): pp. 127-154. 1991.
- Näsman, Ulf. Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): pp. 123-140. 1988.
- Nogle bemærkninger om det nordiske symposium "Samfundsorganisation og regional variation" på Sandbjerg Slot. I: Ch. Fabech & J. Ringtved (red.) *Samfundsfundsorganisation og regional variation*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 27. Pp. 321-328. 1991a.
- Det syvende århundrede. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): pp 165-177. 1991b.
- Näsman Ulf & Else Roesdahl. Yngre germansk jernalder og vikingetid. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.) 1991: pp. 181-186. 1992.
- Riddersporre, Mats. Lantmäterihandlingar, runstenar och huvudgårdar. I: H. Andersson & M. Anglert (red.) *By, huvudgård och kyrka*. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Pp. 135-144. 1989.
- Ringtved, Jytte. Regionalitet. Et jysk eskempel fra yngre romertid og ældre germanertid. I: Mortensen & Rasmussen (red.): pp. 37-52. 1988.
- Stjernquist, Berta. *Vä under järnåldern*. 1951.
- Tesch, Sten. The long-term development of a settlement region on the coastal plain - the Köpinge area. I: Larsson *et al.* (red.): pp. 161-249. 1992.
- Thrane, Henrik. Das Reichumszentrum Gudme in der Völkerwanderungszeit Fünens. I: K. Hauck (red.) *Das historische Horizont der Götterbilder-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter*: pp. 299-380. 1992.
- Watt, Margrethe. Sorte Muld. I: Mortensen & Rasmussen (eds.): pp. 89-107. 1991.
- Wenskus, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung*. (2a uppl. 1977). 1961.

DEBATT

Lunda-arkeologin i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna

Stefan Larsson

I dessa tider när vi som arkeologer draperar oss i nya teorier är det kanske dags att vi för dialektikens skull granskar våra metoder för att se om de håller streck för de nya frågeställningarna. Det är också viktigt med självgranskning om vi inte bara vill att exploateringsarkeologin skall vara en praktisk / administrativ verksamhet enligt ständiga direktiv "uppifrån", utan fast mer en kreativ intellektuell verksamhet. Definitionen av intellektuell, som jag fick mig till livs vid den allra första universitetsföreläsning jag bevistade, är: kritiskt granskande.

Bakgrund

Under våren och sommaren 1992 undersöktes en mindre del av kvarteret Myntet i västra delen av Lund med anledning av att bostadsbebyggelse skulle uppföras (fig.1). För-föreställningen om området, grundat på ett flertal mindre provschakt, var att det i området endast fanns tunna och torra kulturlager, och osäkerhet rådde om huruvida några bebyggelseämningar fanns bevarade. Utifrån förföreställningarna beslutades att hela området ej skulle finundersökas. En mindre del utåt Stora Fiskaregatan bestämdes för finundersökning. På grund av förundersökningens ringa omfattning och på grund av att hela ytan ej schaktades samtidigt stod det ej klart förrän under undersökningens slutfas att arbetsinsatsen kommit att koncentreras till den hörna av tomterna som hade minst stratigrafi bevarad. På grund av att schaktytan kom att öka, i förhållande till länsstyrelsens tillstånd, under byggnadsarbetenas gång kom den arkeologiskt finundersökta området slutligen endast att omfatta 3-4 % av den utschaktade volymen (drygt 10 % av ytan).¹

Anledningen till att jag nämner detta är att det är viktigt att ha klart för sig hur klent det underlag är som jag fortsättningsvis kommer att ge exempel i från. Kv. Myntet är dock den enda utgrävning i Lund som är bearbetad med inriktning mot de frågor som kommer att diskuteras nedan.²

Vid finundersökningen, kallad Delfält B, användes en strikt lagergrävningssmetod enligt förebild från Trondheim och London.³ Detta var första gången i Lunda-
 arkeologins drygt hundraåriga historia denna strikt stratigrafiska metod tillämpades explicit och konsekvent, och detta innebar ett medvetet försök att bryta med "Lundaparadigmet". Den direkta orsaken till skiftet i undersökningsmetod var en akut insikt om den tidigare undersökningsmetodens brister, som drabbade mig vid en större

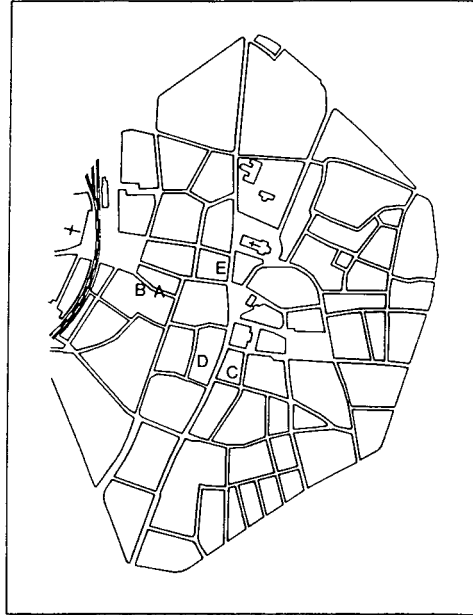

Fig. 1. Lunds centrala delar med de platser som refereras till i den följande texten. A: Stora Fiskaregatan, B: kv. Myntet 3, 4, 5, undersökt 1992, C: kv. Glambeck 4, undersökt 1990-91, D: kv. Färgaren 28, undersökt 1981, E: kv. Apotekaren 4, undersökt 1979-88.

keramikgenomgång som jag företog 1991. Syftet med denna undersökning var att prova alternativa definitions- och registreringsmodeller, tänkta att användas i en undersökning om keramikmaterialet som socialhistoriskt källmaterial. Det visade sig att grävningssmetoden omöjliggjorde ett säkerställande av kontexterna, vilket begränsade de möjliga frågeställningarna till att bli av enbart kvantifierande art, något som var helt otillfredställande i förhållande till det som jag tänkt mig att arbeta med.

“Lundaparadigmet”

Vad är då “Lundaparadigmet”? Det är kanske något oegentligt att kalla det

ett paradigms eftersom det är oklart när det fick sin metodiska formulering. Vid efterforskning verkar det som "man alltid grävt så". Rent praktiskt innebär det att man använder ett koordinatnät med 2 x 2 meters-rutor och stick-grävning. Stick-grävning innebär att man tar bort lämningarna i konstlade nivåer som omfattar en trädgårds-spades fulla längd, dvs ca 25 cm i taget. Artefaktmaterial samlas i förhållande till den enhet som bildas utifrån ruta och spadstick, dvs ej nödvändigtvis separerat efter lagertillhörighet. Varje nivå som erhålls efter ett spadstick rensas och ritas. Strävan är att i möjligaste mån ta ner hela undersökningsytan i jämna nivåer, dvs så att botten på ytan hela tiden är plan ("swimmingpoolmetoden"). Sektionsritningar äldre än mitten av 1960-talet uppvisar en, med moderna mått mätt, otillfredställande lagerseparation. Detta har troligen medfört uppfattningen att de enskilda lagren varit mycket tjocka, vilket tillsammans med användandet av grovarbetskraft, synes ha motiverat denna grova metod.

Pk-banksgrävningen 1974-75 blev normerande såtillvida att den där uppnådda arbetsinsatsen om en kubikmeter per man och dag (exklusive dokumentation) bildat grunden för kostnadsberäkningarna för undersökningar i snart tio år ($2 \times 2 \times 0,25 \text{ m} = 1 \text{ m}^3$).⁴ Denna norm har ej utvärderats i förhållande till möjligheten att realisera den arkeologiska informationspotentialen, eller för den delen i förhållande till arkeologernas fysiska hälsa.

Av det ovan nämnda framgår det att metoden alltså icke direkt syftat till att undersöka stratigrafiska förhållanden i plan. Denna information har i stället fått hämtas från annat håll: "*Studiet av sektioner genom kulturlagren eller lagerbilden, stratigrafien, är ett för medeltidsarkeologin nödvändigt hjälpmedel då det gäller att lösa kronologiska och topografiska problem.*"⁵ Studiet av sektionerna har betraktats som den primära källan i viss mån även för lagrens tillkomstsätt.⁶

Undersökningsmetoden har implicit medfört att konstruktioner (anläggningar) fått högst källvärde då de varit lättast att knyta till sektionerna - "*för att bringa ordning i röran av pinnar, stolpar och nedgrävningar...*" som det något ironiskt har uttryckts av Cinthio.⁷

Övriga stratigrafiska enheter (dvs lager) har kommit i andra hand, som något som ligger mellan konstruktionerna och som kan stickgrävas för insamlandet av fynd.

Slutsats nr. 1

Detta betraktelsesätt i detalj, har även medfört ett visst betraktelsesätt ge-

nerellt på fornlämningen Lunds stad vid bedömningar av exploateringshotade ytor. Med tolkningen av konstruktioner som primära informationsbärare har ytor som i provschakten visat på få konstruktioner lågprioriterats och lämnats åt extensiva undersökningsmetoder som endast kan bekräfta att någon information ej var att hämta (se mera nedan)

Stick-grävning

Varför är då stick-grävning så illa? Det behöver ej så vara. Stick-grävning, eller snarare "kusinen" skikt-grävning kan fungera fullt tillfredställande i områden med en på förhand väl känd lagerbild och en stratigrafisk sekvens som ligger mer eller mindre vågrätt. Skiktgrävning innebär att man gräver väl tolkade sammanhållna enheter, oftast bebyggelsefaser med kort varaktighet. Exempel på detta finns från Sigtuna, Oslo och Lödöse.⁸

Givetvis är stickgrävning motiverad i de fall där kulturlagerna är helt nedbrutna och någon synlig, eller på annat sätt påvisbar, stratigrafi ej finns bevarad, såsom ofta är fallet med förhistoriska kulturlager i fullåkersbygd. Stratigrafin får då skapas på konstgjord väg.

I Lund tycks dock den stratigrafiska situationen vara en annan. Kulturlagerna är vanligtvis ej helt nedbrutna, och inte heller verkar det förekomma kompletta väl sammanhållna "vågräta" sekvenser. Detta har sin grund i att staden under äldre tid saknade tillgång till rinnande vatten, vilket fått ett stort antal nedgrävningar till följd. Framför allt rör det sig om ett stort antal brunnar, ofta flera per tomt eftersom de synes ha förenats ganska fort, kanske till följd av förekomsten av en annan huvudkategori gropar, nämligen latriner. Invånare i medeltida städer som ligger i anslutning till å, älv, fjord eller fjärd verkar ha tippat sitt träck därstädes, medan invånarna i Lund fått gräva ner skiten.

Denna mångfald av nedgrävningar har framför allt medfört två komplikationer, dels att en stor mängd artefakter omdeponerats och därför ej tillhör fyndkontexten i sträng mening, dels har dessa nedgrävningar fragmenterat äldre lämningar i olika hög grad. (Jag återkommer till detta närmare nedan.)

Stickgrävningens metod innebär en ökad fragmentering av en redan fragmenterad information. Låt oss exemplifiera med följande situation: för enkelhetens skull tänker vi oss en mycket förenklad stratigrafisk sekvens som är ca 25 cm tjock, dvs ett spadstick. Artefaktinnehållet har för enkelhetens skull abstraherats till A och B (fig. 2). Vid stick-grävning resulterar doku-

mentationen i en stratigrafisk abstraktion (en volym), blandade artefakter och en missad verksamhet (nedgrävning). Som jämförelse kan visas att vid lagergrävning med dokumentation enligt Harris och efterföljares metod, resulterar samma sekvens i fem stycken stratigrafiska abstraktioner: lager - nedgrävning - uppkast - fyllning - lager.

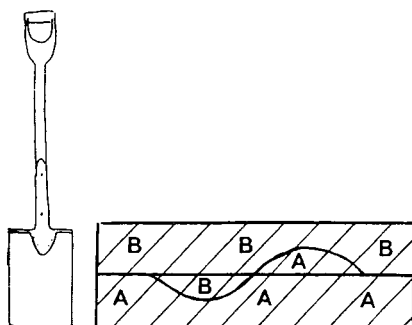

Fig. 2. En abstraherad stratigrafisk situation.

Vid ett användande av konstruktioner som primära informationsbärare kan vikten av en korrekt stratigrafisk placering av konstruktionernas anläggningsnivå ej nog understrykas. Särskilt viktigt blir det i de fall där den huvudsakliga konstruktionstypen består av nedgrävningar. Eftersom stickgrävningsmetoden ej befordrat sådan noggrannhet har konstruktionerna i realiteten kommit att bli autonoma enheter, svävande i ett vacuum som skittas sinsemellan med hjälp av (i förekommande fall) dendrokronologi.

Reduktionen av stratigrafisk information direkt i fält minskar möjligheterna till bearbetning av vidare eller specifika frågeställningar, något som jag alltså erfor vid mitt försök till bearbetning av keramik. Samma erfarenhet förefaller det mig att Christophersen gjorde för snart femton år sedan, och nu senast gjord av Johansson.⁹ Det vill säga att materialet var ej möjligt att avlocka någon mening, det var slutet i sig själv.

Att någon utvärdering av "Lundaparadigmet" ej skett (utöver Christophersens påpekanden) kan bero på att några bearbetningar av stora material ej gjorts. Detta orsakas i sin tur av att inga av de större undersökningarna är av-rapporterade, vilket i sin tur orsakas av att varken organisation eller ekonomi har en struktur som medger dylikt arbete.

Slutsats nr. 2

Att klarlägga omfattningen och konsekvenserna av det myckna gropgrävandet, för lagertolkning och, i förlängningen, för förståelsen av medeltiden, måste uppfattas som elementär källkritik. Denna elementära källkritik går ej att genomföra med den traditionella undersökningsmetoden. Alltså bör metoden ändras. I det nedanstående skall vi göra vissa nedslag som visar omfattningen av de källkritiska problemen och också att det är möjligt att lösa dessa problem med hjälp av lager-grävning.

Den stratigrafiska situationen i Lund

Den stratigrafiska situationen i Lund är som ovan redan nämnts starkt präglad av de många nedgrävningarna. De problem som omgrävningar / omdeposition medför har långt ifrån varit okända i Lunda-arkeologin, vilket kan illustreras med en sentens av Ragnar Blomqvist: *“Stratigrafin var i de östra två tredjedelarna av tomten synnerligen klar och överskådlig, däremot mera oredig i delarna närmast S:t Drottens kyrka i väster, där de ursprungliga lagerföljderna i stor utsträckning rubbats vid medeltida byggnadsverksamhet och gravgrävningar.”*¹⁰ Man har alltså haft klart för sig att dessa verksamheter med följande processer medfört problem med att klarlägga kontexterna. Intrycket blir att man istället för att kritiskt utvärdera sin undersökningsmetod av olika skäl undvikit problemet. Man har kommit att syssla med områden som ej varit “rubbade” i lika stor utsträckning. Det lilla (i förhållande till utgrävningsvolym) som är publicerat under de senaste decennierna har fram för allt rört sig om mer eller mindre “Pompeii”-liknande situationer, exempelvis de centrala delarna av Lund som ligger under översvämningen ca 1050, eller kyrkogårdscomplex.

Hur vanligt förekommande nedgrävningar i och genom kulturlager är i Lund illustreras i figur 3 a-d.

I kv. Myntet, delfält B, kunde 53 nedgrävningar konstateras (se fig 3a). De motsvarar en grävd volym om i runda tal drygt 64 m³. Massor sväller vid uppgrävande med en variation i volymen som är beroende av innehåll och kornstorlek. Exempelvis så mer än fördubblas moränlerans volym, medan torv sväller mellan 0 och 10%. Vid beräkningar för ingrepp i kulturjord räknar man med att den sväller med 10-15% beroende på hur stor inblandningen av organiskt material är.¹¹ En genomgång av nedgrävningarna inom delfält B visar att den svällda volymen motsvarar i likaledes runda tal ca 113 m³. Den stora volymen härrör från ett flertal nedgrävningar i leran.

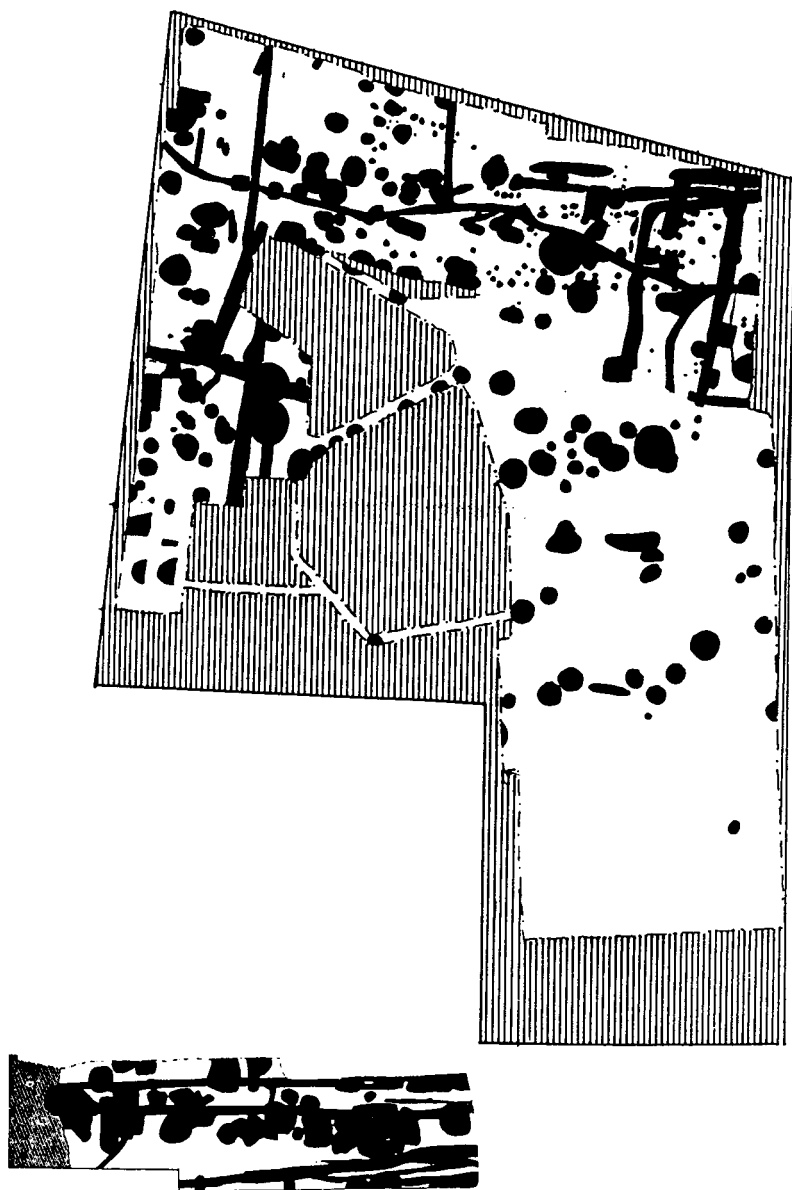

Fig. 3 a och b. Nedgrävningar inom kvarteret Myntet 3, 4, 5 (a, större bilden) och kv. Glambeck 4 (b, mindre bilden) i Lund.

Fig. 3 c. Nedgrävningarna på tomten Färgaren 28.

Fig. 3 a-d. Figurema visar antalet nedgrävningar på några undersökta tomter i Lund. Figurema framställer samtliga dokumenterade nedgrävningar. Detta innebär att i kv. Myntets södra och kv Färgarens västra delar har endast nedgrävningar i moränleran, som kunnat identifieras efter maskinschakt, dokumenterats. Dvs det ursprungliga antalet nedgrävningar har troligen varit högre. Notera att även "störningar" är medtagna, då en nedgrävning negativt inverkar på den stratigrafiska analysen är oberoende av dess ålder. Det skrafferade området i fig. 3b markerar området som urschaktats utan undersökning. Som kontrast har medtagits kv. Apotekaren 4. Detta för att illustrera att denna tomt, kring vilken det mesta av den stratigrafiska diskussionen i Lund förts, i grophänseende är a - typisk. Den sammanlagda kulturlagertjockleken var här dessutom mångdubbelt större än den var på de övriga visade undersökningarna.

Volymen motsvarar ett lager av 42 centimeters tjocklek översatt till en yta av delfält B:s storlek, 268 m². Detta är tankeväckande om man beaktar att den inom samma område sammantagna genomsnittliga tjockleken på de undersökta kulturlagren var 42,6 cm. Även om jag nu inte menar att det förhöll sig så att det bara undersöktes upp- och omgrävda kulturlager så är det ett allvarligt källkritiskt problem som måste beaktas.¹²

Fig. 3 d. Nedgrävningarna på tomten Apotekaren 4 i Lund.

Nu är ju inte groparna bara ett källkritiskt problem. De är också synnerligen informativa lämningar, efter det att man tolkat deras primära och sekundära funktioner.¹³ I delfält B gjordes beräkningar som visade att en, i och för sig inte särskilt stor, lertäkt räcker för att klina ett relativt stort hus. Denna förenklade hypotes om, en grop - ett hus, kunde sedan användas för att räkna ut den hypotetiska längden på en byggnad som till största delen låg utanför schaktet.

“Lergropar” visade sig till och med vara användbara för att spåra rum-sindelning och förändring av densamma. I ett fall fanns ingenting annat kvar än vad vi först uppfattade som ett mycket fragmentariskt lergolv. Vi trodde att lergolvet var avgrävt och borttaget i sin västra del. Beräkningar av lerans volym i förhållande till det “svällda” leruttaget från en tillknuten grop, gav vid handen att det rörde sig om ett “komplett” golv som ej täckt hela husytan.¹⁴

Jag kommer dock fortsättningsvis i denna artikel att främst uppehålla mig vid nedgrävningarna i deras egenskap av problem. Vilka konsekvenser har det omfattande gropgrävandet i förfluten tid för den arkeologiska verksamheten idag?¹⁵

Tre större problemkomplex utkristalliserar sig ganska tydligt vid en närmare granskning:

- a) omlagring
- b) faserna blir mera svårjämförbara, då de ej kommer att utgöra lika stora enheter
- c) svårigheter att studera lagerbildningen.

Omlagringar

I det tidigare exemplet (fig.2) förenklades artefaktsammansättningen med versalerna A och B. Detta är en idealsekvens som ligger till grund för stratigrafiens elementa så som den formulerades i arkeologins barndom. Till följd av de frekventa ingreppen i de lundensiska kulturlagren förefaller situationen snarast vara följande: (med samma artefaktabstraktioner som i de tidigare exemplen) (fig.4).

ABCDE
ABCD
ABC
AB
A

Fig. 4. Schematisk framställning av artefaktfördelning i de lundensiska kulturlagren till följd av den stora omlagringen. Artefakterna symboliserade av versaler.

Några konkreta exempel från utgrävningarna i kv. Myntet kan tydliggöra omfattningen av denna företeelse. Den absolut vanligast förekommande keramiktypen som påträffas vid utgrävningar i Lund är Östersjökeramiken (alias vendisk, alias AII). De reella siffrorna handlar om tusen- och tiotusentals skärvor. Vid granskning av materialen från utgrävningarna i kv. Glambeck 4, 1990-1991, och kv. Myntet har det visat sig att denna typ utgör ca 80% av det totala keramikmaterialet. Den är framför allt en tidigmedeltida godstyp som finns med redan runt år 1000, men det råder osäkerhet om när den så att säga går ur bruk. Blomqvist menade att typen försvann under 1200-talets lopp, medan Vandrup utifrån en partiell genomgång av material från kv. Apotekaren 4, undersökt 1979-1980, vill sätta slutdatum redan omkring 1150.¹⁶

De olika förslagen på godstypens yngsta datering får något olika konsekvenser för en beräkning av omlagringsfenomenet. Tabell 1 visar östersjökeramiken från Delfält B fördelat på de olika faserna. Faserna daterades enligt följande: fas I 1000-talet, fas II första hälften av 1100-talet, fas III mitten av 1100-talet till strax efter mitten på 1200-talet, fas IV vid 1200-talets mitt, fas V mitten av 1200-talet till 1400-talets början, fas VI slutet av 1300-talet till 1400-talets första hälft, fas VII mitten av 1400-talet till mitten av 1500-talet, fas VIII 1500-talets mitt till 1820.

Om vi räknar med att östersjökeramiken finns i bruk till mitten av 1200-talet, så som föreslagits av den äldre forskningen, vilket motsvarar fas I-III i kv. Myntet visar det sig att 3494 av 6972 skärvor av denna godstyp påträffade inom delfält B är funna i ett sammanhang som är yngre än denna

ebibliestkomsten i Trondheim som visar på omlagring av 14% av keramiken.¹⁹

En annan artefaktkategori som ofta används för att datera kronologin är mynt. De har oftast godheten att vara "datumstämplade" i vid mening. Denna datumstämpling kan användas även till att illustrera omlagringen. Inom delfält B påträffades 13 mynt med följande fördelning på faser:

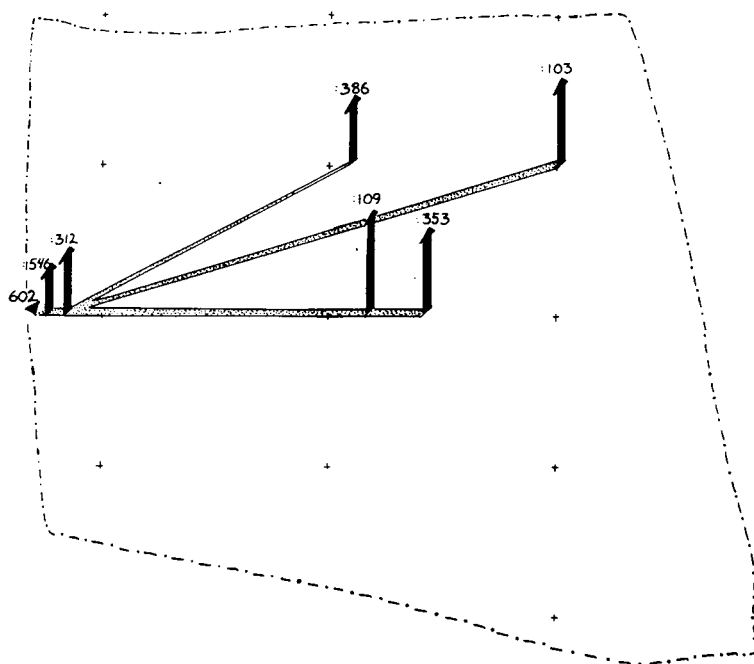

Fig. 5. Spridningen av fragment av tidig-glaserat kokkärl inom Delfält B, kv. Myntet 3, 4, 5.

Fas	Präglingsår
Fas VII	1400-tal, 1400-tal (två brakteater)
Fas VI	1157-1182, 1182-1202, 1202-1241, 1202-1241, 1259-1286
Fas V	1202-1241, 1228-1241, 1241-1250, 1319-1360
Fas IV	1259-1319
Fas III	1182-1202

Som framgår av redovisningen är det alltså minst 40% av mynten som är omlagrade. Exempelen kan mångfaldigas: tre av tre funna urnesspännen är, om man inte tänker sig en brukning långt fram i 1400-talet, omlagrade.

Slutsats nr. 3

Om man ej klart analyserar fyndomständigheterna, dvs exakt lagertillhörighet och hur detta lager kan tänkas ha bildats, får man ett litet helsicke med att försöka datera sina faser. Att ej ta hänsyn till lagrens tillkomstsätt och eventuell omlagring och ändå söka grovdatera utifrån artefakterna leder till konsekvent "för gamla" dateringar. Typologiska serier upplagda utan dessa källkritiska aspekter äger givetvis begränsad giltighet. Det sistnämnda kan ha allvarliga konsekvenser för svensk medeltidsarkeologi eftersom lundensiskt referensmaterial ofta används.

Om fasers svårjämförbarhet

Grävandet av gropar under förfluten tid innebär inte bara att äldre material har omlagrats vid olika tidpunkter. Groparna innebär rent konkret att delar av de äldre lämningarna tagits bort och försvunnit. Eftersom gropgrävandet genom tiderna varierat, både i intensitet och djup, får det till följd att man efter en uppdelning i faser finner sig stå med pusselbitar av olika storlek.²⁰

Låt oss än en gång exemplifiera med resultat ifrån kv Myntet. Efter modell från Oslo och Visby företogs en uträkning av hur mycket av varje fas som fanns bevarat.²¹ Uträkningen gick till så att ytan på de lager som knutits till varje fas räknades samman. Den därvid erhållna summan delades med undersökningsytans (Delfält B) maximala storlek varvid en procentuell andel erhöles. Som framgår av tabell 2 erhåller man då enheter av olika storlekar. Rent grafiskt kan samma fenomen illustreras med följande figur (fig.6).

Denna ojämnhet innebär ett källkritiskt problem då man skall jämföra samma område genom tidens lopp. Ett exempel är vid frågeställningar

Fas	Max.yta m2	undersökt yta m2	%-andel
I	268	135	50,3
II	268	86	32,0
III	268	186	69,4
IV	268	86	32,0
V	268	210	78,0
VI	268	183	68,2
VII	268	14	5,2
VIII	268	12	4,5

Tabell 2.

rörande verksamhet och förändringar däri, vilket oftast handlar om variation i intensitet.

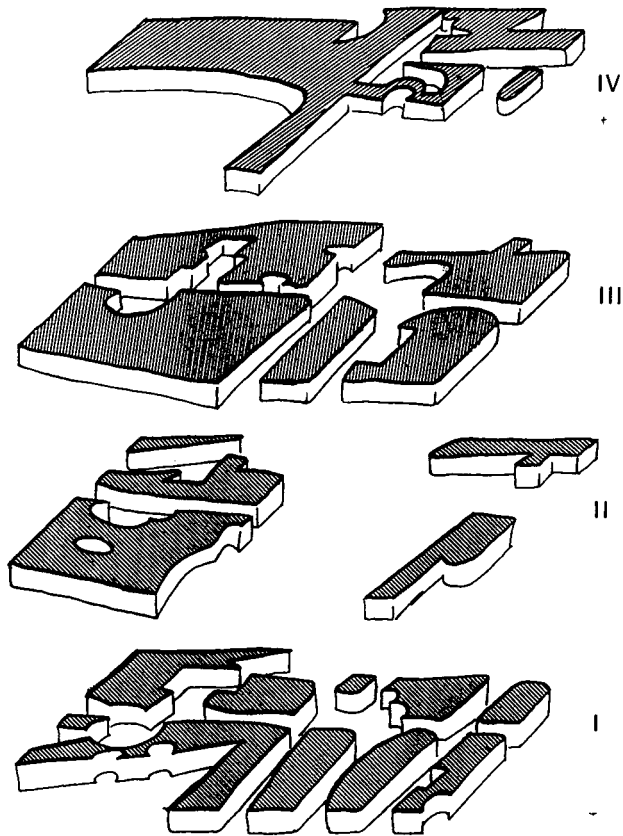
En utveckling av samma problem är att söka utröna hur stor andel av de till varje fas knutna stratigrafiska enheterna som är: a) bildade på plats, b) bildade av beståndsdelar tillhörigt samma arkeologiska sammanhang, och c) helt eller delvis bildade av beståndsdelar tillhörigt ett annat arkeologiskt sammanhang. Utifrån ovanstående exempel verkar det sistnämnda alternativet vara mycket vanligt i Lund.

Hur skall man då tackla detta ? (Slutsats nr.4)

Att enbart använda primära kontexter, alltså kategori a ovan, dvs en fortsatt koncentration på konstruktioner, för artefaktstudier skulle innebära en reduktion till en ytterligt fragmentarisk bild. Exempelvis så skulle keramikmaterialen krympa från 10.000-tals enheter till knappt statistisk signifikanta tal.²² Detta sagt för att visa på behovet av att klarlägga (om)depositionsmonster och spridningsbilder i tre dimensioner. Situationen är långt ifrån hopplös, vilket erfarenheterna från kv. Myntet visar. Vad som krävs är mera tankemöda, mera arbete, mera tid, och ett konsekvent lagergrävande. Genomförandet av ett sådant arbete skulle även slå undan argumenten mot att samla djurben (och andra bio- och geofakter), samt knyta ihop konstruktioner och lager till en tolkningsenhet på jämbördig basis (jmf diskussionen mellan Wallaker Nordeide och Andrén i Meta 1989).

Om lagerbildning

Det generella betraktelsesättet i Lund, att konstruktionerna är de primära

SL-93

Fig. 6. Illustration av svårigheterna att knyta lager tillhöriga samma fas till varandra, samt även av faserna olika storlek. Exemplet är taget från kv. Myntet 3, 4, 5, Delfält B, fas I - IV.

informationsbärarna i arkeologiska sammanhang, har medfört ett mindre intresse för områden med få konstruktioner och tunna kulturlager.²³ Följden har blivit att de intensivundersökningar som genomförts framför allt koncentrerats till stadens centrala delar, med bättre bevaringsförhållanden och tjockare kulturlager. Undantag från denna "regel" finns givetvis.²⁴

Detta har i sin tur inneburit att de i dessa centrala delar av staden förekommande stratigrafiska situationerna kommit att bilda underlag för den allmänna diskussionen om lagerbildning i Lund, dvs uppfattningen att vi har en kraftig *lagertillväxt*. Den metodiska konsekvensen blir att det fokuserats på lagers tillväxt, som ju är den förmedlade "normaliteten", och ej i lika hög grad på bildningsprocesserna i stort med avröjningar, förflyttningar, användande av massor etc, etc.

Det stratigrafiska arbetet i kv. Myntet tyder på att en stor del av kulturlagerna tagits bort redan i samtiden. Volymerna av respektive konstruktions- och destruktionslager är kroniskt för liten i förhållande även till de mest modesta förväntningar. Detta har medfört ett omvänt betraktelsesätt i förhållande till "tillväxt-seendet". Det visade sig att det var mera givande att förutsätta att folk i största möjliga mån tar bort så mycket skräp som möjligt (huruvida detta är ett riktigt antagande synes vara ett spännande ämne för en historiskt-etno-arkeo-antropologiska undersökning). Den intressanta följdfrågan blir då varför lagret si eller så befinner sig där det påträffas. Det blir, med detta "omvända" betraktelsesätt dessutom lättare att hålla den källkritiska distansen till de stratigrafiska enheterna som *selektiva* rester och / eller lämningar.

De tjocka lagerna i centrala Lund kan utifrån grundtopografin tolkas som

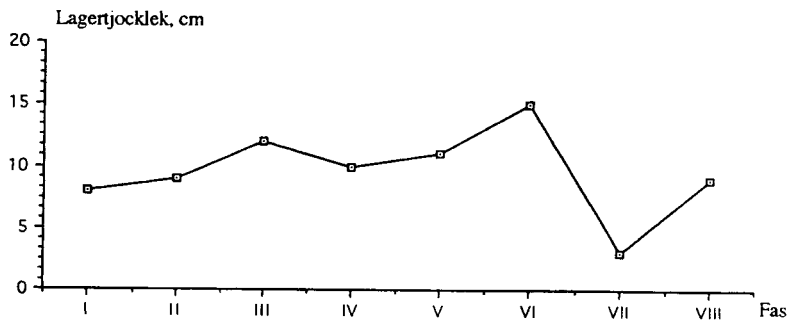
Fas	Undersökt yta %	Lagervolym exkl.gropar, m3		Faktor	Hypotetisk volym, m3	Tjocklek,cm
I	50,3	10,8	x	1,99	=21,5	8
II	32,0	8,0	x	3,12	=25,0	9
III	69,4	22,3	x	1,44	=32,1	12
IV	32,0	8,6	x	3,12	=26,8	10
V	78,0	23,1	x	1,28	=29,6	11
VI	68,2	29,2	x	1,46	=42,8	15
VII	5,2	0,4	x	19,23	=7,6	3
VII	4,5	1,2	x	22,22	=26,6	9

Tabell 3.

avsiktliga, planerade ytor för att utjämna markytan, varvid "tillväxten" avtar när målet är nått.²⁵ Denna självklarhet innebär samtidigt att det blir svårare att diskutera kulturlagerbildningen genom tiderna generellt för staden. De lokala variationerna är nog mycket stora. En genomgång av del-fält B i kv. Myntet förefaller tyda på en jämn bildningstakt (egentligen kvarlämningstakt) som nedanstående tabell 3 visar.

Siffrorna är framräknade enligt följande manöver. Volymen på de till de olika faserna knutna lagren har räknats fram, observera att dessa siffror är exklusive (primära och sekundära) gropfyllningar, då dessa i detta sammanhang är lika med avröjt, borttaget material. (Den totala volymen borttaget material är givetvis omöjlig att fastställa närmare.) De för varje fas erhållna volymerna har multiplicerats med en faktor anpassad för att uppnå 100%, dvs vad som hypotetiskt borde finnas om ej senare ingrepp reducerat lämningen. (Vi bortser just i detta speciella fall att det är just dessa handlingar som till stor del bidragit till bildningen av nämnda lager.) De erhållna volymtalen har sedan delats med undersökningsområdets yta varvid volymen har omvandlats till tjocklek i cm.

I tabell 3 och 4 framgår att den bildade kulturlagertjockleken är förhållandevis jämnt fördelad på faserna. Undantaget gäller fas VI och VII. Detta kan troligen förklaras med att de yngsta undersökta lagerna, dvs maskinschaktningens nedre gräns, var kraftigt nedbrutna utan iakttagbara skiljen, och därför grävts som få stratigrafiska enheter vilka placerats i fas VI. Sannolikt har det ursprungligen rört sig om flera enheter mera jämnt fördelade på de båda aktuella faserna. Det rör sig snarast om ett metodiskt problem orsakat av en kombination av nedbrytning och omöjligheten av att få fram

Tabell 4. Hypotetisk lagertjocklek fördelat på faser.

en samtidig nivå med grävmaskin.

Givetvis hade vi fått fram en annan bild av bildningsmönstret om vi haft möjligheter att gräva inne i den *förmodade* våtmarken i tomtens södra del, som vi kan *förmoda* ha fyllts upp med det vi kan *förmoda* tagits bort från delfält B i gammal tid. Detta sagt för att understryka de lokala skillnaderna.

Ett specifikt problem rör om och när kulturlagerbildningen minskar. Studier från stadens centrala delar visar på en minskad bildningstakt under hög- och senmedeltid.²⁶ Förklaringarna har varit flera. Ragnar Blomqvist föreslog en allmän dränering till följd av grävningen av stadsvallen, en uppfattning som delas av Cinthio.²⁷ Andrén har å sin sida betonat mentala aspekter så som uppfattning om rent och orent med ökad renhållning som följd och organisatoriska aspekter som en "permanentning" av stadens struktur. Han har vidare betonat ekonomiska aspekter som utförelse av gödsel till åkermark och mekaniska aspekter såsom ökad myllning till följd av "permanentade" odlingar inom tomterna.²⁸ Till detta vill jag bara lägga en kompletterande mekanisk aspekt som hänger samman med de många nedgrävningarna. Under de äldsta skedena av stadens historia, innan större volymer kulturlager bildats, har av naturliga orsaker en större del av nedgrävningarna kommit att beröra moränleran, medan gropar grävda längre fram i tiden framför allt kommit att beröra äldre kulturlager. Eftersom leran vid uppgrävning sväller ungefär dubbelt så mycket som kulturjord (se ovan) kan vi här ha en av orsakerna till att kulturlagerbildningen synes vara kraftigare i det tidigaste skedena. De finkornigare lerpartiklarna gör det också svårare för syret att vinna tillträde varför det organiska innehållet bryts ned i mindre grad. Omvänt kan en del av orsakerna till vad som förefaller vara en minskning i kulturlagerbildningen under senare tid alltså bero på den minskade mängden finkornigt material och en relativ ökning av uppgrävda kulturlager. Vid omgrävandet fragmenteras dessa massor vilket medför en större porositet med ökad syretillförsel och accelererad nedbrytning med påföljande kompression. De yngre lagerna ser också oftast grå och torra ut och beskrivs ofta som sandiga.

Att kulturlagerbildningen avstannat är väl ett obestridligt faktum (domkyrkan är ju inte överlagrad än, även om McDonalds engångsförpackningar gör sitt bästa för att ändra på detta) även om det finns intressanta exempel på en ökning av kulturlagerbildningen under senmedeltiden från annat håll.²⁹ Det förefaller dock som om det finns problem när det gäller att tidfästa lagerbildningens upphörande. De översta lagren i olika stratigrafiska

sekvenser undersöks sällan. Detta har dels ekonomiska orsaker, dels uppvisar de sällan några lagerskiljen. I fältdokumentationen benämnes de som omrörda eller påförda fyllningar, bärlager etc.³⁰ Detta förekommer förvisso, men framför allt verkar det röra sig om lager utsatta för den naturliga nedbrytningsprocess som konstant pågår enligt tingens ordning, i och för sig med god accelererande hjälp av mänsklig påverkan. Dock förefaller det understundom som om diskussionen kring tidpunkten för lagerbildningens upphörande tar sin utgångspunkt i *nedbrytningens* nedre gräns.

Detta resonemang har fungerat så länge vi befinner oss i Lunds centrala delar med flera meter tjocka kulturlager, där den översta "döda" metern är sen- och eftermedeltida. Det fungerar däremot inte att i ett område som delfält B:s södra delar använda nedbrytningsgränsen som tecken på att kulturlagerbildningen upphört. Kulturlagerbildningen skulle i så fall mycket lokalt ha upphört redan före mitten av 1100-talet och området därefter ha fyllts med omrörda påförda recenta bärlager. Detta stupar givetvis på sin egen orimlighet.

Nedbrytningen "på djupet" har i detta lokala fall orsakats av en i och för sig inte särskilt djupt nedgrävd halvkällare från 1800-talets andra hälft. Lagerna var i detta område, till följd av att undergrunden bestod av torv, mindre lerhaltiga än kringliggande lager. Detta i kombination med de upprepade ingrepp som ägt rum under medeltiden har förstärkt nedbrytningseffekten av halvkällaren.

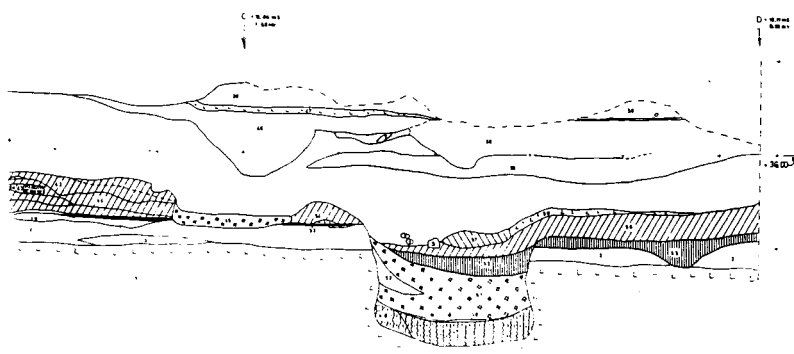

Fig. 7. Detalj av öst - sektionen från Delfält B, kv. Myntet 3, 4, 5. I sektionen finns ej några iakttagbara lagerskiljen över ca +35,40. I plan fanns dock iakttagbara skillnader från ca + 35,90.

En annan metodisk insikt som drabbade oss i detta sammanhang var förhållandet mellan plan och sektion. I delfältets sydvästra hörn var en stor del av de lager och lagerrester som varit tydliga i plan helt frånvarande i sektionen. I sektionsritningen ser det ut som om nedbrytningen mer eller mindre nått steril botten, vilket alltså inte var fallet, även om den nått djupt. Förklaringen synes närmast vara att den med källare-försedda grannfastigheten medfört en nedbrytning "utifrån och in" så att säga. Fenomenet illustrerar väl vådan av att *endast* använda sig av sektionsritningar för den stratigrafiska analysen (fig.7).

Alla ingrepp medför en accelererande nedbrytning, eller för att använda den mera drastiska termen som vi nyttjat, "kulturlager-död". Denna i och för sig naturliga nedbrytning drabbar områden med tunnare kulturlager förhållandevis mycket hårdare. Dessa områden är samtidigt de arkeologiskt minst kända.

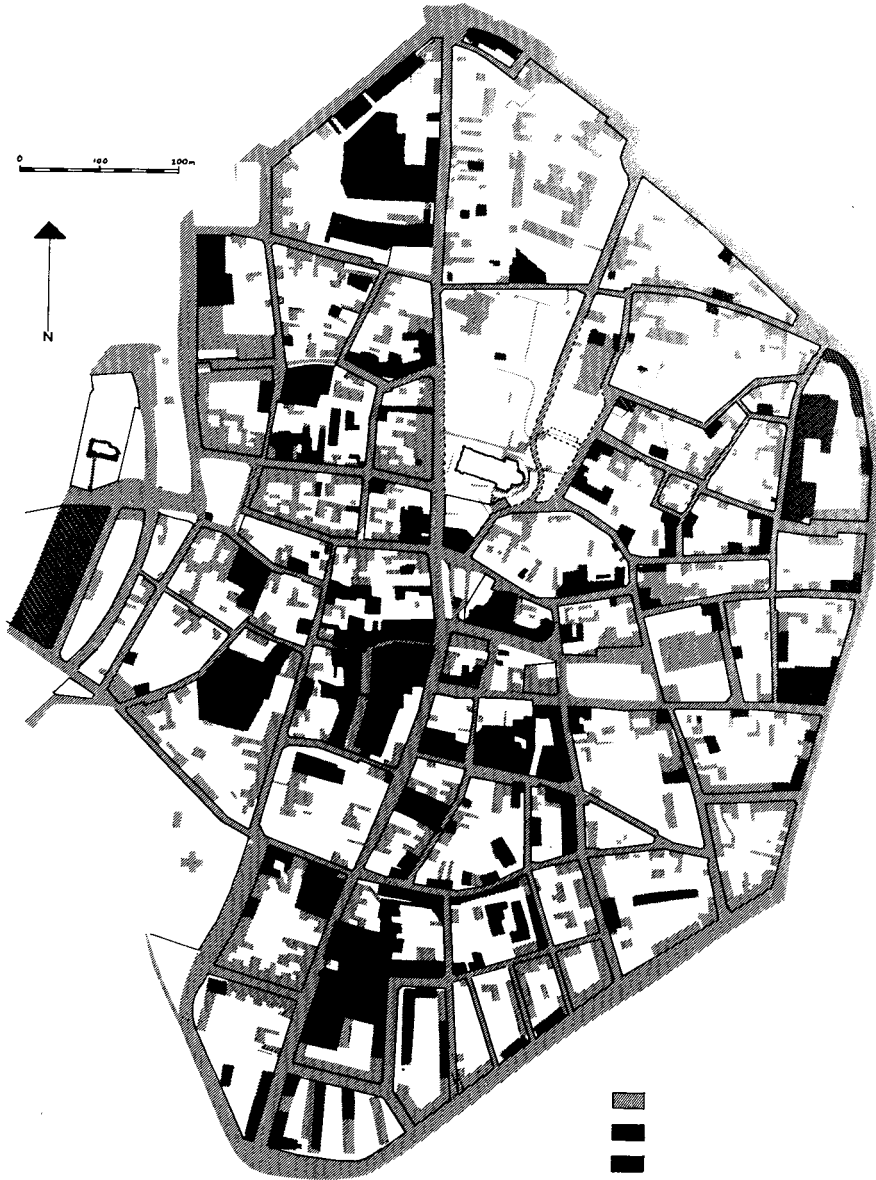
Slutsats ? nr. 5

Frågan om kulturlagerbildning och variationer däruti har egentligen, i fråga om Lund, enbart diskuterats utförligare utifrån kv. Apotekaren 4 och kv. Myntet.³¹ De båda undersökningarna är varandras motpoler i fråga om det mesta: lagertjocklek, bevarandeförhållande, ekonomisk och topografisk placering etc.(jämför fig.3) Frågan är hur "normala" dessa båda extremer är. Detta är oerhört svår att besvara. Den stora mängden nedgrävningar som påträffas vid varje utgrävning, gör att jag vill hävda att iakttagelserna från kv. Myntet är generella åtminstone vad gäller omlagringsproblematiken etc, men *"egentligen saknas undersökningar som är direkt knutna till kulturlagerbildningen och dess förändringar."*³²

Slutkläm

Som jag tidigare visat har "Lunda-paradigmet" inneburit att man framför allt koncentrerat sig på konstruktioner (anläggningar). Undersökningsmeto-

Fig. 8. Omfattningen av helt eller delvis urschaktade områden i fornlämningen Lunds stad. Kartan upprättad i juli 1993 av C Johansson och S Larsson på grundval av Andréns 1980 med tillägg utifrån arkivarbete. Svart markering visar "intensivundersökning", tätskrafferad markering "schaktningsövervakning" och enkel skraffering markerar område urschaktat utan kontroll. För definitioner, se Andréns 1980. Notera att det förekommer stora kvalitativa skillnader mellan undersökningar med samma klassifikation, och att gatu- och torgschakten endast är markerade som utschaktade utan kontroll. Det sistnämnda beror på svårigheten att få fram schaktövervakningarnas exakta läge.

den har ej medgett några fördjupningar i stratigrafiska studier. En stor del av detta har ekonomiska orsaker.³³ Jämfört med konsumentprisindex årsmedeltal 1980-1990, sjönk under 1980-talet kubikmeterpriset. Det minskade priset medförde att arbetstempot steg i motsvarande grad, till men för kvaliteten på undersökningarna. Lägg därtill att rapporttid inte infördes förrän 1984, och att den fortfarande ej uppnått en kvot som är i närheten av RAÄ:s standard om 100% påslag. Detta har medfört att kostnaden för en exploaterad yta inom Lunds stad under de senaste åren har varit mellan sjättedel och en tjugofemtedel av vad motsvarande kostnad hade varit exempelvis i Mälardalslandskapen.³⁴

En mycket stor del av det som exploaterats inom Lunds stad går också som extensiv undersökning, sk. schaktningsövervakning. Dokumentationen omfattar då oftast bara vissa konstruktioner, framför allt nedgrävningar synliga i moränleran. Mest frekvent används metoden i områden med tunna lager, dvs underförstått att den sammanlagda tjockleken på kulturlagren skulle avspegla den potentiella informationen. Eftersom schaktningsövervakning ger så ytterligt begränsade mängder information blir metoden ett jättelikt cirkelresonemang: områden med förväntat låg information undersöks på ett sätt som begränsar informationen drastiskt.

Figur 8, som är gjord utifrån Andrén 1980 och uppdaterad i juli 1993, visar att stora ytor endast dokumenterats som schaktningsövervakning. De större intensivundersökningarna har framför allt kommit att beröra kyrkor och kyrkogårdskomplex. Stora volymer har kommit att schaktas bort med begränsad eller obefintlig stratigrafisk information till följd. Det vill säga att den information som behövs för att klarlägga och förstå kontexterna, möjliggöra artefaktstudier och möjliggöra historieskrivning, saknas. Schaktningsövervakning, och för den delen stick-grävning, begränsar de möjliga frågeställningarna till att bli av enkel kvantifierande art. Det vill säga att artefaktmaterialet är tömt på en stor del av sitt potentiella informationsinnehåll, att vi har "*...åpenbara svakheter i det empiriske grundlagsmaterialet. Dette minsker kildematerialets reliabilitet og dermed også presisjon og utsagnsverdien i tolkningene.*"³⁵ Försvarsargumentet har varit att det är bättre med en sämre undersökning än ingen alls. Är det så? Man bör faktiskt fråga sig vad det är för vits att samla på sig ytterligare 10.000 krukskärvor när de tidigare insamlade 100.000-tals inte är bearbetade och gjorda meningsfyllda.³⁶

Postskriptum

Sedan den här artikeln skrevs i juli 1993 har, till följd av den diskussion vari artikeln ingår, undersökningsmetoden i Lund förändrats till det bättre. Nya dokumentations- och undersökningsmetoder har arbetats fram. Dessa har modellerats utifrån dokumentationsmetoder i England och Trondheim (ett varmt tack till alla på Riksantikvarens utgravningskontor där) som anpassats till våra egna lokala förutsättningar och erfarenheter.

Denna högre ambitionsnivå innebär fortsättningsvis högre utgravningskostnader. Detta "kvalitativa språng" har kunnat motiveras för, och accepteras av länsantikvarien. Samtidigt har, i samråd med länsantikvarien, en strategi för att begränsa ingreppen i fornlämningen Lunds stad börjat utformas.

Stefan Larsson är arkeolog vid Kulturen i Lund och doktorand vid Arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen, Lunds universitet.

Noter

1. För närmare information se Larsson mfl 1993.
2. Efter utgrävningen av kv. Myntet har följt undersökningar med liknande målsättning i kv. S:t Mårten och Stortorget under 1993.
3. Bjerck och Jansson 1988, Espelund mfl 1989, Spence (ed) 1990.
4. För uppgifter om arbetsinsatsen se Mårtensson 1976a.
5. Wahlöö 1976, s 15.
6. Järpe et al. 1979, s 33.
7. Cinthio 1986, s 118.
8. Pettersson 1993, Lidén (red.) 1977, Schia (red.) 1987, Calsson 1983.
9. Christophersen 1980, s 132, Johansson 1993, s. 9 f.
10. Blomqvist 1963, s 12.
11. Muntligt meddelande av Jim Bengtsson på Skanska markentreprenad.
12. Se Larsson mfl 1993, s 151 för detaljuträkningar.
13. Se Björheim och Sävestad 1993, s 131 ff.
14. Larsson mfl 1993, s 151 ff.

15. Ett "problem" är att man för läsbarhetens skull får använda renodlat stratigrafiskt matris då den fysisk - stratigrafiska matrisen blir oerhört svårläst med det mycket stora antalet nedgrävningar som det rör sig om.
16. Blomqvist 1948, s 154, Vandrup 1992, s 30.
17. Denna godstyp har även påträffats tidigare i Lund, se Mårtensson 1976b. För käriform se Kilmurry 1980, s 15.
18. Fyndomständigheten för denna skärva, under den raserade väggen till det äldsta huset på platsen, inbjuder till få tvivel om att typen verkligen hör hemma i denna fas.
19. Reed 1990, s 25.
20. Om fasindelning se Olsson 1993.
21. Schia (red.) 1987, Nydolf mfl 1992.
22. Även om vi skulle arbeta med så "Weibullskt" hårda kriterier och därvid erhålla denna reduktion av vårt källmaterial så skulle det i och för sig fortfarande numeriskt vara vida överlägset det våra kollegor medeltidshistorikerna tvingas arbeta med.
23. Som tunna kulturlager förefaller allt under två och en halv meters tjocklek räknas.
24. Se exempelvis Christophersen 1978, Ryding 1990 och Carelli 1991.
25. Wahlöö 1976, Cinthio 1986.
26. Andréen 1986, Cinthio 1986.
27. Blomqvist 1941, s 64 f, Cinthio 1986, s 116.
28. Andréen 1986, s 263 f.
29. Beronius - Jörpeland 1992.
30. En tolkning som i sig väl bör gälla de flesta lager i Lund, och alltså i sig inget argument mot undersökning.
31. Andréen 1986, Beronius - Jörpeland 1992.
32. Andréen 1986, s 265 f.
33. Ekonomin är dock ej allenaordande. Den stratigrafiska undersökningsmetoden i kv. Myntet genomfördes trots att kostnadsberäkningen var gjord på "vanligt sätt", dvs för stickgrävning.
34. Dessa uppgifter grundar sig på samtal med diverse antikvarier knutna till UV - mitt.
35. Christophersen 1980, s 132.
36. Märk väl att undertecknad verkligen älskar medeltida krukskärvor.

Litteratur

- Andrén, A. Lund. *RAÄ / SHM Rapport Medeltidsstaden 26*. 1980.
- I städernas undre värld. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund studies in medieval archaeology 1. 1986.
- Beronius-Jörpeland, L. The Formation of Occupation Layers as an Archaeological Source. I Ersgård, L & Holmström, M & Lamm, K (red). *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 2. 1992.
- Bjerck, L. och Jansson, K. *Fra åkerlapp til palmehave - rapport fra utgravningene i Hotell Britannias bakgård 1986*. Arkeologiske undersøkelser i Trondheim nr. 1. 1988.
- Björhem, N & Säfstvad, U. *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. 1993.
- Blomqvist, R. *Tusentalets Lund*. Skrifter utgivna av föreningen det gamla Lund XXI-XXII. 1941.
- Early Medieval Black Earthenware in Lund. *Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund*, årsberättelse 1947 - 48, III. 1948.
 - Grundgrävning och arkeologi. I Blomqvist och Mårtensson (red.) *Thulegrävningen 1961*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae II. 1963.
- Blomqvist, R & Mårtensson, A. *Thulegrävningen 1961*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae II. 1963.
- Carlsson, K. 1983. *Stratigrafi i Gamla Lödöse*. Lödöse - västsvensk medeltidsstad I.
- Carelli, P. *Kv. Gyllenkrok 3,4,5, Lund*. Rapport över arkeologisk undersökning, Kulturen Lund. 1991.
- Cinthio, M. Lagerbilder. *Kulturen 1986 En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige*. 1986.
- Christophersen, A. Kvarteret S:t Peter i Lund. Bebyggelse och aktivitet i ett marginellt stadsområde under medeltiden. *Ale* nr 2 1978.
- Christophersen, A. *Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhandverkets utvikling i Lund c:a 1000-1300*. Acta Arceologica Lundensia. Series in 4°. N° 13. 1980.
- Espelund, A & McLees, C & Pagoldh, M & Sandvik, P. *Smedene på Ørene. Metallverksteder i Middelalder- Trondheim -rapport fra utgravningerne i Mellager-kvartalet 1987*. Arkeologiske undersøkelser i

- Trondheim nr.2. 1989.
- Johansson, C. *Sölgjutare i Kv Repslagaren i Lund. En materialbearbetning av metallverkstadslämningar från 1100-talet*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds Universitet. 1993.
- Järpe, A & Redin, L & Wahlöö, C. Ett standardiserat beteckningsschema för sektionsritning. *Fornvännen* 74. 1979.
- Kilmurry, K. *The Pottery Industry of Stamford, Lincolnshire, c.A.D. 850-1250. Its Manufacture, Trade and Relationship with Continental Wares, with a Classification and Chronology*. BAR British Series 84.1980.
- Larsson, S. mfl. *Kv. Myntet nr. 3, 4, 5 Lund, stratigrafisk rapport*. Rapport över arkeologisk undersökning nr 3, Kulturen Lund. 1993.
- Mårtensson, A. a. En introduktion. I Mårtensson (red.), *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VII. 1976.
- b. Tidigmedeltida glaserad keramik, I Mårtensson (red.), *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VII. 1976.
 - *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VII. 1976.
- Lidén, H-E. (red). *Mindets tomt. Stratigrafi, topografi, daterende funngrupper*. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen Oslo, bind 1. 1977.
- Nydolf, N-G & Runeby, C & Swanström, E & Zerpe, L. Occupation Layers as Historical Evidence for Visby - Problems and interpretations. *Rescue and Research. Reflections og Society in Sweden 700-1700 A.D.* I Eersgård, L & Holmström, M & Lamm, K (red). Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 2. 1992.
- Olsson, A. Principer för den stratigrafiska analysen. I Larsson mfl. *Kv. Myntet nr. 3, 4, 5 Lund, stratigrafisk rapport*. Rapport över arkeologisk undersökning nr 3, Kulturen Lund. 1993.
- Pettersson, B. *Stratigrafisk analys och bebyggelse-stratigrafi i det tidigmedeltida Sigtuna - metod och preliminära resultat*. C-uppsats vid arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet. 1993.
- Reed, I. *1000 years of pottery. An analysis of pottery, trade and use*. Fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliekstomten, Meddelelser nr 25. 1990.
- Ryding, O. *Rapport arkeologisk undersökning i kv. Gyllenkrok 29(6&7) i*

- Lund 1989. 1990.*
- Schia, E. (red). *Søndre felt. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen Oslo, bind 3. 1987.*
- Spence, C. *Archaeological site manual, second edition. 1990.*
- Wahlöö, C. Lagerbild och fasindelning. I Mårtensson (red.), *Uppgrävt flutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VII. 1976.*
- Vandrup, V. *Dendrodateret keramik -et studium af typologisk og kronologisk variation af ældre sortgods fra udgravningen Apotekeren 4 i Lund. C-uppsats i medeltidsarkeologi ved Lunds Universitet. 1992.*

Ett litet försök att rikta debatten - och ett ännu kortare svar

Eva Svensson

Med viss besvikelse läste jag Leif Jonssons och Magnus Stibéus artikel i META 1993:1. Jag tyckte det var tråkigt att en debatt som borde handla om olika synsätt på Nyare Tids arkeologi istället kom att handla om kompetens. Denna konflikt bottnar i själva verket i olika institutioners varierande vetenskapliga värderingar när det gäller Nyare Tids arkeologi. Det finns inga givna sanningar i en debatt som denna - därför är det desto viktigare att diskussionen förs.

Inom kulturmiljövården har man en benägenhet att hantera lämningar från Nyare Tid mer selektivt. Selektionen baseras främst på lämningarnas ålder; lämningar från sent 1700-tal och 1800-tal betraktas sällan som forn-lämningar. Man är också ovillig att låta arkeologiska undersökningar av lämningar från Nyare Tid kosta för mycket. Grunden till denna selektion är riklig förekomst av skriftligt källmaterial, som uppenbarligen värderas högre än ett fysiskt källmaterial. Det här synsättet blir extra märkbart när det gäller lämningar från Nyare Tid på landsbygden - och det är här som de stora massmaterialen finns, men mer om detta nedan.

Såvitt jag kan förstå var detta synsätt också grunden för metodvalet vid undersökningen av kyrkogården i Kristinehamn. Man kunde antaga att merparten av gravarna var från sent 1700-tal och 1800-tal och dessutom kunde man - utifrån undersökningar i andra kvarter i samma stad - misstänka att skelettmaterialet inte var i bästa skick. Dåligt bevarade skelettmaterial kan ge stor information om man anpassar metoderna, men man måste fråga sig om den potentiella informationen har ett tillräckligt stort värde. Vid undersökningar av förhistoriska och tidigmedeltida gravar med dåligt bevarat skelettmaterial bedömer man i allmänhet den potentiella informationen som tillräckligt värdefull. Frågan är om man anser att skelettmaterial från 1700-tal och 1800-tal har samma vetenskapliga värde som ett förhistoriskt eller ett medeltida material. Om man (som jag) anser att så är fallet bör man också ta de metodiska konsekvenserna av detta val.

Historisk arkeologi i ett större perspektiv - kulturlandskapets massmaterial

Under våren 1993 var bebyggelse lämningar från Medeltid och Nyare Tid på landsbygden föremål för en utredning av Formminnesavdelningen vid Raä. Utredningen berörde främst by- och gårdstomter, torp och fäbodrar. Det är mycket positivt att hanteringen av dessa lämningar tas upp till översyn och diskussion, men det är egentligen inte något nytt synsätt som presenteras. Som vanligt så ser man på arkeologiska lämningar från historisk tid med det skriftliga källmaterialets glasögon - då förslaget innebär att det är förekomsten av skriftligt källmaterial och kartmaterial, och de dateringar man kan erhålla genom dessa material, som skall avgöra om lämningen bedöms som fornlämning. Inte lämningen i sig. Man kan ju fråga sig om det är en lämningens kamerala eller arkeologiska status som är intressant.

Likaså gör man skiktning mellan å ena sidan torp och fäbodrar och å andra sidan gårdstomter, där man vill vara generösare med att bedöma en gårdstomt som fornlämning än ett torp/fäbod. Ett något olyckligt val då vår kunskap om de sistnämnda lämningarna och deras potentiella undersökningsvärde inte är speciellt stor. Torpen har inte utgjort någon enhetlig bebyggelseform (mer än möjligen ur kameral aspekt), utan det har funnits många olika sorters torp - från välbärgade torp där ägarna valt att förbli torpare av skatteskäl till de de fattigas jordkullor. I det här sammanhanget skulle jag också vilja hänvisa till övergivna brukningsmetoder (som brukar utgöra ett fornlämningskriterium); bönder finns det faktiskt kvar (åtminstone ett tag till) medan det väl knappast finns några torpare idag och fäboddriften är i stort sett nedlagd runt om i Sverige.

Andra paradoxer som kan vara värda att notera är kopplade till kategorin övergivna arbetsplatser (och alltså inte berörda av ovanstående utredning). Idag betraktar vi hyttor och bruk som fasta fornlämningar, men inte andra typer av industrier som kvarnar och sågar - om inte dessa har aktningensvärde ålder, dvs. förekommer i äldre skriftligt källmaterial eller återfinns i det äldre kartmaterialet. Anledningen till denna prioritering hänger sannolikt samman med järnhanterings betydelse för svensk exportindustri under äldre tider. Men även om man väljer att prioritera järnindustrin så verkar man nöja sig med själva hyttan eller bruket. Dessa tidiga industrier präglade i allmänhet hela sitt kringliggande landskap både vad gällde arbetskraften och dess bebyggelse och den livsviktiga kolningen. Idag när vi så gärna talar om betydelsen av kulturlandskapet kan man inte undgå att häpnas

över hur våra bruksmiljöer hanteras. Själva hyttan eller bruket betraktas i allmänhet som fast fornlämning och brukspatronens herrgård är ofta byggnadsminne. Däremot förbigår man med tystnad bruksarbetarnas torp och alla de kolbottnar som en gång gjorde det möjligt att överhuvudtaget hålla industrin igång!

Behovet av en arkeologisk strategi

Vi har ofta varit dåliga på att ställa arkeologiska frågor när vi arbetar med lämningar från Nyare Tid (några lyckliga undantag finns dock), och därför har vi också haft svårt att visa det arkeologiska materialets möjligheter. Ofta låter vi i själva verket det skriftliga materialet styra vårt arbete - det är blott allt för vanligt att se att arkeologerna nöjt sig med att konstatera- att det äldre kartmaterialet över en stad förefaller stämma och att de bränder vi känner från skriftliga källor också kan återfinnas i form av brandlager. I sådana sammanhang blir Historisk arkeologi bara dyr och ointressant.

Eva Svensson är antikvarie vid Värmlands museum och doktorand vid Arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen i Lund.

Tavse romanske tårne

Jes Wienberg

Romanske kirketårne

Vore kirker mangler sjældent et tårn. De har fået tårne fra starten eller som en senere tilføjelse. Det ældste tårn, vi kender, er tilbygget den tidlige stenkirke ved St Jørgensbjerg i Roskilde allerede i 1000-årene. Og endnu opføres tårne, da kirker uden, de kullede kirker, opfattes som noget unaturligt, ufuldstændigt eller fattigt. Men hvor mange af vore kirker fik tårne allerede i den romanske periode, hvordan var de indrettet, og hvad var deres funktioner?

De romanske tårne er langtfra et nyt forskningsfelt. Gennem snart 150 år har de mægtige tårne fascineret talrige mænd og kvinder. Deres rige og varierede arkitektur, mangfoldige funktioner og symbolske betydninger har lokket til studier. Skiftende generationer af arkitekter, kunsthistorikere, historikere og arkæologer har tolket det tidlige tårn som et forsvarstårn, magasin, herskabssæde, gravsted, kapel, magtsymbol eller klokkehus. Og tårnets ujævne optræden er blevet forklaret i lyset af hængende hedninger, stilstrømninger, rigsdannelse, storgårdes fordeling og økonomiske muligheder. Det romanske tårn har været et gådefuldt materielt udtryk fra en tid, hvor teksterne endnu var få.

Nu har så en dansk kirkearkæolog, der er uddannet ved "Danmarks Kirker" i København og Arkeologiska Institutionen i Lund, fremlagt en doktordisputats om de romanske vesttårne i Østdanmark (fig 1). Arbejdet, som bygger på en mangeårig forskningsindsats, er blevet imødeset med spænding: Har Henrik Jacobsen løst nogle af tårnets talrige gåder?

Romanske vesttårne, deres indretning og funktion

Lige som Henrik Jacobsens afhandling er rig på fakta i ord og cifre, kan vi indlede denne anmeldelse med lidt nøgterne forbrugeroplysninger: Bogen har fået titlen "Romanske vesttårne, deres indretning og funktion. Vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt". Den er totalt på 179 sider i A4-format, hvoraf hovedteksten (s 7-75) udgør de 69 (39 %) sider inklusive 10 figurer, 16 tabeller, 3 vignetter og 2 blanke sider. Resten af afhandlingen udfyldes af især et katalog (s 77-162) på 86 (48 %) sider.

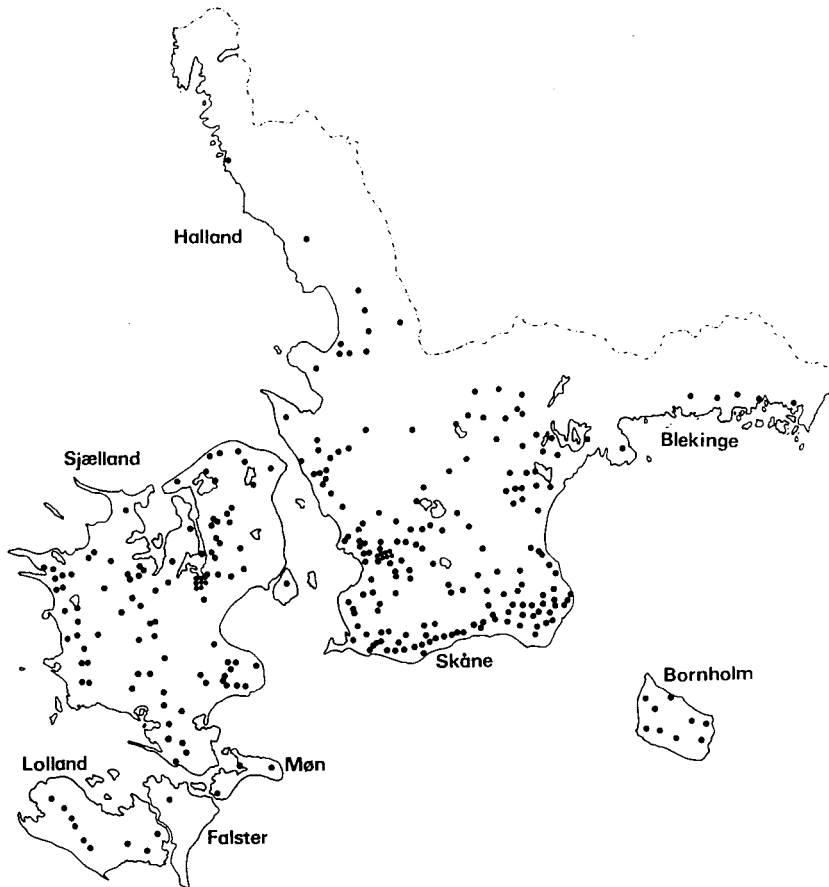

Fig. 1. Romanske vesttårne i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt (Tegnet efter Jacobsen 1993).

Teksten er opdelt i 8 kapitler med overskrifterne 1 "Definitioner og præmisser", 2 "Materialeindsamlingens variable", 3 "Statistiske betragtninger", 4 "Indsamlingens resultat", 5 "Mulige statistiske sammenhænge i materialet", 6 "Eksisterende teorier, 7 "Diskussion" og 8 "Konklusion". Kataloget, som medtager 311 romanske vesttårne, er opdelt i et alfabetisk register, en nøgle og selve præsentationen. Hertil bør nævnes et appendiks med 14 stenhuse ved kirker, en tysk sammenfatning, en litteraturliste med 114 titler, et alfabetisk stednavneregister samt 3 plancher over (1) amter, len og herreder, (2) kirker med romansk tårn og (3) romanske kirker. Endelig er det et faktum, at bogen er fuldstændig fri for fotografier eller opmålinger af tårne (Jacobsen 1993).

"Romanske vesttårne, deres indretning og funktion" er ikke uden fortjener og vil utvivlsomt blive anvendt. Først og fremmest vil kataloget være nyttig for alle, der behøver et pålideligt overblik over de romanske kirketårne i Østdanmark. Her findes også interessante statistiske iagttagelser, f.eks. at forbløffende mange af tårnene ($35 \pm 9\%$) har haft, eller bør have haft, et herskabsgalleri. Læseren vil finde en forskningshistorisk oversigt, som kan anvendes ved videre studier. Og Henrik Jacobsen formulerer de enkle, men tankevækkende teser, at de romanske tårne var opført som klokketårne, og at de var en naturlig del af kirkebyggeriet. Men desværre er de kritiske kommentarer des flere. For samtidig med at afhandlingen går hårdt frem mod tidligere forskning, er den selv utilfredsstillende i studiet af tårnene og deres kontekst.

Afhandlingens afgrænsninger

Henrik Jacobsen har valgt at afgrænse undersøgelsen til alene de romanske vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt (Jacobsen 1993 s 7). Afhandlingens afgrænsninger er imidlertid diskutabile:

Hvorfor netop begrænse sig til vesttårnene? Det udelukker de yderst få tårne med en anden placering. Som en absurd konsekvens beskrives i kataloget nu kun ét af de 5 romanske tårne ved Vor Frue i Kalundborg (fig 2). Og østtårnet ved Ramdala kirke i Blekinge udelukkes ledsaget af den udokumenterede påstand, at "et påstået Ø-tårn beror på forkert tolkning" (Jacobsen 1993 s 98, 161).

Undersøgelsen omfatter vesttårne, men nævner også forekomsten af apside. Den romanske kirke mellem tårnet og apsidens lades derimod uomtalt. Som yderligere en urimelig konsekvens nævnes da ikke herskabstribu-

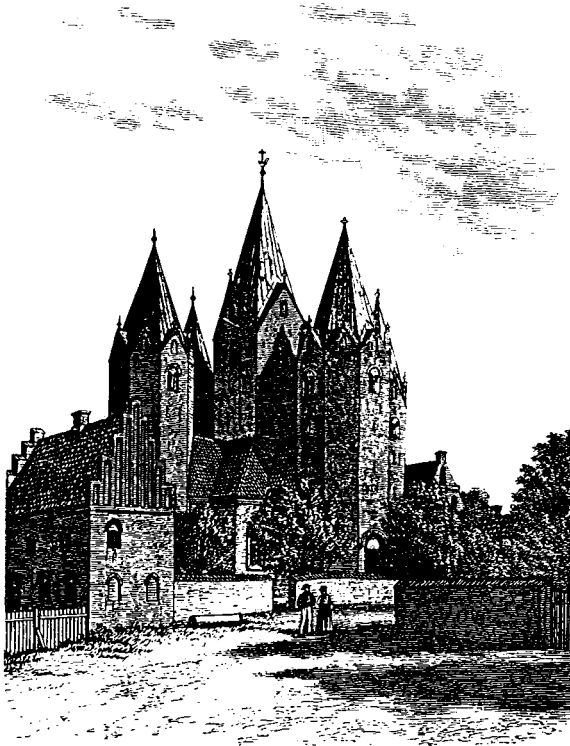

Fig. 2. Vor Frue kirke i Kalundborg set fra nordvest med sine fem tårne, inklusive ét vesttårn (Løffler 1883).

nen i Å kirke på Bornholm, for det var jo indrettet i vestenden af skibet, altså udenfor selve vesttårnet (Jacobsen 1993 s 112f jfr DK VII, 1954, s 144f).

Hvorfor netop afgrænse til tiden før 1300? Her mangler en diskussion af ophøret for den romanske stil eller periode, som ofte lægges tidligere, af "Danmarks Kirker" således ved 1250 eller 1275. Og hvad er egentlig et romansk tårn som type, altså hvordan afviger det romanske tårn i form, indretning og funktion fra det gotiske tårn? Det får vi aldrig svar på!

Endelig, hvorfor afgrænse studiet til middelalderens Danmark netop øst for Storebælt. Dette Østdanmark er selvfølgelig et tilstrækkeligt stort område at studere med dets 302 romanske tårnkirker, selv om læseren alvorligt savner de ca 110 romanske tårnkirker i Vestdanmark. Men Danmark øst for Storebælt er absolut ingen "kulturel enhed", som Henrik Jacobsen hævder (Jacobsen 1993 s 64). Ikke engang Skåne var en egen kulturel enhed. Landet var i jernalderen og ind i den tidlige middelalder opdelt i det egentlige Skåne i sydvest og Väbygden i nordøst (Fabech 1993).

Retshistorisk var Østdanmark delt i to områder, dels det sjællandske med Sjælland, Møn, Lolland og Falster, dels det skånske med Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm. Da kongerne under borgerkrigen i 1150'erne delte riget, fik Valdemar således Jylland, Knud fik Fyn og Sjælland og Sven Skåne. Og i bondeoprøret 1180-82 klagede skåningene ifølge Saxo over Absalons fremmede fogder, der kom fra Sjælland (Holm 1988 s 80f). Politisk kan også iagttages et skel mellem Vest og Øst, hvor Østdanmark omfatter Sjælland, Falster og Skåneland, men ikke Lolland (Andrén 1983 s 35). Siden gik Storebælt på tværs af stiftsgrænserne, da Lolland og Falster tilhørte Odense stift, mens Sjælland og Møn lå under Roskilde. Og hvis det er kirkernes kildesituation som reelt har afgjort afgrænsningen, ville det have været rimeligt at udelade det dårligt belyste Halland.

Tårne i ord og cifre

De 311 romanske vesttårne præsenteres kort og præcist i ord og cifre. Antallet af tårne og iagttagelserne af deres varierende arkitektur virker troværdig. Helt uden kritik kan præsentationen af tårnene dog ikke passere.

Opdelingen imellem totårns-facader og tvillingetårne kan være forsvarlig som arkitektoniske typer, men bliver urimelig, når gallerier ikke registreres ved totårns-facader, men registreres i de mindre tvillingetårne, der sikkert har haft de større totårns-facader som forbilleder (Jfr Jacobsen 1993 s 14ff). Ved f eks Lunds domkirke (fig 3) lå den kongelige tribune *mellem* tårnene i totårns-facaden.

Afhandlingen kunne gerne have dvælet længere tid ved de arkitektoniske former og deres forbilleder, ikke mindst ved rundtårnene. Også de kendte hvælve i tårnene kunne have fået mere opmærksomhed lige som soklerne.

Henrik Jacobsen afviser Barbro Sundnérs forsøg på en periodisering af de romanske tårne, samtidig med at han selv uden større tøven accepterer en stilhistorisk opdeling i tidlig-romansk (1000-1150), romansk (1100-

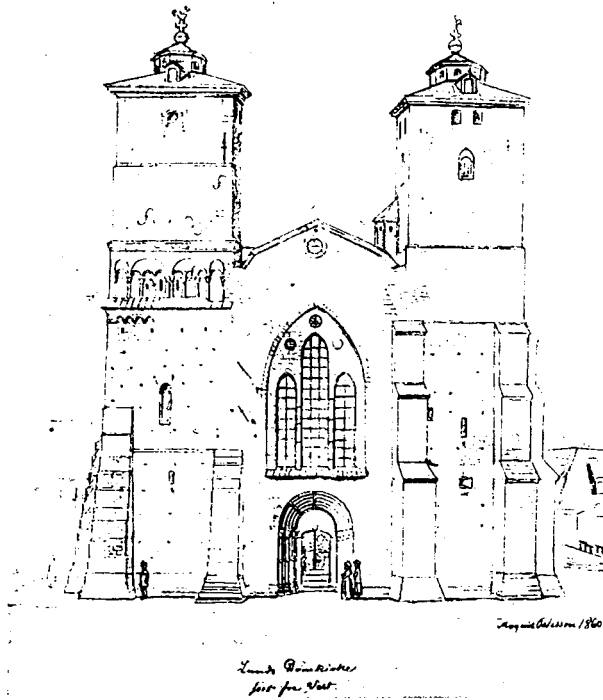

Fig. 3. Lund domkirkes totårns - facade tegnet af Magnus - Petersen 1860 (Rydbeck 1923).

1250) og senromansk (1200-1300) (Jacobsen 1993 s 16, 35f, 65ff).

Her kunne det være interessant at få kendskab til de kronologiske kriterier for opdelingen ledsaget af argumenter for deres gyldighed. Og de romanske tårne kunne være blevet præsenteret i prikkort opdelt på de 3 perioder sammen med et mere udførligt resonnement om tendenserne i udviklingen, som Henrik Jacobsen trods alt mener at kunne iagttage.

Det er glimrende, at afhandlingen indeholder et katalog, selv om oversigten er temmelig spartansk. Nu viser kataloget et antal spørgsmål til tår-

nene. Pladsen havde tilladt en mere dækkende beskrivelse. Da kataloget desværre savner illustrationer, tvinges vi videre til henvisningerne for at kunne forestille os arkitekturen. Læsningen af "Romanske vesttårne, deres indretning og funktion" lettes betydeligt ved at have adgang til William Andersons "Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn" og Hans Stiesdals "Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne", begge rigt illustrerede (Anderson 1926; Stiesdal 1983b).

Kirkebyggere og tårnstifere

Hvem lod de romanske tårne opføre? Hvis tårnet er en naturlig del af den romanske kirke, kan spørgsmålet om tårnbyggerne udvides til at gælde kirken som helhed: Hvem lod de romanske kirker opføre?

Begge spørgsmål behandles i afhandlingen, men uden at vi får nogle svar. Henrik Jacobsen afviser nemlig samtidens

skriftlige kilder som for fåtallige og tendentiøse (Jacobsen 1993 s 50). Den summariske afvisning sker, uden at vi præsenteres for den "statistisk set beskedne mængde" kilder og deres udsagn: Hvor mange er de? Hvilke kirker omhandler de? Hvad står skrevet i dem? At ærkebiskop Absalon og Esbern Mule nævnes i samtiden som kirkestifere i Norra Åsum (fig 4) og

Fig. 4. Runestenen ved Norra Åsum kirke i Skåne med indskriften "Kristi, Marias søn, hjælpe dem, der byggede denne kirke, ærkebiskop Absalon og Esbern Mule." (Wimmer 1904-05)

Hr Thrugot Ketilsen i Gumlösa, begge i Skåne, samt Peder Olufsen i Karise på Sjælland, oplyses vi ikke om, selv om de romanske tårne her var samtidige med resten af byggeriet. Den kritiske læser undrer: Er kilderne blevet undersøgt, inden de blev afvist?

I "Kirkekunstens storhedstid" har Axel Bolvig omformuleret det traditionelle spørgsmål om kirkebyggerne. Han spørger istedet: Hvem blev kirkerne bygget til? Bolvig mener nemlig, at de romanske kirker blev opført for at rumme et fåtal aristokrater og bønder, altså en mindre del af befolkningen (Bolvig 1992 s 76ff). Da må også tårnene være opført af og for et fåtal. Men Bolvigs bog optræder slet ikke i Jacobsens litteraturfortegnelse. Anledningen er vel, at "Kirkekunstens storhedstid" behandler de romanske kirkebygninger uden at fokusere på tårnet som en egen kategori.

Gård og kirke

Kirkearkæologer er det seneste årti blevet opmærksomme på, at adskillige kirker må være opført som aristokratiske gårdkirker. Kirkerne ligger nemlig indenfor det, som engang var toften til en storgård. Forholdet kan påvises ved arkæologiske spor af gårdens hegn og bygninger, ved nærhed til yngre voldsteder eller herregårde. Især er de stadig flere fund af stenbyggede kældre eller huse tæt ind til landkirkerne kommet i søgelyset som vidnesbyrd om storgården som sognekirkens moder.

Ikke uventet afviser Henrik Jacobsen de tidlige stenhuse som kilder til spørgsmålet om kirkebyggerne: Husene er for få, deres datering og tolkning for usikker, og ingen kan direkte knyttes til enkeltpersoner eller navngivne slægter. Synspunktet understreges ved en kildekritisk henretning af det nok mest berømte eksempel, nemlig kælderen (fig 5) i Fjenneslev på Sjælland: "Tolkningen af 1800-tals udgravningerne af 'Skjalm Hvides gård' kunne meget vel være 'en forråds-kælder fra 1600-tallet'(!), og den totale mangel på datering af anlægget gør det svært at acceptere myten. Selv i tilfælde af en (teoretisk set eksisterende) sikker datering af Fjenneslev-anlægget til 1100-tallet, turde det vel stadig stå åbent, om man kan befolke det med de nævnte stormænd" (Jacobsen 1993 s 51).

Med myte og stormænd tænker Henrik Jacobsen på "Myten om Skjalm Hvides gård som blev barndomshjemmet for Asser Rig, Ebbe Skjalmsøn, Absalon, Esbern Snare, Knud Lavard og Valdemar den store" (Jacobsen 1993 s 51).

Nu savner vi en del stenhuse i afhandlingens appendiks, på Sjælland så-

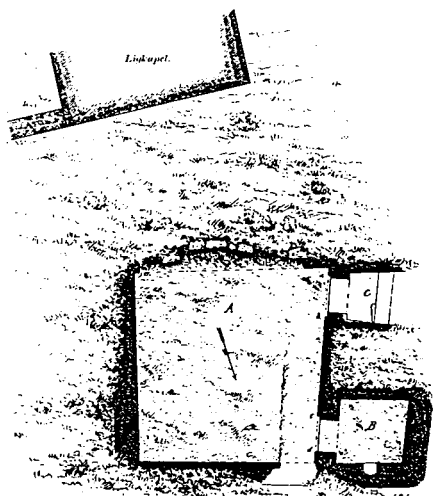

Fig. 5. Stenkælderen i Hvidernes Fjenneslev (Løffler 1896).

ledes Hårlev, Lyderslev og Vallekilde, måske tillige Allindemagle, Alslev, Karlstrup og Pedersborg, samt i Skåne Fjälkinge, Norra Melby og Västra Ingelstad. Selv hvis vi accepterer afhandlingens antal af stenhuse, kan en påfaldende tendens dog iagttages: Vi kender tilsyneladende kun stenhuse ved 11 (4 %) af Østdanmarks 302 kirker med romansk tårn, men omvendt hele 11 (79 %) af de 14 nævnte eksempler ligger nær kirker med et tidligt tårn. Hvorfor har så mange af stenhuskirkerne fået tårn?

Nationalmonumentet Fjenneslev fortjener en kritisk granskning, men her forveksler Henrik Jacobsen tilsyneladende den forlængst punkterede myte om tvillingetårnenes tilkomst, gendigtet af Adam Oehlenschläger, med det historisk dokumenterede Fjenneslev. At de såkaldte "Hvider" havde sin hjemstavn i netop Fjenneslev, har vi forløbige ingen anledning til at betvivle. Her har vi Absalons klerk Saxo og Absalons testamente som troværdige kilder. Absalon overførte i 1177 Skjalm Hvides og sønnen Tokes ben fra Fjenneslev til Sorø klosterkirke, hvor de blev påvist i 1774. I 1285 blev også Asser Rigs ben flyttet fra Fjenneslev til Sorø. Og Absalon testamente-

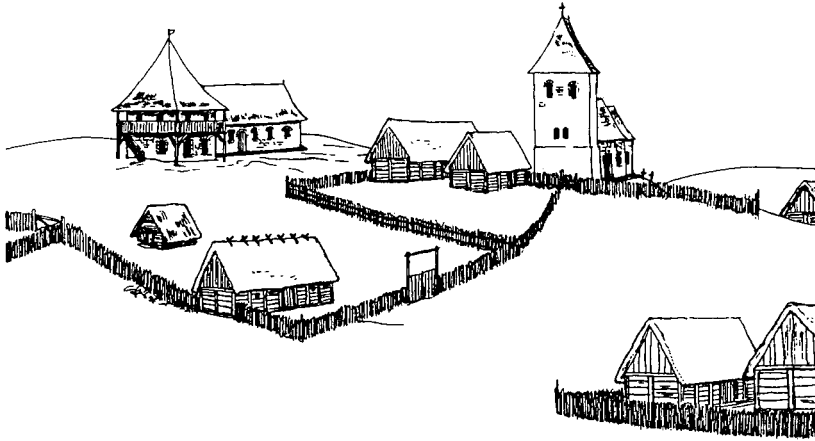

Fig. 6. Rekonstruktion af Bjäresjö kirke og gård i den tidlige middelalder (Callmer 1992).

rede i 1201 "Fjenneslev" til broderen Esbern Snare (Komerup 1875; Løffler 1896 s 14ff; DK V, 1936, s 85, 324; DRB I IV nr 32).

Hvad gælder bygningsresterne nær kirken i Fjenneslev, er det uforståeligt, at de kan tolkes som en forråds-kælder fra 1600-tallet. Henrik Jacobsen henviser i en note til Hans Stiesdals vurdering af anlægget i Traps "Danmark", men her står vitterligt intet om forråd eller 1600-tal. Tværtimod, "Efter murteknikken at dømme er murværket jævngammel med kirken." Ja, man bygger ikke en kælder i 1600-tallet med dørkarne i kridtsten og vægge i små kampesten og flintesten dækket af puds med kvaderridsning (Løffler 1896 s 23ff; Trap III, 1954, s 731 jfr Jacobsen 1993 s 51 note 80).

Et af eksemplerne skiller sig ud ved sin kvalitet, nemlig Bjäresjö i Skåne (fig 6), hvor arkæologiske undersøgelser i 1980'erne, skriftlige kilder og udskiftningskort tillader os at følge en storgård og kirke i flere faser. Her har vi fund fra et aristokratisk miljø, møntdateringer, en kælder i sandstenskvadre ligesom den fornemme kirke, et bredt vesttårn med galleri og senere formodentlig et teglpalads nær tårnet. Unægtelig en velbelyst social kon-

tekst for et kirkebyggeri (Callmer 1992 s 432ff). Men Henrik Jacobsen forkaster også Bjäresjö, ikke som en myte eller recent forråds-kælder, men som et eksempel af alene lokalhistorisk relevans: "Men det er klart, at i de veldokumenterede tilfælde af gård-kirke sammenhæng som f.eks. Bjäresjö er det en uhyre tilfredsstillende pointe til forståelse af sognets historie" (Jacobsen 1993 s 52). Atter, den kritiske læser undrer: Er kilderne og litteraturen overhovedet blevet studeret, inden de blev forkastet?

Stiftergrave

Henrik Jacobsen afviser også stiftergravene som kilder, da de er for få, for tilfældige og usikre i sin tolkning, men argumentationen er yderst kortfattet og udbygges ikke med egne eksempler (Jacobsen 1993 s 52). Igen savner den kritiske læser en mere omhyggelig undersøgelse med en præsentation og vurdering af kilderne, ikke blot henvisninger til andres oversigter.

Efter udenlandske forbilleder kan de tidlige tårne være blevet opført som stiftermausolæer. Ved arkæologiske udgravninger er der nemlig blevet af-dækket grave i tårgulvet, men også i skibet og koret, som ved sin udformning eller centrale placering, kan tolkes som grave for stifterne eller patronerne med deres familie. Gravene udmærker sig ofte ved at være sat med sten eller muret i tegl. Den fornemme udførelse og valget af begravelse indenfor kirkens mure, ofte i kirkens akse, skulle antyde, at vi her står overfor aristokrater (Stiesdal 1983a; Liebgott 1989 s 167).

Stensatte og murede grave kan imidlertid påvises i store antal både indenfor og udenfor kirkemurene. Stiftergravene, som den kirkearkæologiske litteratur præsenterer, udgør således ofte blot en lille udvalgt blandt de mange grave, som er fundet. Ved St Stefan i Lund er foruden de 7 "patronusgrave" i det brede vesttårn og murede grave i skibet blevet fundet rester af mere end 70 stensatte grave ude på kirkegården (Mårtensson 1980 s 112ff).

At en person, som blev gravlagt i kirken på dens fornemste plads, ikke altid var kirkestifteren eller patronen, kan vi påvise i Jelling i Jylland. En kammergrav midt foran koret har antagelig rummet Gorm den Gamle, der var blevet overført fra sin hedenske gravhøj. Den nye grav var planlagt sammen med trækirken, der blev opført på initiativ af sønnen Harald Blåtand, som "gjorde danerne kristne" (Krogh 1983 s 194ff). Og hverken Ebbe Skjalmsen, der lod en kirke bygge i Bjernede, eller sønnen Sune Ebbesen, som lod rundkirken opføre i sten og tegl, blev begravet her. Som andre af

Skjalm Hvides efterkommere blev de begravet i det nærliggende Sorø kloster (DK V, 1936, s 78f).

Rent metodisk er det altså betænkeligt at anvende såkaldte stiftergrave som bevis for, at kirken er opført som en egenkirke. Vi kan ikke aflæse den afdødes stand af skelettet eller graven. Forholdet mellem den gravlagte, kirken er temmelig usikkert. Identifikationen af tårngravene som netop stiftergrave er tvivlsom, når arkæologerne af hele kirken og kirkegården undertiden kun har undersøgt tårnets gulv. De gravlagte i kirkerne kan være andre end stifterne. Og stifterne kan være gravlagt på helt andre steder.

Men det er ukorrekt, når Henrik Jacobsen bemærker, "at det norrøne område - med et udpræget egenkirkesystem - ikke kender til begravelser inde i kirken" (Jacobsen 1993 s 52). I Gardar på Grønland var domkirkekor og sidekapeller opfyldte med grave, herimellem en biskopsgrav (Nørlund 1967 s 40f). Ved udgravningen af kirkerne i Sand på Færøerne blev påvist ikke mindre end 26 grave, af mænd, kvinder og børn, inde i trækirkens skib fra 1200-årene (Krogh 1975 s 37f).

Og faktisk har vi en islandsk biskopskrønike, som beretter om opførelsen og indretningen af et tårn ved Skalholt domkirke ved samme tid, som romanske tårne blev rejst nede i Danmark. "Pals saga biskups" er nedskrevet engang mellem 1211 og 1216, altså umiddelbart efter bispens død: Krøniken beretter, at da biskop Pål Jonsson af Skalholt (1195-1211) vendte hjem efter sin bispevielse i Lund, lod han en dygtig tømrer på Island bygge en støpul, dvs et trætårn, ved domkirken. Af en nordmand købte han klokker til tårnet, og højt oppe, hvor trappen endte, lod han bygge og indrette et lille kapel. Endelig lod bispem indrette en gravkælder til sig og sin familie i underetagen, hvor iøvrigt hans grav blev fundet i 1954. Nogle af gravene i tårnene kan således være tårnstiftergrave (Biskupa sögur I s 132 jfr Larusson 1968, Lidén 1981 s 42 og Stiesdal 1983b s 32).

Stifterbilleder

Tilsyneladende har Henrik Jacobsen glemt, eller valgt at ignorere, stifterbilleder som kilder. Stifterbillederne nævnes ikke med en stavelse i afhandlingen. Det overrasker, da billederne længe har forekommet i debatten om kirkebyggerne (Nørlund 1935; Norberg 1958; Yrlid 1976; Jonge 1984; Haastруп & Egevang 1985-92 1 s 58ff, 2 s 45ff; Gräbe 1989).

Billederne er relevante som kilder, da de viser aristokratiske personer, konger, dronninger, bisper, herremænd og fruer som stiftere - og ofte kan

være malet samtidig med færdiggørelsen af selve kirkerummet. Billederne er mange netop i Østdanmark, og de er velpublicerede. De burde altså have været inddraget i Henrik Jacobsens undersøgelse.

Nogle af stifterne frembærer gaver, et vokslys, en ring, et skrin, et kors eller en model af kirken, de har ladet opføre. Kirkemodellerne er imidlertid blevet kildekritisk afvist som arkitektoniske vidnesbyrd, da de ikke skulle modsvare virkeligheden med deres mange tårne og spir (Nyborg 1985 s 95).

Ved 8 (35 %) af Østdanmarks 23 romanske stifterbilleder står stifteren med en kirkemodel, nemlig på Sjælland i Fjenneslev, Førslev, Gørlev, Hagedsted(?) og Slaglille, samt i Skåne i Vallkärra, Vä (fig 7) og Övraby(?). Modeller med tvillingetårne ses i Gørlev, Fjenneslev og Vä, hvoraf Fjenneslev har og Vä har haft to tårne. Modellen i Vallkärra har ét tårn ligesom kirken. Og kullede kirkemodeller ses faktisk i Førslev og Slaglille, hvor vi heller ikke kender romanske tårne. Vi kan altså foreløbigt konstatere, at enten blev lighed med den såkaldte virkelighed efterstræbt, eller også var kirken med tårn ikke det selvklare romanske ideal.

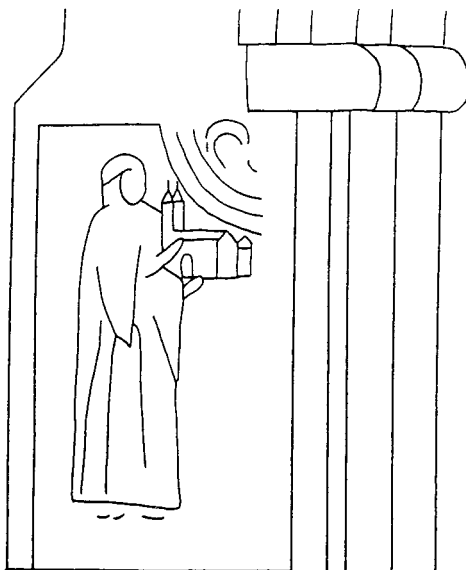

Fig. 7. Vä kirkes kvindelige stifter med totårnet kirkemodel. Stifteren er formodentligt dronning Margrethe Fredkulla, der døde ca 1117 (Tegnet efter Græbe 1971).

Genus og gallerier

Adskillige romanske tårne har haft et galleri (fig 8) i 2 stokværk, hvorfra det har været muligt at følge gudstjenesten. Galleriet er blevet opfattet som en herskabstribune for kirkens bygherrer, ejere eller patroner. Her sad de adskilt fra resten af menigheden. Netop forekomsten af galleri er blevet anvendt som et vigtigt argument for et aristokratisk kirkebyggeri.

Det sociale perspektiv kan suppleres med et hidtil upåagtet genusperspektiv. Som en arbejdshypotese vil læseren foreslå, at tåmgalleriet især var forbeholdt fornemme kvinder! Lige som nonner havde tribuner i deres klosterkirker, så de forblev adskilte fra sogneboerne, kan aristokratiske kvinder have benyttet gallerierne.

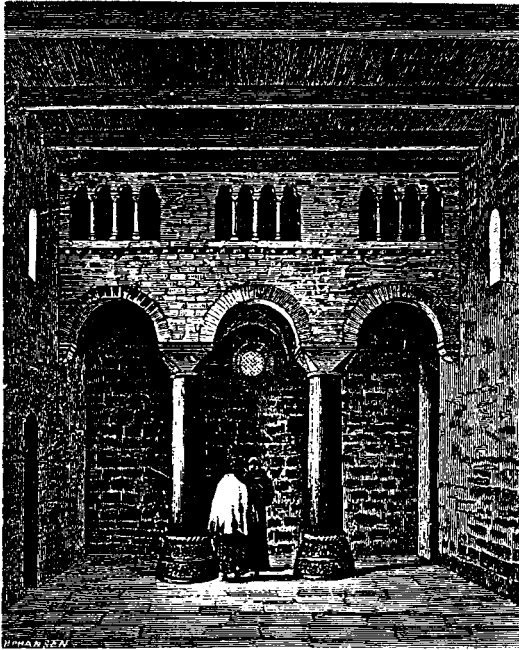

Fig. 8. Rekonstruktion af tåmgalleriet i Fjenneslev kirke, hvor dog trappen og nordportalen mangler (Løffler 1883).

Hypotesen er inspireret af iagttagelser i England, hvor Roberta Gilchrist nylig har omtolket rumindretningen i borge og klostre. Hun viser, hvordan kvinder har færdes i egne hushold og bygningsafsnit, ofte tårne, adskilt fra mænd ved fysiske og symbolske grænser som grave, mure, døre og korridorer. Både metaforisk og konkret blev netop tårnet kvindens bolig (Gilchrist 1993b).

At knytte kvinder til de romanske tåmgallerier er ikke ren spekulation. Gallerier blev anvendt til at adskille mænd og kvinder i byzantinske og italienske kirker fra 500-årene og frem. Gallerierne blev kaldt "gynaceum" på græsk og "matreum" på latin, altså kvindernes afdeling. Et fornemt eksempel er i Hagia Sofia, som kejser Justinian lod opføre i Konstantinopel 532-37. Kvindernes galleri løb her rundt langs hele centralkirkens indre, og kejserindens trone stod i midten af det vestre galleri (Gilchrist 1993a s 108f).

Flertallet af de undersøgte og kønsbestemte såkaldte tårnstiftergrave er kvindegrave eller børnegrave. Blandt stiftergravene i Asmild, Bjäresjö, Hammarlunda, Himmelev, Löddeköpinge, Maglarp, Norra Åsum, Ramløse, Tryde og Uggelelse kan vi tælle 7 mandsgrave, 10 kvindegrave og mindst 10 børnegrave (Optælling efter Stiesdal 1983a og Liebgott 1989 med den her benyttede litteratur). Hidtil har konklusionen da været, ikke at kvinderne var selvstændige stiftere, kvinderne forbliver passive, men at stormænd rejste tårne som minde over deres hustruer (Jfr Liebgott 1989 s 169).

I de lokale traditioner møder vi ofte kvinderne som tårnstiftere eller tårnbesiddere. Fra ét af vore forsvundne brede romanske vesttårne har vi et vidnesbyrd: Ifølge en tradition nedskrevet i 1510 skulle således en frue tidligere have boet vest for kirken i Bjäresjö og have haft et alter oppe i tårnet, hvor vi iøvrigt kender et galleri (Skansjö 1992 s 30f).

Hvorfor ophører da indretningen af nye gallerier, mens de gamle tilmures eller dækkes af hvælv? Hidtil er udviklingen blevet knyttet til liturgiske eller sociale forandringer. Måske kan vi istedet tolke galleriets lukning som et udtryk for et ændret syn på forholdet mellem mænd og kvinder, hvilket også kan spores i tilmuringen af nordportalen, lige som i ophøret af kønsopdelingen på kirkegården. Et genus-perspektiv åbner således for nye tolkninger af kirkearkitekturen og kirkegården. Men nu tilbage til Henrik Jacobsens afhandling.

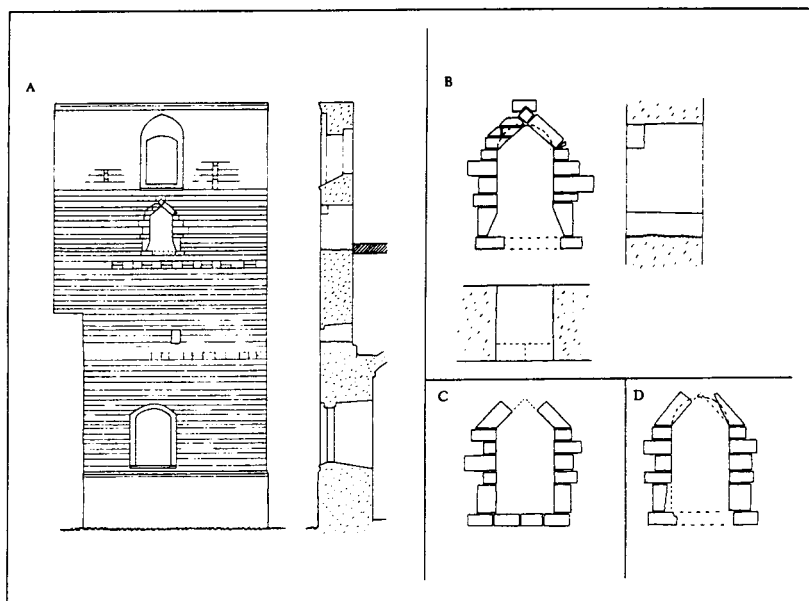

Fig. 9. Fløng kirkes romanske tårn med et udvidet glamhul (Stiesdal 1983b).

Klokketårne

Blev de romanske tårne opført som klokketårne? Enkelte som Evald Gustafsson har ment, at tårnene faktisk har rummet klokker, men de fleste har været skeptiske. Forekomsten af fritstående klokkehuse på kirkegårdene, manglen på ophængnings-anordninger for klokker, nogle af de romanske tårnes lidenhed samt senere ombygninger, alt dette skulle pege mod andre funktioner og betydninger. I Fløng på Sjælland har Hans Stiesdal vist, at et glamhul (fig 9) måtte udvides for overhovedet at få anbragt en klokke. De gotiske klokker kunne simpelthen ikke have fået plads i de spinkle romanske tårne med snævre glamhuller (Gustafsson 1968 s 47; Johannsen & Smidt 1981 s 49ff; Stiesdal 1983b s 27ff).

Herimod hævder Henrik Jacobsen som afhandlingens hovedtese, at de romanske vesttårne utvetydigt var klokketårne. Tesen fremføres efter at alle andre alternativer er blevet gransket kritisk og forkastet. Som argumenter anføres, dels at romanske tårne i udlandet alment opfattes som klokke-

tårne, dels forekomsten af glamhuller ved hele 108 (99 %) af de velbelyste 109 tårne. Kun rundtårnet i Bollerup i Skåne synes at have savnet glamhuller. De små romanske klokker, som man bare klemte med, fik god plads. Det er de større gotiske klokker, man ringede med, der fordrer mere plads og solidere konstruktioner. Det romanske tårn måtte ombygges til de nye klokker, suppleres med et gotisk tårn, eller man valgte at opføre et klokkehus på kirkegården (Jacobsen 1993 s 34, 57ff, 67f, 73).

Tesen er både rimelig og ny i sin entydighed. Læseren savner dog flere kilder og argumenter for at blive overbevist. Henrik Jacobsen kunne gerne have betonet klokkens symbolske betydning, skrevet mere om klokkeringning og henvist til udenlandske eksempler på spor af klokkeophæng og eventuelle klokkereshuller. Og så udelukker funktionen som klokketårn jo ikke, at tårnet samtidigt kunne have andre funktioner og betydninger. Klokker alene er altså ikke tilstrækkeligt som svar på spørgsmålet om, hvorfor vore romanske kirker fik tårne.

Tårnet som konvention

Er det romanske tårn en arkitektonisk konvention? Henrik Jacobsen hævder, lige som tidligere Ebbe Nyborg, at tårnet var en konvention. Allerede i forordet til sin afhandling fastslår han, at "fælles for alle de hidtidige anstrengelser synes at være, at man prøver at finde det specielle ved kirken, sognet etc., der har begrundet opførelsen af et tårn i 11-1200-årene. Det turde være omsonst med disse krumspring, når det romanske tårn er en selvfølgelig del af den fuldt udbyggede romanske kirke, lige såvel som apsiden er det. Tårnene optræder da også ved de romanske kirker i det her behandlede område med en hyppighed på gennemsnitlig hver tredje, og i nogle landskaber kendes de ved 3 ud af 4 kirker." (Jacobsen 1993 s 5 jfr Nyborg 1985 s 94)

Synspunktet kan understreges i yderligere et par citater: "Det mest markante resultat af denne undersøgelse turde vel være erkendelsen af den høje hyppighed af de romanske tårne." Og, "Den klart påviste sammenhæng mellem tårne og apsider ved de romanske kirker taler stærkt for, at tårnene simpelthen er en arkitektonisk konvention, såvel som apsis er det" (Jacobsen 1993 s 69 og s 72, også s 63ff, 75).

Det er korrekt, at en statistisk sammenhæng kan iagttages mellem forekomsten af romanske tårne og apsider. Men apsiderne kan ikke bidrage til forståelsen af tårnene, så længe det er uklart, *hvorfor* man byggede apsider.

Apsiden er snarest en større gåde end det romanske tårn. Når apsiden karakteriseres som en konvention, er det lige som ved tårnet i mangel på en bedre forklaring. Henrik Jacobsen henviser da heller ikke til kilder eller nyere forskningsresultater som støtte for sin tolkning.

Videre er det rigtigt, at de romanske tårne er talrige i Østdanmark. Hypotetisk kan henimod ca 361 (34 %) af 1068 kirker have haft romansk vesttårn (Jacobsen 1993 s 23). Men dette "markante resultat" kan ikke overraske en læser med kendskab til Hans Stiesdals oversigt over de tidlige vesttårne på Sjælland, Lolland og Falster - eller til Ystadprojektets undersøgelse af kirkerne i to skånske herreder (Stiesdal 1983b s 14f; Anglert 1989 s 225ff).

Henrik Jacobsen har med sin interesse for arkitekturens variationer og detaljer valgt at studere netop Østdanmark, hvor tårnene er mange, forholdsvis velbevarede samt veldokumenterede. Vest for Storebælt er romanske tårne langtfra en selvfølge. Resultatet, den høje frekvens, er således givet i afhandlingens egne præmisser. Hyppigheden i Østdanmark er ikke repræsentativ for hele middelalderens Danmark!

Endelig, at betegne tårnet som en konvention, altså som et udtryk for skik og brug, forklarer intet. Problemet har blot fået en ny formulering med anvendelse af diffuse og kildekritisk besværlige begreber som "tradition" og "afsmitning". Spørgsmålet bliver istedet: Hvorfor var det en konvention netop i 11-1200-årene at opføre tårne, ofte med gallerier, i Østdanmark? Eller, hvorfor ønskede stiftere at efterligne de større kirkers tårne?

Iøvrigt, er ikke konventionen selv blevet en konvention som forklaring? Og, er tårnet en arkitektonisk konvention, da kan glamhullerne også være det. Den ene tolkning er ikke en mindre hypotetisk eller "luftig" end den anden (Jfr Jacobsen 1993 s 68).

Kildekritik og kvantitet

Ingen kræver af Henrik Jacobsen, at hans kirkestudier skal bære præg af arkæologiens seneste teoretiske udskjelser. Men samtidig kan det ikke være nogen hemmelighed, at "Romanske vesttårne, deres indretning og funktion" er en usædvanlig tør, traditionel og empiristisk afhandling.

Henrik Jacobsen definerer og beskriver, beregner, iagttager og resonnerer. Blandt fortidens spor og forskemes udsagn forsøger han at isolere en kerne af fakta, af sikre udsagn, som kan anvendes til at forkaste gamle tolkninger og etablere nye. Oprensningen er imidlertid både ensidig og brutal.

Bortset fra tårnene er der ingen kilder, som finder nåde. Alt, som kunne udgøre en kontekst til at forstå de romanske vesttårne, kasseres. Udenfor tårnets "sten og mørtel" bedømmes kilderne som usikre, utroværdige eller utypiske. Tekster, stenhuse, stiftergrave samt stifterbilleder ofres på kildekritikkens alter. Og tidligere tolkninger falsificeres med radikal skepsis og hyperkritik, der anvendt konsekvent også ville destruere afhandlingens egne teser.

Det væsentligste metodiske begreb er *repræsentativiteten*. Gennem hele afhandlingen vurderes, om kilderne er repræsentative for fortidens virkelighed: Er de bevarede eller dokumenterede tårne typiske i deres antal, fordeling og udformning? Er de fåtallige skriftlige kilder, stenhuse, grave og kalkmalerier typiske for middelalderens kirkebyggeri?

Fortidens virkelighed afgrænses med brugen af en kvantitativ målestok. Når Henrik Jacobsen skal afgøre, om noget er repræsentativt, vurderes næsten altid kildernes mængde i forhold til antallet af romanske vesttårne. Usædvanlige tårnkirker og kildesituationer kan afvises som ikke-repræsentative, da de er få i forhold til tårnenes antal. Det unikke kan være nok så velbelyst, men alligevel tvivlsomt, da det ikke nødvendigvis er typisk. Hele kildegrupper i kirkens kontekst kan afvises uden egentlig at være blevet gransket, da mængden selvfølgelig aldrig kan nå tårnenes høje antal.

Henrik Jacobsens synspunkt fremtræder klart i følgende mening om tårnenes bygherrer: "Uanset om man angriber dette problem ud fra ejendomsforhold, tidlige stenhuse eller tidlige grave, kan katalogens variable ikke samarbejde med disse størrelser, da de er yderst begrænset og tilfældigt oplyste" (Jacobsen 1993 s 61).

Nej! Problemet er ikke kun, at konteksten er begrænset og dårligt oplyst, men at Henrik Jacobsen ikke for alvor forsøger at integrere kilderne. Nok er tårnene mange og teksterne få, men det afgørende er, at han savner en teori, kald det gerne en model eller simpelthen en idé, som tillader kilderne at samarbejde.

Det er absurd at anvende de romanske vesttårnes antal som en målestok for helt andre kilder. Repræsentativiteten garanteres ikke af cifre og statistik. Kildernes værdi afhænger ikke bare af deres antal, men også af deres kvalitet samt af forskerens fantasi, altså hans eller hendes evne til at formulere nye spørgsmål. Da kan ét tårn i en velbelyst kontekst sige mere end 311 anonyme tårne.

Arkæologen eller historikeren glemmer ofte, at kildekritikken består af en alternativ hypotese, som kan være langt dårligere underbygget, end tesen den vil afvise: Altså, hvorfor skulle ikke den unikke femtårnskirke i Kalundborg kunne afsløre idéer bag det almene tårnbyggeri? Og hvorfor skulle ikke Bjäresjö kunne vise noget om forholdet mellem kirker og storgårde også på andre lokaliteter? Hvem har bevisbyrden, anklageren eller forsvareren?

Henrik Jacobsen efterlyser eksistensen af middelalderlige samtidige tekster, som direkte og troværdigt gengiver stormænds motiver til at opføre romanske tårne. Teksterne findes næppe. Og havde de eksisteret, var de formodentlig blevet afvist som for få og specielle. Læseren undrer: Hvor-når er egentlig kravene opfyldt for det "sikre"? Behøver vi 156 pålidelige udsagn (altså mindst halvdelen af tåmenes 311) for at kunne føle os trygge med fortidens virkelighed?

Henrik Jacobsens behov for tekster ville overført til andre perioder og pladser betyde forskningens død. Hvis tekster altid er nødvendige for at forstå fortidens tankeverden, bliver det jo umuligt at belyse forhistoriske epoker og hovedparten af middelalderens liv, som lå udenfor teksternes lys. Men helt så ilde er det jo heldigvis ikke. Den forhistoriske arkæologi lever godt - lige som arkæologiske, antropologiske og historiske studier af materielle levn og mentaliteter, hvor de skriftlige kilder glimrer ved deres fravær. Tårnforskeren undervurderer simpelthen sit kildemateriale. Måske er han fanget af vor egen tid, hvor teksten har opnået en aldrig tidligere set autoritet og udbredelse.

En nærliggende tanke er, at kildekritikken i studiet af de romanske vest-tårne er drevet ad absurdum. Vi kan tale om en ufrugtbar kildekritisk fundamentalisme. Alt kan betvivles og bortforklares med et eller andet argument. I sin yderste konsekvens bliver det meningsløst at studere "de andre", så vel fjernt i tid som i geografi: Vi kan jo ikke vide noget med sikkerhed!

Læseren får associationer til en aktuel artikel af Carlo Ginzburg med titlen "Ett enda vittne". Han hævder, at vidnesbyrdet fra én eneste person, er tilstrækkelig som bevis for, at en pogrom har fundet sted. En problematik som ikke blot er af historisk interesse (Ginzburg 1993)!

Her kunne den kritiske læser fortsætte med betragtninger omkring fortiden som en konstruktion i nutiden, om virkelighedens afhængighed af et perspektiv, både dengang og nu, om subjektivitetens nødvendighed i videnskaben, men det bliver måske med et gammelt dansk ordsprog "Spildte Guds Ord på Balle-Lars".

Tavse romanske tårne

Atter, tilbage til Henrik Jacobsens afhandling "Romanske vesttårne, deres indretning og funktion". Tolkningen af det romanske tårn som et klokketårn og en arkitektonisk konvention er ikke helt ny, men er blevet formuleret tydeligere end tidligere. Fastlæggelsen af de romanske tårnes store antal er heller ikke nogen nyvinding, men vi har fået en pålidelig oversigt ledsaget af et puritansk katalog. Undervejs er kilder og forskning blevet vurderet overfladisk, vejet og fundet for let.

Hvis tårnet er en naturlig del af den romanske kirkebygning, havde det også været rimeligt at se kirken som en arkitektonisk helhed, altså undgå at skille det specielle ud til et eget studium. Og hvis det romanske tårn er et klokketårn, afviger det ikke væsentligt fra det gotiske tårn. For at være konsekvent kunne afhandlingen da have behandlet tårne fra hele middelalderen, eller uanset periode, sådan som Elna Møller engang definerede emnet, da Henrik Jacobsen ville skrive om tårngallerier: "Sludder - det kan man ikke - det skal være om *tårne!*" (Jacobsen 1993 s 5)

Når undersøgelsens resultater har været forholdsvis få, skyldes det ikke så meget en dårlig kildesituation, som forskerens historiesyn. Emnet, tiden, rummet og kilderne er blevet afgrænset urimeligt hårdt, ja så hårdt at det er blevet umuligt at få svar. Tårnforskeren har formuleret statistiske spørgsmål til et katalog. Og kataloget har afgivet statistiske svar. De romanske tårne var måske klokketårne, men her forbliver de tavse. Gåderne består!

Jes Wienberg är fil dr och universitetslektor i medeltidsarkeologi vid Arkeologiska Institutionen i Lund.

Tak til Inge Dam for sproggranskning.

Litteratur

- Anderson, W. *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*. N M Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria, Tillägghäfte III. 1926.
- Andrén, A. Städer och kungamakt - en studie i Danmarks politiske geografi före 1230. *Scandia* 49 hf 1. 1983.
- Anglert, M. Den kyrkliga organisationen under äldre medeltid. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystedområdets medeltid*. H Andersson & M Anglert (red). Lund Studies in Medieval Archaeology 5. 1989.
- Biskupa sögur I*. (Udg) Hinu Islenzka Bokmentafelagi. 1858.
- Bolvig, A. *Kirkekunstens storhedstid. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid*. 1992.
- Callmer, J. A contribution to the prehistory and early history of the south Scandinavian manor. The Bjäresjö investigations. *The Archaeology of the Cultural landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*. L Larsson & J Callmer & B Stjernquist (eds). Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°, N° 19. 1992.
- Danmarks Kirker Iff*. (Udg) Nationalmuseet. 1933ff. (forkortes DK)
- Danmarks Riges Breve I :Iff*. (Udg) Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 1938ff. (forkortes DRB)
- Fabech, C. Skåne - et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden. *Tor* 25. 1993.
- Gilchrist, R. *Gender and Material Culture. The archaeology of religious women*. 1993a.
- Gilchrist, R. 'The Empress's New Clothes?' Medieval Archaeology and the Feminist Critique: Gender in the Medieval Castle. 1993b. (Paper in print)
- Ginzburg, C. Ett enda vittne. *Häftet för Kritiska Studier* 93 nr 1-2. 1993.
- Gräbe, C. Donatorer. *Kalkmålade donatorsbilder i skånska lantkyrkor*. Uppsats i medeltidsarkeologi, Lunds universitet. 1989.
- Græbe, H. Kyrkorna i Vä. *Sveriges Kyrkor 139*. 1971.
- Gustafsson, E. Kyrkobyggnaden - gestalt och miljö. *Sydsvenska Dagbladets Årsbok 1969. Skånske lantkyrka från medeltiden*. R Gustafson (red). 1968.
- Holm, P. De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-82. *Til kamp for friheden. Sociale oprør i nordisk middelalder*. A Bøgh & J W Sørensen & L Tvede-Jensen (red). 1988.
- Hastrup, U & Egevang, R (red). *Danske kalkmalerier 1-7*. 1985-92.

- Jacobsen, H. *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion. Vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt*. Lund Studies in Medieval Archaeology 12. 1993.
- Johannsen, H & Smidt, C M. Kirkens huse. *Danmarks arkitektur*. H Lund (red). 1981.
- Jonge, I F. Romanske og tidlig gotiske stifterfremstillinger i danske kalkmalerier. *ICO, Iconographisk Post* 1984 nr 4. 1984.
- Kornerup, J. Fjenneslevlille Kirke. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1875.
- Krogh, K J. Seks kirkjur a Sandi. *Mondul* 1975 nr 2. 1975.
- Krogh, K J. The Royal Viking-Age Monuments at Jelling in the Light of Recent Archaeological Excavations. A Preliminary Report. *Acta Archaeologica* Vol 53, 1982. 1983.
- Larusson, M L. Pals saga biskups. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 13. 1968.
- Lidén, H.-E. Middelalderens steinarkitektur i Norge. *Norges kunsthistorie* 2. K Berg m fl. (red.). 1981.
- Liebgott, N-K. *Dansk middelalderarkæologi*. 1989.
- Løffler, J. B. *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder*. 1883.
- Løffler, J. B. *Sorø Akademis Landsbykirker og Klosterporten i Sorø*. 1896.
- Mårtensson, A W. *S:t Stefan i Lund. Ett monument ur tiden*. Gamla Lund, Förening för bevarande av stadens minnen, årsskrift 62. 1980.
- Norberg, R. Donatorsbilder. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 3. 1958.
- Nyborg, E. Om romanske kirketårne i Danmark. *Kongens Makt og Ære. Skandinaviske herskersymboler gennem 1000 år*. M Blindheim & P Gjæder & D Sæverud (red). 1985.
- Nørlund, P. Stormandstyper fra Valdemarstiden. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935*. 1935.
- Nørlund, P. *De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende. Skildringer fra Grønlands Middelalder*. Fjerde oplag. 1967.
- Rydbeck, O. *Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. 1923.
- Skansjö, S. Fra vikingatida stormansgård till renässanslott - Bjersjöholm under äldre historisk tid. *Bjersjöholm. Gods och slott*. S Johansson (red). Skånsk senmedeltid och renässans 13. 1992.
- Stiesdal, H. Grave i tidlige vesttårne. *Hikuin* 9. 1983a.

- Stiesdal, H. Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne. *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*. 1983b
- Trap, J. P. *Danmark. Femte udgave. I-XV*. N Nielsen m fl (red). 1953-72.
- Wimmer, L F A. *De danske Runemindesmærker III. Runestenene i Skåne og på Bornholm*. 1904-05.
- Yrliid, I A. *Och i hopp om det eviga livet. Studier i Skånes romanska muralmåleri*. 1976.

NY LITTERATUR

Danmarks Ruiner Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. 1991 -.

1986 startade Miljøministeriet "Ruinkampanjen", ett projekt som skall säkra Danmarks mest betydande ruiner. I förbindelse med avslutningen av restaureringsarbetet på de större anläggningarna började *Skov- og Naturstyrelsen* 1991 att ge ut rapportserien "Danmarks Ruiner". Avsikten är att publicera det arbete som utfördes under kampanjen tillsammans med en summering av den samlade kunskapen om var anläggning. I serien har nu kommit ut:

1. Antvorskov ruin, 2. Dronningholm ruin, 3. Højerup gl. kirke, 4. Gurre borgruin, 5. Engelsborg skibsværft, 6. Teglovne, 7. Æbelholt klosterruin, 8. Kirke- og kapelruiner på Bornholm, 9. Fantasiens Ø, 10. Kalundborg By- og Borgruiner, 11. Øm klosterruin, 12. Asserbo ruin, 13. Vitskøl kirke-ruin.

Rapporterna kan beställas från Skov- og Naturstyrelsen, Haraldsgade 53, DK- 2100 København Ø.

Nyförvärvslistan från Universitetsbiblioteket i Lund -92

Listan härrör från UB's nyförvärvslista och är ett urval av i första hand den arkeologiska litteraturen. Sökord understrukna.

Addyman, P V: Urban structures and defences. Council for British Archaeology, 1991. 292s. The archaeology of York 8:3.

The archaeology of Novgorod, Russia / ed by: Mark A. Brisbane. Society for medieval archaeology, 1992. 240s.

Arkeologi i Tønsberg / red. Jan Lindh. -Riksantikvaren, 1992- i : Søndre bydel. Riksantikvarens rapporter; 20.

Aspects of maritime Scandinavia: AD 200-1200: proceedings of the Nordic seminar on maritime aspects of archaeology, Roskilde 13th, 15th 1989 / ed. by Ole Crumlin - Pe-

dersen. Vikingeskibshallen, 1991. 291s.

Barclay, K: Artefacts from medieval Winchester / Katherine Barclay, Martin Biddle. Clarendon, 1990. P. 2 : Object and economy in medieval Winchester / Martin Biddle with contribution by Ian H. Goodall.

Beiträge zur Bevölkerung Lübecks, zu ihrer Ernährung und Umwelt. Habelt, 1991. 225 s. Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte ; 21.

Cappelens kvinnehistorie / red. Ida Blom. 2. opl. Cappelen, 1992. Bd 1: Urtid, oldtid, middelalder til ca 1500.

Computer applications and quantitative methods in archaeology 1991 / ed. by Gary Lock & Jonathan Moffett. Tempus reparatum, 1992. British archaeological reports. International series; 575.

Clark, G: Space, time and man. Cambridge Univ. Press, 1992. 165s.

Dales, R C: The intellectual life of western Europe in the Middle Ages. 2. ren. ed E. J. Brill, 1992. 322s.

Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550 / Jørgen Steen Jensen. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, 1992. 2 vol.

Fra stamme til stat i Danmark. Jysk Arkæologisk Selskab, 1988. 2: Høvdingesamfund og kongemagt. / red. af Peder Mortensen og Birgit M Rasmussen. Jysk arkæologisk selskabs skrifter; 22:2.

From viking to crusader / general editors: Else Roesdahl and David Wilson. Rizzoli, 1992. 429s.

Grant, M: The visible past. Weidenfeld and Nicolson, 1990. 258s.

Heinrich, D: Untersuchungen an Skelettresten wildlebender Säugetiere aus dem mittelalterlichen Schleswig. Wachholtz, 1991. 204s.

Historical archaeology in global perspective / ed by Lisa Falk. Smithsonian Institution

Press, 1991.

The interpretation of archaeological spatial patterning / ed. by Ellen M. Kroll and T. Douglas Price. Plenum press, cop. 1991. 315s. Interdisciplinary contributions to archaeology.

Medieval finds from excavations in London / Museum of London. HMSO, 1987.

- 1 : Knives and scabbards.
- 3 : Dress accessories
- 4 : Textiles and clothing.

New developments in archaeological science . A joint symposium of the Royal Society and the British Academy, February 1991 / ed. by A. M. Pollard. Oxford University Press, 1992. 293s.

Den nordiske verden / af Brit Bergreen; red Kirsten Hastrup. - Gyldendahl, 1992. 2 vol.

People and places in northern Europe 500-1600: essays in honour of Peter Hayes Sawyer/ ed. by Ian Wood and Niels Lund. Boydell, 1991. 248s.

Piecing together the past / ed. by Jack L. Hofman and James G. Enloe. Tempus Reparatum, 1992. 315s. British archaeological reports. International series; 578.

Projekt Middelalderbyen /

Statens humanistiske forskningsrod. - Centrum, cop. 1985-.

Bd 1 : Middelalderbyen Ribe / Ingrid Nielsen

Bd 2 : Middelalderbyen Køge / Marianne Johansen

Bd 3 : Middelalderbyen Næstved / Aage Andersen

Bd 4 : Middelalderbyen Viborg / Hans Krongaard Kristensen

Bd 5 : Middelalderbyen Odense / Anemette S. Christensen

Randsborg, K: Archaeology. Aarhus University Press, 1992. 103s.

Ribe excavations 1970-76. ed. by Mogens Bencard. Esbjerg , 1981.

Vol. 3 / ed. by Mogens Bencard, Lise Bender Jørgensen, Helge Brinch Madsen.

Vol. 4 / ed. by Mogens Bencard, Lise Bender Jørgensen, Helge Brinch Madsen.

Shanks, M: Experiencing the past. Routledge, 1992. 231s.

Tilley, C: Material culture and text. Routledge, 1991. 192s.

Viking og Hvidekrist: Norden og Europa 800-1200 / red. Else Roesdahl. Nordisk Ministerråd , 1992. - 428s.

Zisterzienserbauten in der Schweiz. Vlg der Fachvereine, 1990. 2 vol.

1 : Frauenklöster.

2 : Männerklöster.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett (önskvärt). Disketten skall vara av formatet 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder **Macintosh**-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet av konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil.

Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida. Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

Stenholm, L. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner.
Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio. Lund
studies in medieval archaeology 1. 1986.
Styffe, C.G. *Skandinavien under unionstiden.* 1911.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i A4-format. Skicka gärna originalmaterial eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnumrering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Redaktionens adress:

**Medeltidsarkeologiska föreningen
Arkeologiska institutionen,
Krafts torg 1,
223 50 Lund.**

INNEHÅLL

REDAKTIONELLT		1
<i>Johan Callmer</i>	Från herravälde till statlighet i Skandinavien ca. 0 - 1100 e. kr.	4
<i>Åke Hyenstrand</i>	Drakdödare och hjältesaga - en essä om riksenande	20
<i>Ulf Näsman</i>	Från Region till Rike - Fra Stamme til Stat Om danernas etnogenes och om den danska riksbildningen	27
DEBATT		
<i>Stefan Larsson</i>	Lunda-arkeologin i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna	39
<i>Eva Svensson</i>	Ett litet försök att rikta debatten - och ett ännu kortare svar	66
<i>Jes Wienberg</i>	Tavse romanske tårne	69
NY LITTERATUR		93